

Univerzitet u Novom Pazaru

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 12, Broj 22

Novi Pazar, decembar 2024. godine

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
Za izdavača: **Suad Bećirović, rektor**

Redakcija: **Samra Dečković, glavni i odgovorni urednik**
Ergin Hakić, zamenik glavnog i odgovornog urednika
Nedim Pašović, sekretar redakcije

Uređivački odbor: **Velimir Rakočević, Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore**
Miodrag Simović, Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
Nevzet Veladžić, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću
Hajdú József, Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet
Lars Petter Soltvedt, University College of Southeast Norway
Dragan Jovašević, Pravni fakultet, Univerziteta u Nišu
Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Aleksandar B. Ivanović, Univerzitet u Novom Pazaru
Enver Međedović, Univerzitet u Novom Pazaru

Izdavački savjet: **Danijela Despotović, Pravni fakultet Univerziteta Slobomir Popović**
Mile Matijević Fakultet Pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka
Rejhan R. Kurtović, Univerzitet u Novom Pazaru
Suad Hamzabegović, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću
Zlate Dimovski, Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“
Muamer Nicević, Univerzitet u Novom Pazaru
Ljubinko Mitrović, Panevropski univerzitet Apeiron u Banja Luci
Petar Vejić, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
Dragan Mitrović, Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici
Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerziteta Privredna akademija Novi Sad
Maida Bećirović Alić, Univerzitet u Novom Pazaru
Hana Korać, Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku
Vasko Stemeovski, Međunarodni slavjanski Univerzitet Gavriilo
Romanović Deržavin, Sv. Nikole i Bitola

Ljiljana Dapčević-Marković, Univerzitet u Novom Pazaru
Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu
Laura Maria Stănilă, Pravni fakultet, Zapadni Univerzitet u
Temišvaru
Gál István László, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Suad Bećirović, Univerzitet u Novom Pazaru
Drinóczi Tímea, Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet
Vladimir Simović, Fakultet za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog Univerziteta u Banjoj Luci
Marina Simović, Fakultetu pravnih nauka Univerziteta
„Apeiron” u Banjoj Luci
Jasmina Nikšić, Univerzitet u Novom Pazaru

Lektor: **Ilma Lotinac**, Univerzitet u Novom Pazaru

Korice: **Denis Kučević**, Univerzitet u Novom Pazaru

Tiraž: 100 primjeraka

Štampa: GrafiColor, Kraljevo

Termin izlazaka: Godišnje

ISSN: 2334-8100

e- ISSN: 2560-4813

Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 316 634
E-mail: pravo@uninp.edu.rs

Sajt časopisa: <https://publikacije.uninp.edu.rs/index.php/pt>

- Bibliografska baza:
- Repozitorijum NBS
 - Kobson - Spisak časopisa iz Srbije dostupnih u elektronskoj formi
 - Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
 - M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2019.
 - M54 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2020.
 - M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2021.
 - M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2022.
 - M53 lista Ministarstva NITRA za 2023.

PRAVNE TEME
Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

UVODNA REČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,

Pred nama je 22. broj časopisa „Pravne teme“, koji sadrži 10 radova teoretičara i praktičara koji obrađuju aktuelne probleme iz oblasti prava i kriminalističko-bezbednosnih nauka. Glavna odrednica naše uređivačke politike i dalje će biti kvalitet i stručna analiza svih radova. Naš cilj je da u svakom broju imamo radove ne samo profesora Departmana za pravne nauke, već i radove autora sa drugih visokoškolskih ustanova iz Republike Srbije i zemalja u okruženju, koji znatno doprinose obrazovanju budućih pravnika i kriminalista na ovim prostorima. Najveći prostor u ovom broju dat je mladim naučnim istraživačima, asistentima, studentima postdiplomskih studija.

Iskreno se nadamo da će kao i prethodna izdanja i ovaj broj našeg časopisa privući pažnju kako naučnika i teoretičara, tako i praktičara, te da ćemo u budućnosti imati sve više novih autora iz zemalja u okruženju. Na ovaj način otvaramo mogućnost i pozivamo sve zainteresovane da pošalju svoje radove na adresu redakcije časopisa “Pravne teme”.

S poštovanjem,
doc. dr Samra Dečković

Novi Pazar, 20.11. 2024. godine

Sadržaj / Contents

SUZBIJANJE KRIVIČNIH DJELA PROTIV PLATNOG PROMETA I PRIVREDNOG POSLOVANJA (NOVI OBLICI) U CRNOGORSKOM ZAKONODAVSTVU I EVROPSKI STANDARDI.....	1
Velimir Rakočević Aleksandra Rakočević	
CURBING OF CRIMINAL OFFENCES AGAINST PAYMENT TRAFFIC AND ECONOMIC BUSINESS (NEW FORMS) IN MONTENEGRO LEGISLATION AND EUROPEAN STANDARDS.....	2
НЕОБАВЕЗНОСТ ОСНИВАЊА ИНСТИТУЦИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОМБУДСМАНА КАО ОСНОВ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈУ ПО МЕСТУ ПРЕБИВАЛИШТА	17
Иван Петровић Александар Р. Ивановић	
THE NON-MANDATORY ESTABLISHMENT OF THE LOCAL OMBUDSMAN INSTITUTION AS A BASIS FOR DISCRIMINATION BASED ON PLACE OF RESIDENCE	17
ЕВРОПСКА ПОЛИЦИЈСКА НАУКА И ЕВРОПСКО ПОЛИЦИЈСКО ПРАВО-НИВО ЗАСНОВАНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ	25
Љиљана Дапчевић Марковић	
EUROPEAN POLICE SCIENCE AND EUROPEAN POLICE LAW - LEVEL OF FOUNDATION AND PERSPECTIVE.....	25
VRŠNJAČKO NASILJE-PREVENTIVNA ULOGA PORODICE I ŠKOLE ..	40
Teodora Živadinović	
PEER VIOLENCE – THE PREVENTIVE ROLE OF FAMILY AND SCHOOL.....	40
ORGANIZOVANA KRIMINALNA GRUPA I POLITIČKA.....	51
Dragan Manojlović Dragana Lazić Samra Dečković	
ORGANIZED CRIMINAL GROUP AND POLITICAL PARTY: INTERSECTIONS AND CONFRONTATIONS	52
PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA I ZAKONSKA REGULATIVA U CRNOJ GORI	84
Branka Sekulić	
PREVENTION OF PEER VIOLENCE AND LEGAL REGULATIONS IN MONTENEGRO	84

НАЧИНИ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ ТЕРОРИЗМА У СВРХУ ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА	93
Хатица Бериша Драган Стевановић Мина Зиројевић	
MANNERS OF EXPLOITATION OF TERRORISM FOR THE PURPOSE OF HYBRID WARFARE.....	94
КРИПТОВАЛУТЕ – ПРАВНИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТ.....	104
Сањин Машовић Стефан Гајић	
CRYPTOCURRENCIES - LEGAL AND SECURITY ASPECTS	104
UZROCI, POSLEDICE I PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA.....	119
Jasmina Igrački	
CAUSES, CONSEQUENCES AND PREVENTION OF PEER VIOLENCE	119
<u>PRIKAZ KNJIGE: "PROFIL KORISNIKA OPOJNIH DROGA U NOVOM PAZARU"</u>	135
Dženis Šaćirović	
SPISAK RECENZENATA ČASOPISA PRAVNE TEME	139
LIST OF RECONCILIENTS OF THE JOURNAL LEGAL TOPICS.....	139
TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA.....	140

NAUČNI ČLANCI

SCIENTIFIC ARTICLES

SUZBIJANJE KRIVIČNIH DJELA PROTIV PLATNOG PROMETA I PRIVREDNOG POSLOVANJA (NOVI OBLICI) U CRNOGORSKOM ZAKONODAVSTVU I EVROPSKI STANDARDI

Velimir Rakočević

Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore
veljorakocevic@yahoo.com

Aleksandra Rakočević

Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore
aleksandrajovanovic417@gmail.com

Apstrakt

Nove forme inkriminacija iz oblasti privrednog, odnosno ekonomskog kriminaliteta bitno su unaprijedile nacionalni krivično pravni okvir shodno odredbama Zakona o izmjenama i dopunama KZ CG iz decembra 2023. godine. Obaveza svake savremene države je da svoje krivično zakonodavstvo prilagođava brojnim društvenim promjenama koje generišu i nove forme kriminalnog ispoljavanja. Ciljevi istraživanja obuhvataju eksplikaciju novih delikata privrednog kriminaliteta, utvrđivanje obima i dinamike ove tipologije inkriminacija u Crnoj Gori, analizu nacionalnog legislativnog okvira i njegovu komparaciju sa uporednim zakonodavstvom i evropskim standardima i sistematizaciju saznanja u ovoj oblasti u svrhu uspješne prevencije i suzbijanja. Glavno istraživačko pitanje glasi: Zbog čega je mali broj osuđenih lica za krivična djela protiv platnog prometa i privrednog poslovanja u odnosu na broj prijavljenih i optuženih osoba? Odgovor na ovo pitanje dobićemo na osnovu uvoda u relevantnu dokumentaciju organa nadležnih za otkrivanje, gonjenje i suđenje učiniocima krivičnih djela.

U istraživanju novih oblika krivičnih djela privrednog kriminaliteta koristiće se metodologija pravnih i srodnih nauka sa akcentom na kvalitativnu i razvojnu dimenziju. Predmet istraživanja biće svestrano izučavan u svim fenomenološko kauzalnim segmentima kroz jedinstvo u pristupu koje omogućava integralno sagledavanje ove vrste kriminaliteta. Očekivani rezultati su: 1. Konkretizacija svih elemenata bića krivičnih djela prevara u obavljanju privredne djelatnosti, prevara u osiguranju i zloupotreba u oblasti javnih nabavki. 2. Analiza usklađenosti nacionalnog prava u predmetnoj oblasti sa evropskim standardima; 3. Detekcija bitnih izazova u dijelu suzbijanja ovih delikata sa akcentom na preventivno djelovanje.

Ključne reči: crnogorsko krivično zakonodavstvo, privredni delikti, evropski standardi, krivično pravna reakcija.

CURBING OF CRIMINAL OFFENCES AGAINST PAYMENT TRAFFIC AND ECONOMIC BUSINESS (NEW FORMS) IN MONTENEGRO LEGISLATION AND EUROPEAN STANDARDS

Abstract

New forms of incrimination in the field of economic and financial crime have significantly improved the national criminal justice framework in accordance with the provisions of the Amendments to the Criminal Code of Montenegro from December 2023. It is the duty of every modern state to adapt its criminal legislation to the numerous societal changes that generate new forms of criminal behavior. The objectives of this research include the explanation of new offenses in economic crime, determining the scope and dynamics of this type of incrimination in Montenegro, analyzing the national legislative framework and comparing it with comparative legislation and European standards, and systematizing knowledge in this area for the purpose of effective prevention and suppression. The main research question is: *Why is the number of convicted individuals for offenses against payment transactions and business operations relatively low compared to the number of reported and indicted individuals?* The answer to this question will be obtained through an examination of relevant documentation from authorities responsible for detecting, prosecuting, and adjudicating these offenses. The research of new forms of economic crimes will utilize the methodology of legal and related sciences, with an emphasis on the qualitative and developmental dimensions. The subject of this research will be comprehensively studied in all its phenomenological and causal segments through an integrated approach that allows a holistic view of this type of crime. The expected results are: Specification of all constitutive elements of the criminal offenses of fraud in the performance of economic activities, insurance fraud and abuse in the field of public procurement, analysis of the compliance of national legislation in this field with European standards and the identification of significant challenges in combating these offenses, with an emphasis on preventive measures.

Keywords: Montenegrin criminal legislation, economic crimes, European standards, criminal legal reaction.

UVOD

Krivična djela iz oblasti privrednog i ekonomskog kriminaliteta predstavljaju veliki problem za državu ali i za kompanije bez obzira na oblast poslovanja, njihovu veličinu i teritoriju na kojoj ostvaruju djelatnost. Kumulacija teorijskih i empirijskih studija generisala je osnovne elemente ove tipologije inkriminacija. Ovaj oblik delinkvencije se vrši u oblasti finansija i privrednih aktivnosti ugrožavajući ekonomske funkcije privrednih subjekata. Strukturalno posmatrano radi se o deliktima stvaranja protivzakonitog profita koji uzrokuju poremećaje na tržištu uključujući nedostatak likvidnosti i druge štetne posledice.¹ Radi se bez sumnje o kompleksnom kriminalnom fenomenu koji se prema mišljenju

¹ Rakočević V. (2014). Krivična djela sa elementima organizovanog kriminaliteta, Podgorica, str.23.

pojedinih autora karakteriše pojačanom difuzijom odgovornosti i visokim stepenom prikrivenosti što direktno utiče na redukciju efikasnosti na planu identifikacije i procesuiranja učinilaca.² Predmetni oblik inkriminacija karakterišu brojne nove tipologije uslovljene globalizacijom i transformacijom pojedinih oblika svojine dok je proširen krug izvršilaca na službena i odgovorna lica.³ Budući da se radi o vrlo raznorodnim deliktima njihov objekt zaštite je dualnog karaktera i nije autentično determinisan iako se nesporno radi o zaštiti platnog prometa i privrednog poslovanja. U najširem smislu štiti se privredno poslovanje, jedinstveno tržište, monetarni sistem i slično.

Pojedini autori dijele ovu grupu krivičnih djela na određeni broj podgrupa od koji se izdvajaju: a) delikti kojima se urušava legalno privredno poslovanje, b) inkriminacije kojima se ugrožava monetarni sistem i javne finansije, c) i inkriminacije koje obuhvataju različite oblike nedozvoljene proizvodnje i prometa različitih artikala.⁴ Neki istraživači inkriminacije iz ove tipologije klasifikuju u podtipologije kojima se štiti fer poslovanje u najširem smislu, zatim jedinstveno tržište, dozvoljena proizvodnja i slobodno kretanje roba i usluga kao i legalna finansijska djelatnost.⁵ U međuvremenu inkriminisan je značajan broj novih krivičnih djela privrednog kriminaliteta o kojima će biti više riječi u nastavku izlaganja. Posledice ovih delikata sastoje se u povredi ili ugrožavanju platnog prometa i privrednog poslovanja. Učinilac jednog broja naznačenih inkriminacija može biti svaka osoba. Jedan broj delikata može izvršiti samo ono lice koje ima zakonom predviđeno svojstvo odgovornog lica. Oblik krivice je umišljaj sa izuzetkom krivičnog djela odavanje poslovne tajne koji se može izvršiti i iz nehata. Kod jednog broja krivičnih djela u okviru subjektivnog elementa postoji i namjera kao posebno obilježje. Kvalifikovani oblici postoje u slučajevima nastupanja težih posledica. Većina delikata iz ove grupe je blanketnog karaktera, odnosno sadrže upućujuću dispoziciju, što znači da je za utvrđivanje osnovnih elemenata pojedinih inkriminacija neophodno da se analiziraju propisi iz relevantne oblasti imajući u vidu da se krivična djela iz ove tipologije najčešće vrše kršenjem blanketnih normi tj. postupanjem suprotno propisima iz oblasti privrednog poslovanja i platnog prometa.

Privredni kriminalitet se odvija u okviru ekonomskog poslovanja i finansijske djelatnosti. Jedna od njegovih karakteristika je i ta da se podjednako odnosi na javni i privatni sektor kao i preduzeća mješovite ekonomije. Modus operandi ovih delikata karakteriše perfidnost i zloupotreba moći kao i odsustvo fizičkog nasilja. Ova vrsta kriminaliteta karakteristična je po visokom stepenu prikrivenosti i izraženoj tamnoj i sivoj brojci. Vršenje ovih krivičnih djela duboko urušava kredibilitet i sigurnost ekonomskog sistema.⁶

² Walklate S. (2011). *Criminology The Basics*, Routledge, London, p. 11.

³ Bošković M. Bošković A. (2011). *Korupcija-pranje novca-finansiranje terorizma*, Institut za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, str.12.

⁴ Petrović, Mrvić N. (2015). *Krivično pravo-Posebni deo*, Službeni glasnik, Beograd, str.2019-2020.

⁵ Jovanović Lj. Jovašević D. (1995). *Krivično pravo II Posebni deo*, Beograd, str.263-283.

⁶ Rakočević V. op.cit. str.66.

DJELA PROTIV PLATNOG PROMETA I PRIVREDNOG POSLOVANJA (NOVI OBLICI) U MEĐUNARODNOM I EVROPSKOM PRAVU

Krivična djela privrednog kriminaliteta sa elementima korupcije propisuje veliki broj međunarodnih i evropskih dokumenata, donijetih od strane Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Savjeta Evrope. Uviđajući realne opasnosti od ovih inkriminacija koje generišu razorne posledice po društvo u cjelini, međunarodna zajednica je usvajanjem relevantnih pravnih propisa kreirala adekvatnu normativnu osnovu za njihovo suzbijanje. Imajući u vidu težinu ovih delikata odavno je postalo jasno da nije dovoljna samo odgovornost fizičkih osoba, već da je potrebno sankcionisati i odgovornost pravnih osoba. Upravo krivična odgovornost pravnih lica u oblasti koruptivnih delikata je optimalno rješenje budući da privredni subjekti sve više koriste nekontrolisano podmićivanje što im daje brojne prednosti u odnosu na konkurenciju.

Imajući u vidu činjenicu da je naznačena oblast vrlo ranjiva na korpuciju a naročito tzv. javni tenderi međunarodna zajednica i moderne države su odavno uočile ovaj problem i preduzele aktivnosti na planu amplifikacije zakonitosti u svim etapama realizacije tendera. Cilj je bio obezbjeđenje optimalne pravne osnove za operacionalizaciju svih djelatnosti u postupku nabavki. Krovni međunarodni pravni akt koji cjelovito obrađuje nabavke u javnoj sferi je Konvencija Ujedinjenih nacija o suzbijanju korupcije.⁷ U citiranom dokumentu se apostrofira opravdana zabrinutost međunarodne zajednice zbog ubrzanog širenja ove društveno negativne pojave koja ugrožava temeljne vrijednosti čovjeka. To se posebno odnosi na tendere i državne finansije. Relevantne odredbe ovog akta obavezuju svaku od država koje su ga ratifikovale da ovu oblast uredi shodno načelu zakonitosti, javnosti i zdravoj konkurenciji. Ranija iskustva i loše prakse su ukazale da je odsustvo bitnih mehanizama kontrole u sistemu javnih nabavku generisalo brojne anomalije u vidu porasta inkriminacija sa elementima korupcije. Ključni doprinos ovog dokumenta u smislu uspostavljanja reda prilikom dodjele poslova i zaključenja ugovora odnosi se na determinaciju dozvoljenih iznosa u kompletnom procesu javnih nabavki. Stoga je naročito važno da podaci o tenderima budu svima jednako pristupačni, što uključuje njihovu objavljivanje koje podrazumijeva kako procedure tako i ugovore o dodjeli tendera. Prethodna praksa je pokazala da je vrlo često poziv za participaciju bio netransparentan a rokovi za podnošenje ponuda isuviše kratki što je ovaj dokument prepoznao i ukazao na obavezu otklanjanja uočenih nedostataka. U ovom aktu je ukazano na neophodnost kreiranja egzaktnih uslova za učešće u javnim nabavkama, definisanja pravila izbora ponuđača kao i egzaktno determinacije kriterijuma za odabir participanata. Naglašena je važnost saopštavanja podataka o dodjeli ugovora. Sve to može doprinijeti zakonitom postupanju u smislu odlučivanja o najpovoljnijem ponuđaču objektivno i nepristrasno. Propisano je da svaki učesnik ima pravo na žalbu ukoliko su povrijeđena njegova prava u ovom procesu.

⁷ Zakon o ratifikaciji Konvencije UN protiv korupcije, Službeni list SCG-Međunarodni ugovori, br. 1/2005.

Veoma važno pitanje je profesionalnost službenika u javnim nabavkama od čijeg savjesnog rada zavisi zakonitost kompletnog procesa. Po prvi put je naglašena obaveza za lica zaposlena u javnim nabavkama da daju izjave o eventualnom postojanju sukoba interesa kao i da budu edukovana za uspješno realizaciju ovog vrlo često kompleksnog postupka. Brojni prethodni slučajevi su upravo ukazali da je dolazilo do poništenja tendera usljed nedovoljnog kvantuma znanja i sposobnosti službenika zaduženih za realizaciju javnih nabavki. Samo dobro obučeni i kredibilni profesionalci mogu sa uspjehom obavljati ove aktivnosti i biti imuni na korupciju.

U drugoj polovini prošlog vijeka u Evropi su pokrenute brojne inicijative koje su imale za cilj da se korupcija kao izrazito negativna pojava sankcioniše, da bi na samom kraju poslednje decenije XX vijeka SE donio Krivično pravnu konvenciju o sprječavanju korupcije.⁸ Bilo je očigledno da države nemaju dovoljno potencijala da se efikasno suprotstave korupciji zbog čega je bilo neophodno reagovati u smislu donošenja nove regulative, preduzimanja preventivnih aktivnosti i intenziviranja međudržavne saradnje. Slijedeći međunarodne obaveze Crna Gora je ratifikovala i Dodatni protokol uz ovaj dokument⁹ radi kreiranja normativne osnove za borbu protiv korupcije. U istom periodu usvojena je i Građanskopravna konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju korupcije¹⁰ sa zadatkom da između ostalog kreira adekvatna pravna sredstva za žrtve korupcije koje bi imale mogućnost zaštite svojih prava uključujući i naknadu štete.

Niko realan ne može sporiti veliki značaj citiranih pravnih akata koji su determinisali ključne normativne standarde za suprotstavljanje inkriminacijama sa elementima korupcije što predstavlja solidnu normativnu osnovu za inkorporiranje međunarodnih standarda u nacionalna zakonodavstva. Međutim, čak i najbolja pravna rješenja nijesu garant uspjeha u ovoj oblasti ukoliko striktna primjena u praksi izostane, što je gotovo redovna loša praksa.

KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO CRNE GORE I NOVI OBLICI KRIVIČNIH DJELA PROTIV PLATNOG PROMETA I PRIVREDNOG POSLOVANJA

Propisivanjem novih krivičnih djela iz oblasti privrednog kriminaliteta krajem 2023. godine Crna Gora je ispunila značajan dio obaveza preuzetih ratifikacijom međunarodnih i evropskih pravnih akata. U crnogorskom zakonodavstvu predviđena su sva krivična djela regulisana Konvencijom UN protiv korupcije i Krivičnopravnom konvencijom SE o suzbijanju korupcije izuzev krivičnog djela nezakonito bogaćenje. Obrazloženje zbog čega ova inkriminacija nije uvrštena u nacionalno zakonodavstvo obrazlaže se time da je sadržaj ovog delikta obuhvaćen drugim krivičnim djelima. Imajući u vidu veliki broj novih krivičnih djela iz ove oblasti opredijelili smo se za analizu tri krivična djela radi

⁸ Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji, „Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori“, br. 2/2002 i 18/2005.

⁹ Zakon o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji, Službeni list CG, br. 11/2007.

¹⁰ Građanskopravna konvencija SE o korupciji, Strazbur, 4 novembar 1999. godine.

uklapanja u dozvoljeni obim rada. U pitanju su vrlo heterogena krivična djela sa manjim brojem zajedničkih obilježja. Imajući u vidu da opšti zaštitni objekt nije u potpunosti determinisan dijele se na više podgrupa koje omogućavaju njihovu svestranu analizu. Iz samog naziva porističe da je skupni zaštitni objekt privredna aktivnost i platni promet, odnosno sve privredno finansijske djelatnosti sa posebnim objektima zaštite od kojih se izdvajaju jedinstveno tržište i monetarni koncept. Krivična djela koja su predmet elaboracije klasifikovana su u grupe delikata protiv legalnog poslovanja i poštenih uslova poslovanja.¹¹ Što se tiče objekta krivično pravne zaštite on obuhvata pravo tržišne utakmice i sredstva u svojini države.¹²

ZLOUPOTREBA U VEZI SA JAVNOM NABAVKOM

Inkriminacija zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom koja sadrži više oblika ispoljavanja propisana je u članu 272c Krivičnog zakonika CG. Pored osnovnog oblika predviđeno je još šest pojava formi ovog delikta. Bazični oblik izvršava ona osoba koja podnese ponudu baziranu na netačnim informacijama ili se protivno propisima sporazumijeva sa drugim akterima ponude, odnosno vrši druge protivzakonite aktivnosti sa intencijom uticaja na odluke lica koja realizuju javne nabavke. U pitanju je delikt blanketnog karaktera sa upućujućom odredbom. Zakon o javnim nabavkama CG¹³ definiše procedure javnih nabavki radi sklapanja sporazuma o javnoj nabavci čiji sadržaj čine nabavka robe, izvršenje radova ili vršenje usluga. Radnja bazičnog oblika je viševarijantno pozicionirana u formi dostavljanja ponude zasnovane na neistinitim pokazateljima ili sporazumijevanju sa drugim ponudiocima povredom zakona ili drugim oblicima protivpravnog ponašanja. U skladu sa principom zaštite konkurencije propisanom u ovom aktu naručilac ima obavezu da u proceduri javne nabavke osigura poštenu konkurenciju među participantima shodno relevantnim odredbama citiranog propisa. Iz toga proizilazi da je naručiocu javne nabavke zabranjeno da uskrati ili limitira konkurenciju između učesnika ili odbije legalnu participaciju privrednog društva u postupku javne nabavke. Intencija zakona je da se kreiraju ravnopravni uslovi koji garantuju da niko ne bude favorizovan ili potčinjen. Zakonska obaveza naručioca je da postupa po principu transparentnosti u ovom postupku i osigura jednak tretman svim učesnicima javne nabavke. Zabranjeno je dostavljanje ponude koja sadrži lažne podatke što je obilježje prvog oblika inkriminacije. Iz toga proizilazi da je naručilac po zakonu dužan da nezakonitu ponudu odbije. Protivpravni sporazum sa ponuđačima čini obilježje drugog oblika radnje izvršenja. Djelo je dovršeno ako je između učesnika ostvaren nezakoniti dogovor. Neophodno je da svaki učesnik svoju ponudu dostavi nezavisno od drugih aktera sa kojima se ne smije dogovarati što je u

¹¹ Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika Crne Gore (Službeni list CG br. 110/2023).

¹² Kostić J. Zirojević M. (2017). Objekt zaštite krivičnih dela protiv privrede, Privredna krivična dela (ur. Stevanović I. Čolović V.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za uporedno pravo, Beograd, str. 257-268.

¹³ Zakon o javnim nabavkama. "Službeni list Crne Gore", br. 074/19 od 30.12.2019, 003/23 od 10.01.2023, 011/23 od 27.01.2023.

praksi vrlo čest slučaj bez obzira što se za delinkventno ponašanje tog tipa propisuje diskvalifikacija sa tendera i krivična sankcija. Fiktivne i tzv. namještene ponude predstavljaju veliku opasnost u smislu ugrožavanja zakonitosti procesa javnih nabavki i paralisanje kompletnog sistema. U praksi se vrlo često pojavljuju ponude sa naduvanom cijenom da se moraju odbiti a registrovani su i slučajevi u kojima nakon nezakonitog dogovora ponuđači povuku ponude da bi dogovoreni ponuđač dobio ugovor o javnoj nabavci. Osnovni oblik naznačene inkriminacije sadrži i druge protivzakonite aktivnosti koruptivnog karaktera sa akcentom na povredu tajnosti podataka. Zakon daje mogućnost privrednim društvima da u prijavi za tender klasifikuju podatke kao poslovnu tajnu koja se ne smije otkriti. Naručiocu javne nabavke nije dozvoljeno da prije sticanja uslova otkrije informacije dobijene od punuđača bez njegove izričite saglasnosti. Izričito je zabranjeno primanje i davanje mita u postupku javnih nabavki što predstavlja posebne inkriminacije u oblasti privrednog kriminaliteta.

Sljedeći vid krivičnog djela zloupotrebe u vezi sa javnom nabavkom sadrži više oblika zloupotrebe službenog položaja koje čini osoba koja kod naručioca tendera krši propise o javnim nabavkama generišući štetu državnim sredstvima. Polazeći od radnje delikta ovaj vid sadrži tri forme ispoljavanja, odnosno iskorišćavanje službenog položaja ili ovlašćenja, zatim, prekoračenje granica svog ovlašćenja i na kraju nevršenje službene dužnosti. Radi se o tipičnim koruptivnim krivičnim djelima koja podrazumijevaju koristoljubivo i maliciozno vršenje službene dužnosti. Iskorišćavanje službenog položaja ili ovlašćenja, učinilac vrši ne u najboljem interesu naručioca javne nabavke već to čini povredom zakona i etičkog kodeksa prouzrokujući posledicu na način što nanese štete javnim sredstvima. Predmetno krivično djelo je vezano za tzv. diskreciono ovlašćenje koje se ostvaruje suprotno zakonu, budući da se učinilac ne vodi interesima naručioca javne nabavke nego privatnim interesima. Kad je riječ o prekoračenje granica ovlašćenja inkriminacija postoji ukoliko učinilac obavlja radnje koje nadilaze propisana ovlašćenja i spadaju u nadležnosti drugog službenika ili vrši aktivnosti koje nijesu u nadležnosti određenog organa ili radnju obavlja bez saglasnosti druge službene osobe pri čemu je ta saglasnost obavezna. Ovim vidovima protivzakonitog ponašanja nanosi se šteta državnom budžetu. Nevršenje dužnosti realizuje se na način što se propušta radnja koju je lice dužno da izvrši što ima za posledicu nanošenje štete javnim sredstvima.

Sljedeći vid ovog delikta ostvaruje lice koje drugom prilagođava uslove tendera što je takođe učestala loša praksa ili zaključuje ugovor sa subjektom pri čemu je ponuda u koliziji sa uslovima iz tendera. Podsjećamo da se pod javnom nabavkom podrazumijeva veliki broj radnji od strane njenog naručioca u svrhu realizacije radova ili pribavljanja robe, odnosno vršenja usluga. Iz toga proizilazi da se zakonska procedura mora ispoštovati u svim fazama postupka od planiranja do finalne realizacije. Svako odstupanje od propisanih pravila koja regulišu uslove javne nabavke dovodi do nepovjerenja u institucije sa višestruko negativnim implikacijama. Izigravanje zakona vodi nelojalnoj konkurenciji i urušavanju jednakih šansi za sve učesnike na tržištu.

Jedan od propisanih vidova ovog krivičnog djela sadrži zloupotrebu službenog položaja na način što izvršilac pruža, prihvata ili sklapa poslove za vlastitu korist ili korist lica koje je u sukobu interesa. Saglasno relevantnim odredbama zakona naručilac ima obavezu da tokom javne nabavke vrši radnje u svrhu sprječavanja korupcije. Predviđeno je da je ugovor o javnoj nabavci sklopljen kršenjem zakona ništav, dok su službena lica u javnim nabavkama u obavezi da u slučaju postojanja osnova sumnje na korupcije svoja saznanja u formi prijave dostave državnom tužilaštvu. Naručilac je u obavezi da preventivno djeluje na planu eliminacije konflikta interesa u vezi sa javnim nabavkama.

Teži vid ovog krivičnog djela propisan je u odnosu na vrijednost javne nabavke. On egzistira ukoliko ta vrijednost prelazi 100000 eura. Ukoliko je delikt izvršen na štetu interesa EU postoji poseban oblik ove inkriminacije. Ako je izvršilac dobrovoljno otkrio lažnu ponudu ili inkriminirani dogovor sa drugim akterima radi nedozvoljenog uticaja prije zaključenja ugovora postoji blaži oblik delikta i mogućnost oslobađanja od krivične sankcije.

Predmetna inkriminacije je ostvarena izvršenjem jedne ili više alternativno postavljenih radnji predviđenih kao obilježja bića krivičnog djela. Treba istaći da je za ostvarenje djela neophodno da se zloupotreba realizuje radi nedozvoljenog uticaja na donosioca odluke, što za posledicu ima nanošenje štete državnom budžetu. Izvršilac prvog vida može biti osoba koja participira u javnim nabavkama a u svim ostalim slučajevima izvršilac mora imati svojstvo službenog lica. U pogledu krivične dogovornosti sa službenom osobom izjednačena je odgovorna osoba a učinilac postupa sa umišljajem.

PREVARA U OBAVLJANJU PRIVREDNE DJELATNOSTI

Primarni zaštitni objekt ove inkriminacije je fer privredno poslovanje, odnosno nepokretna i pokretna imovina koja se štiti od dva načina izvršenja, odnosno dovođenja u zabludu i održavanja u zabludi zbog čega neka osoba vrši ili propušta određene aktivnosti nanoseći štetu svojoj ili imovini drugih osoba. Privredno poslovanje obuhvata proizvodnju, promet robe i vršenje usluga na tržištu. Krivično djelo iz člana 272 KZ CG ima četiri oblika ispoljavanja. Biće osnovnog oblika ostvaruje učinilac prilikom vršenja ekonomskih aktivnosti dovođenjem osobe u zabludu ili produžavanjem stanja zablude na način što neistinito prezentira ili skriva činjenica što dovodi do činjenja ili nečinjenja na štetu interesa privrednog društva u kojem je lice zaposleno ili druge pravne osobe u svrhu pribavljanja protivzakonite koristi. Modus operandi ovog delikta je dovođenje u zabludu i održavanje u pogrešnoj predstavi. Iz zakonskog opisa proizilazi da postoje dva načina izvršenja ovog krivičnog djela i to dovođenje u zabludu i održavanje u zabludi. Ovi oblici se ispoljavaju neistinitim prezentiranjem ili skrivanjem činjenica. Zabluda je pogrešna ili nepotpuna predstava o činjenicama koja ne odgovara objektivnoj stvarnosti. Ona može postojati i u slučaju nepotpune predstave o činjenicama, dok nepostojanje predstave o činjenicama ne znači postojanje zablude. Žrtva zablude može biti isključivo fizička osoba. Riječ je o obmani u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi i između obmane i činjenje ili nečinjenja mora da postoji

kauzalitet. U krivično pravnom smislu dovođenje u zabludu obuhvata kreiranje pogrešne predstave kod određene osobe o činjenicama. To se ostvaruje na način da se neka činjenica lažno prikazuje u odnosu na stvarno stanje ili učinilac prikriva postojanje činjenice. Održavanje u zabludi podrazumijeva da se žrtva već nalazi u tom stanju, a da učinilac tu pogrešnu predstavu učvršćuje ili otežava da se zabluda otkloni ili sprječava otklanjanje pogrešne predstave.

Radnja izvršenja se sastoji u navođenju druge osobe na činjenje ili propuštanje na štetu interesa privrednog društva obmanom. Šteta se u ovom slučaju prouzrokuje indirektno navođenjem druge osobe koja činjenjem ili nečinjenjem uzrokuje štetu imovini privrednog subjekta. U tome je razlika u odnosu na istoimeno krivično djelo protiv imovine. Lažno prikazivanje činjenica postoji u slučajevima kada se tvrdi da egzistira nešto što u stvarnosti ne postoji ili kada se ono što u stvarnosti postoji prezentuje neistinito. S druge strane, prikriivanje činjenica podrazumijeva obmanu da nesporne činjenice postoje ili se njihov sadržaj prikriva u slučaju da postoji zakonska obaveza saopštavanja činjenica. Ovaj vid delikta može se izvršiti činjenjem, propuštanjem ili konkludentnim radnjama.

Naznačeni oblik delinkvencije je ostvaren ukoliko je lice koje je u zabludi u koju je dovedeno obmanom, činjenjem ili propuštanjem prouzrokovalo štetu interesima privrednog društva. Mora se raditi o stvarno pričinjenoj šteti budući da ostvarenje inkriminacije putem ugrožavanja nije dovoljno. Za postojanje krivičnog djela potrebno je da je osoba koja se nalazi u zabludi korišćenjem obmane od strane učinioca nešto učinila ili propustila da učini nanijevši štetu imovini privrednog subjekta. Iz toga proizilazi da imovini subjekta privrednog poslovanja mora biti pričinjena šteta jer za postojanje krivičnog djela nije dovoljno ugrožavanje. Učinilac naznačene inkriminacije može biti samo osoba koja je zaposlena u privrednom društvu. Subjektivni element krivičnog djela je umišljaj koji obuhvata svijest o navođenje na činjenje ili nečinjenje i svijest da se djelo vrši obmanom. Za postojanje delikta potrebna je namjera za dobijanja nezakonite koristi, kao i namjera pribavljanja protivpravne imovinske koristi sebi ili drugom licu dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi. Ovo krivično djelo je sa krivičnim djelom prevara iz grupe imovinskih delikata u odnosu specijaliteta, tj. ukoliko su ostvarena obilježja oba krivična djela postojaće samo prevara u vršenju privredne aktivnosti budući da se radi o prividnom sticaju.

Ukoliko je izvršenjem ovog delikta ostvarena korist ili učinjena šteta preko 3000 eura postoji teži vidi inkriminacije. Ukoliko je nastupila šteta ili postignuta korist preko 30000 eura radi se o najtežoj formi ovog krivičnog djela. Poseban vid ove inkriminacije postoji ukoliko je djelo izvršeno na štetu EU i njenih interesa. Ekonomski interesi EU moraju biti zaštićeni odredbama materijalnog krivičnog prava. Crna Gora kao država kandidat za članstvo u EU ima obavezu da efikasno suzbija prevare usmjerene protiv finansijskih interesa EU štiteći te interese kao svoje nacionalne interese. Država ima zakonsku obavezu da sankcioniše prevare imajući pored ostalog u vidu da dobija ne mala sredstva iz budžeta EU, odnosno

predpristupnog fonda IPA. Stoga je imperativ obezbijediti zakonito i namjensko korišćenje novca EU u svrhu razvoja crnogorske privrede.¹⁴

PREVARA U OSIGURANJU

Najznačajnije izmjene i dopune KZ CG iz prošle godine izvršene su upravo u tipologiji privrednih delikata uvođenjem više novih krivičnih djela koja ranije nije poznavalo crnogorsko krivično zakonodavstvo. Jedno od njih je prevara u osiguranju inkriminisana usljed učestalih zloupotreba u vezi naplate osiguranja. Ovom inkriminacijom posebno je pogođeno tržište osiguranja a učinioci su najčešće osiguranci koji vrlo često nezakonito uvećavaju iznose zahtjeva za naknadu štete lažno prikazujući uzroke nastanka štete. Osiguravajuće kuće imaju sve veće troškove zbog isplaćivanja lažnih odštetnih zahtjeva. U Crnoj Gori ovo krivično djelo se najčešće javlja kod osiguranja motornih vozila, osiguranja života ili osiguranja kredita. Zakonom o osiguranju definišu se uslovi i modeli vršenja djelatnosti osiguranja i kontrola nad vršenjem aktivnosti osiguranja.¹⁵ U članu 2 citiranog akta ova djelatnost obuhvata kumulaciju sredstava u novcu većeg broja fizičkih i pravnih lica koja uključuje iznos osiguranja i naknadu štete shodno ugovoru o osiguranju. Agencija za nadzor osiguranja CG je regulatorni organ nadležan za nadzor poslovanja društva za osiguranje i drugih pravnih i fizičkih lica koja pružaju usluge u okviru djelatnosti osiguranja.

Krivično djelo prevara u osiguranju iz člana 272b KZ CG sadrži četiri oblika ispoljavanja. Biće osnovnog oblika ostvaruje ona osoba koja u namjeri da od društva za osiguranje naplati ugovorenu sumu, destruiira, naruši ili prikrije stvar koja je predmet ugovora o osiguranju da bi nakon toga prijavila štetu. Radi se o tzv. eksternoj prevari od strane osiguranika, odnosno korisnika osiguranja i odnosi se na prevare u vezi sa štetom. Učinilac postupajući sa umišljajem pokušava ili uspije dobiti odštetu za posledice koje nijesu nastupile ili nijesu nastale u vezi sa nezgodom. Riječ je o lažiranim prevarama koje se preduzimaju radi pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Radnja izvršenja krivičnog djela je dualnog karaktera. Prvi dio radnje izvršenja je alternativno postavljen i obuhvata uništenje, oštećenje i skrivanje osigurane stvari. Drugi segment radnje izvršenja obuhvata prijavljivanje štete. Uništenje osigurane stvari znači potpuno uništenje stvari npr. spaljivanjem i slično ili dovođenjem stvari u stanje neupotrebljivosti npr. lomljenjem i td. Oštećenje osigurane stvari znači njeno djelimično uništenje koje generiše smanjenje upotrebne vrijednosti. Skrivanje osigurane stvari podrazumijeva sklanjanje stvari na lokaciju koja je poznata učiniocu. Načini izvršenja ovih inkriminacija su brojni i mogu biti svi oni načini koji su podobni da unište ili oštete osiguranu stvar. Šteta se prijavljuje društvu za osiguranje od strane učinioca. Objekt radnje ovog delikta je pokretna ili nepokretna osigurana stvar, a pasivni subjekt je

¹⁴ Direktiva EU 2017/1371 Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope o suzbijanju prevara učinjenih protiv finansijskih interesa EU krivičnopravnim sredstvima (PIF Direktiva), SL L 198/29 od 28.07.2017.

¹⁵ Zakon o osiguranju, Sl. list RCG br. 078/06 od 22.12.2006. godine i Zakon o ozmjenama i dopunama Zakona o osiguranju Sl.list CG br. 055/16 od 17.08.2016. godine.

osiguravajuće društvo. Za krivičnu odgovornost potreban je umišljaj dok učinilac osnovnog vida može biti svako lice.

Drugi vid predmetnog delikta vrši učinilac sa prevarnom namjerom da od osiguravajućeg društva protivzakonito naplati novac. Ovaj vid obuhvata dva oblika ispoljavanja. Jedan sadrži povredu ili ugrožavanje vlastitog zdravlja a drugi podrazumijeva podnošenje zahtjeva za naknadu štete društvu za osiguranje. Objekt radnje ovog vida je učinilac a pasivni subjekt je društvo za osiguranje. U pogledu krivice potreban je umišljaj. Ako je izvršenjem ovog krivičnog djela ostvarena korist ili pričinjena šteta preko 3000 eura radi se o težem obliku, dok je najteži vid ukoliko je ostvarena protivzakonita korist ili uzrokovana šteta u iznosu preko 30000 eura.

OTKRIVANJE KRIVIČNIH DJELA I UČINILACA

Jedan od najvećih kriminologa XX vijeka Edwin Sutherland prvi je cjelovito definisao privredni kriminalitet kao oblik kriminaliteta koji vrše pripadnici viših društvenih slojeva u okviru profesionalne aktivnosti čije forme ispoljavanja obuhvataju malverzacije sa kupoprodajom akcija, lažno prikazivanje poslovanja kao i korupciju u javnom i privatnom sektoru radi postizanja boljih poslovnih poduhvata i slično.¹⁶ Kada govorimo o prevarama u osiguranju treba istaći da su oštećeni ovim krivičnim djelom ne samo društva za osiguranje nego i savjesni osiguranici koji plaćaju znatno skuplje polisima jer društva za osiguranje taj rizik uračunavaju u cijenu. Najčešći načini izvršenja ovog delikta kada se radi o motornim vozilima su: a) lažna prijava oštećenja vozila u izmišljenoj saobraćajnoj nezgodi, b) umišljajno generisanje nezgode u cilju naplate štete, c) prodaja vozila a zatim prijavljivanje krađe, d) prijavljivanje i naplata ranije oštećenih vozila uz višestruko uvećanje štete, e) podnošenje lažne medicinske dokumentacije u vezi povrede tijela u saobraćajnoj nezgodi i slično.

Modaliteti i izvori dolaženja do početnih saznanja da se pripremaju ili vrše delikti iz oblasti privrednog kriminaliteta su različiti. Evidentno je da su u pitanju kompleksne inkriminacije koje se vrše u sticaju sa krivičnim djelima iz drugih tipologija kriminaliteta.¹⁷ Krivična djela protiv platnog prometa i privrednog poslovanja se ispoljavaju u različitim sferama.¹⁸ Treba istaći da najveći broj inkriminacija iz ove grupe prožet korupcijom. Kao izvori informacija za izvršenje ovih krivičnih djela preovlađuju djelatnosti policije koja prikuplja kriminalistički relevantne informacije zasnovane na operativnom i obavještajnom radu. U skladu sa zakonskim ovlašćenjima ovaj državni organ po vlastitoj inicijativi ili po nalogima državnog tužilaštva prikuplja podatke o nosiocima kriminalnih aktivnosti radi njihove identifikacije i procesuiranja.¹⁹

¹⁶ Sutherland Edwin H.. (1940). The White-Collar Criminal, American Sociological Review, 5:1-12 DOI:10.2307/2083937.

¹⁷ Aleksić Ž. Škulić M. (2004). Kriminalistika, Dosije, Beograd, str.336.

¹⁸ Bošković M. (1998). Kriminalistika – metodika, Beograd, str.309.

¹⁹ Rakočević V. (2010). Kriminalistika, Podgorica, str.139.

Prevare u osiguranju najčešće se otkrivaju putem provjere odštetnih zahtjeva koje je osiguranik podnio svim društvima za osiguranje, zatim kroz provjeru ranijih šteta na vozilu i td. U slučaju da je osiguranik prijavio krađu vozila vrši se vještačenje ključeva koje je osiguranik dostavio radi otkrivanja kopije. U cilju detekcije fingirane saobraćajne nezgode vrši se provjera podudaranja štete na vozilima koja su učestvovala u saobraćajnoj nezgodi ukoliko je osiguranik prijavio opravku vozila prije prijave štete.

Policijska djelatnost vođena obavještajnim radom omogućava prikupljanje podataka o kriminalnim aktivnostima iz brojnih izvora saznanja uz korišćenje novih tehničkih rješenja. Do informacija ovaj državni organ dolazi i kroz saradnju sa drugim institucijama koje se u okviru svojih ovlašćenja bave sprječavanjem koruptivnih krivičnih djela. Dragocjeni i nezaobilazni izvor saznanja o kriminalnoj djelatnosti su građani koji neposredno ili posredno mogu biti na izvoru ovih informacija i ta saznanja podijeliti sa organima otkrivanja krivičnih djela. Važan izvor saznanja su i žrtve koje imaju pretežan interes da se krivična djela izvršena na njihovu štetu procesuiraju. Veoma su važni i drugi izvori saznanja o izvršenim krivičnim djelima iz ove oblasti kao što su mediji, internacionalna policijska razmjena informacija i specijalne istražne metode, odnosno MTN.

U kriminalističkoj obradi i izviđaju u saradnji sa nadležnim tužiocem policija vrši različite potražne i istražne radnje u svrhu otkrivanja učinilaca i razjašnjenja krivičnih djela. Kumulacija materijalnih i ličnih dokaza omogućava uspješno procesuiranje nosilaca kriminalnih aktivnosti u oblasti privrednog kriminaliteta. Radnje dokazivanja imaju najznačajniju ulogu u postupku obezbjeđenja dokaza za potrebe krivičnog postupka. Od svih istražnih radnji na prvom mjestu je pretresanje stana, stvari i lica. Ova radnja se preduzima ako postoje osnovi sumnje da će se pretresanjem okrivljeni uhvatiti ili da će se pronaći tragovi krivičnog djela ili predmeti važni za krivični postupak. Prilikom pretresa moguće je između ostalog pronaći adrese, telefonske brojeve, telefone, fakture, poslovne i druge evidencije, fotografije i slično. Radi se o vrlo važnim dokazima o kriminalnim aktivnostima određenih lica. Sljedeća dokazna radnja je privremeno oduzimanje predmeta i imovinske koristi. Značajne dokazne radnje su i uviđaj, rekonstrukcija događaja, vještačenje a naročito vještačenje poslovnih knjiga i mjere tajnog nadzora.²⁰ Primjena specijalnih istražnih tehnika koja se zasniva na korišćenju savremene elektronske tehnologije postala je neminovnost u društvu u kome dominiraju najteži oblici organizovanog kriminaliteta. U cilju utvrđivanja pozitivne ili negativne razlike između prihoda i rashoda koriste se metode neto vrijednosti prihoda i rashoda i ukupne analize rashoda.²¹ Kod prve metode registrovani rashod se oduzima od ukupnog prihoda a razlika predstavlja nezakoniti prihod. Analizom rashoda utvrđuje se ukupan iznos troškova u određenom periodu radi komparacije sa приходima iz legalnih izvora.²²

²⁰ Radulović D. (2015). Krivično procesno pravo. Podgorica. str.67.

²¹ FATF (C),2012:27-28.

²² Bošković G. (2011). Metodi finansijske istrage u suzbijanju organizovanog kriminala, Društveni aspekti organizovanog kriminala. Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu. str.78.

Ključni nedostaci postojećeg sistema koji pogoduje izvršenju ovih krivičnih djela odnose se na nepostojanje adekvatnih procedura i neprepoznavanje indicija koje ukazuju na prevarne radnje. Otkrivanje ovih delikata je limitirano i zbog niskog nivoa znanja i nedostatka savremenih tehničkih sredstava u institucijama čiji zaposleni nedovoljno poznaju procedure za otkrivanje osnova sumnje na prevarne radnje. U suzbijanju ovih krivičnih djela države uspostavljaju savremena softverska rješenja za detekciju prevara.

U nastavku rada prikazan je broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično djelo pranje novca, budući da su inkriminacije o kojima je bilo riječi nedavno uvedene u krivično zakonodavstvo zbog čega nije bilo podataka o presuđenim slučajevima.

Tabela 1

Prijavljena, optužena i osuđena lica za krivično djelo pranje novca za period 2014-2021. godina²³

Godina	Prijavljena lica	Optužena lica	Osuđena lica
2014	/	/	/
2015	4	4	/
2016	15	4	/
2017	5	11	/
2018	184	12	/
2019	97	9	5
2020	60	25	1
Ukupno	365	65	6

Iz tabele jasno proizilazi da je u odnosu na prijavljena i optužena lica zanemarljivo mali broj osuđenih lica za ovo krivično djelo. Od ukupnog broja prijavljenih lica za krivično djelo pranje novca (365) optuženo je samo 65 ili 17,8%. Od ukupnog broja optuženih lica za naznačeni vremenski period (65), osuđeno je samo 6 lica ili 9,2%. Ovi podaci ubjedljivo pokazuju da je dokazivanje ovog krivičnog djela vrlo zahtjevno i da je neophodno obezbijediti kredibilne dokaze. Kada je u pitanju dokazivanje pranja novca ne treba sporiti činjenicu da se nedvosmisleno mora dokazati da određena imovina potiče iz nelegalnog izvora ili preciznije da je oprani novac proistekao iz kriminalne djelatnosti. U toku istrage i suđenja neophodno je utvrditi vezu između prethodnog delikta i imovine. U tom smislu potrebna je pouzdanija osnova za uspješnije dokazivanja nelegalnog izvora prihoda posebno u dijelu realizacije forenzičkih istraga iz oblasti digitalnih tehnologija koje uključuju elektronske sisteme za skeniranje bankarskih baza podataka i visokosofisticirane softvere za detekciju relevantnih konekcija.

²³ Izvor: Godišnji izvještaji o radu Tužilačkog savjeta i Državnog tužilaštva CG za period 2015-2021. god.

U procesuiranim slučajevima zapažen je nedostatak odgovarajuće internacionalne saradnje u predmetima sa elementima inostranosti. Razmjena finansijsko obavještajnih podataka bila je prilično spora i skoro nedjelotvorna. U pogledu razmjene kriminalistički relevantnih informacija još uvijek postoje značajne limitacije. To se naročito odnosi na ograničenja u dijelu obezbjeđenja dokaza od pružaoca usluga koji se nalaze u inostranstvu i realizaciju specijalnih istražnih tehnika kao što su presrijetanje komunikacija, analize geolokacija telefona i slično.

ZAKLJUČAK

Novi oblici krivičnih djela protiv platnog prometa i privrednog poslovanja su kompleksne inkriminacije za čije otkrivanje, gonjenje i presuđenje nijesu dovoljne tradicionalne metode suprotstavljanja. Efikasnost u procesiranju ove tipologije kriminaliteta zavisi od pravilne implementacije savremenih metoda i tehnika otkrivanja i dokazivanja. U strateškom smislu prioritet mora biti studiozna procjena nivoa i oblika rizika od ovih delikata koja čini osnovu efikasnog suzbijanja. Adekvatna procjena rizika nije moguća ukoliko u strateškoj procjeni ne participiraju profesionalci iz policije, državnog tužilaštva i krivičnog suda. Samo na taj način moguće je integralno sagledati izazove, rizike i prijetnje imanentne ovim oblicima kriminaliteta. Na osnovu analize procesuiranih slučajeva privrednih delikata u Crnoj Gori evidentno je da nije ostvaren očekivani stepen efikasnosti. Za nezadovoljavajuće stanje u ovoj oblasti ne može se tražiti opravdanje u tome da je slična situacija i u drugim državama ovog regiona u pogledu uspješnosti rješavanja ovih inkriminacija. U pravosnažno okončanim predmetima izrečene krivične sankcije nijesu proporcionalne u smislu odvracanja učinilaca od vršenja krivičnih djela. Deficit istrage je izražen posebno u slučajevima u kojima krivično djelo ima internacionalni karakter. Mali broj osuđujućih presuda nedvosmisleno ukazuje da se moraju značajno poboljšati mehanizmi istrage i dokazivanja ovih delikata što treba biti prioritet nadležnih organa.

LITERATURA

1. Aleksić Ž. Škulić M. (2004). Kriminalistika, Dosije, Beograd.
2. Bošković G. (2011). Metodi finansijske istrage u suzbijanju organizovanog kriminala, Društveni aspekti organizovanog kriminala, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
3. Bošković M. (1998). Kriminalistika – metodika, Beograd.
4. Bošković M. Bošković A. (2011). Korupcija-pranje novca-finansiranje terorizma, Institut za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka.
5. Godišnji izvještaji o radu Tužilačkog savjeta i Državnog tužilaštva CG za period 2015-2021. god.
6. Građanskopravna konvencija SE o korupciji, Strazbur, 4 novembar 1999. godine
7. Direktiva EU 2017/1371 Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope o suzbijanju prevara učinjenih protiv finansijskih interesa EU krivičnopravnim sredstvima (PIF Direktiva), SL L 198/29 od 28.07.2017.

8. Zakon o osiguranju, Sl. list RCG br. 078/06 od 22.12.2006. godine i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osiguranju Sl.list CG br. 055/16 od 17.08.2016. godine
9. Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 2/2002 i 18/2005.
10. Zakon o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji, Službeni list CG, br. 11/2007.
11. Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika Crne Gore, (Službeni list CG br. 110/2023).
12. Zakon o javnim nabavkama, "Službeni list Crne Gore", br. 074/19 od 30.12.2019, 003/23 od 10.01.2023, 011/23 od 27.01.2023.
13. Zakon o ratifikaciji Konvencije UN protiv korupcije, Službeni list SCG-Međunarodni ugovori, br. 1/2005.
14. Jovanović Lj. Jovašević D. (1995). Krivično pravo II Posebni deo, Beograd, str.263-283.
15. Kostić J. Zirojević M. (2017). Objekt zaštite krivičnih dela protiv privrede, Privredna krivična dela (ur. Stevanović I. Čolović V.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za uporedno pravo, Beograd.
16. Petrović, Mrvić N. (2015). Krivično pravo-Posebni deo, Službeni glasnik, Beograd.
17. Radulović D. (2015). Krivično procesno pravo. Podgorica.
18. Rakočević V. (2010). Kriminalistika, Podgorica.
19. Rakočević V. (2014). Krivična djela sa elementima organizovanog kriminaliteta, Podgorica.
20. Sutherland Edwin H.. (1940). The White-Collar Criminal, American Sociological Review, 5:1-12 DOI:10.2307/2083937.
21. Uredba o krivičnopravnoj zaštiti finansijskih interesa EU br. 2017/1939.
22. Walklate S. (2011). Criminology The Basics, Routledge, London.

RESUME

The subjects of research in this paper are the new forms of criminal offences against payment traffic and economic business prescribed in the Montenegrin criminal legislation by the Law on Amendments to the Criminal Code of Montenegro from December 2023. The obligation of every modern state is to adapt its criminal legislation to numerous social changes that generate new forms of criminal expression. The goals of the research include the explanation of new offences of economic crime, the determination of the scope and dynamics of this typology of incrimination in Montenegro, the analysis of the national legislative framework and its comparison with comparative legislation and European standards, and the systematization of knowledge in this area for the purpose of successful prevention and suppression. The main research question is: Why is the number of convicted persons for criminal offences against payment traffic and economic business small compared to the number of reported and accused persons? We will get the answer to this question based on the introduction to the relevant documentation of the bodies responsible for detecting, prosecuting and trial of the perpetrators of criminal offences. In the research of new forms of criminal offences of economic crime, the methodology of legal and related sciences will be used with

an emphasis on the qualitative and developmental dimension. The subject of research will be comprehensively studied in all phenomenologically causal segments through a unity in approach that enables an integral view of this type of criminality. The expected results are: 1. Concretization of all elements of criminal offences of fraud in the performance of economic activities, insurance fraud and abuse in relation with public procurement; 2. Determining the compatibility of Montenegrin legislation in the field of combating criminal offences against payment traffic and economic business with European standards; 3. Mapping of key problems and open issues in this area with a proposal for measures to reduce criminal offences.

НЕОБАВЕЗНОСТ ОСНИВАЊА ИНСТИТУЦИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОМБУДСМАНА КАО ОСНОВ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈУ ПО МЕСТУ ПРЕБИВАЛИШТА

Иван Петровић

адвокат

ivanpetrovic.advokat@gmail.com

Александар Р. Ивановић

Правни факултет у Лукавици, ПИМ Универзитет Бања Лука

aleksandar.ivanovic@pravnofakultet.edu.ba

Апстракт

Аутори се у раду баве пореклом, етимологијом и историјатом омбудсмана. Историјатом институције заштитника грађана у Републици Србији, историјатом институције локалног омбудсмана, и проблемима неустановљавања институције локалног омбудсмана у свим локалним самоуправама у Србији. Посебан акценат дат је разматрању примене одредаба Устава Републике Србије (2021), као основа за измену одредбе Закона о локалној самоуправи (2021) која регулишу могућност, а не обавезу оснивања локалног омбудсмана. У завршном делу рада дат је приказ правних оквира по питању положаја грађана у остваривању права на једнаку заштиту праваи на правно средство. У закључном делу рада, аутори износе своје виђење могућег решења за предвиђање законске обавезе за установљавање локалног омбудсмана у свим локалним самоуправама у Србији.

Кључне речи: омбудсман, локални омбудсман, заштитник грађана, права грађана, уставно право, институција локалног омбудсмана, дискриминација.

THE NON-MANDATORY ESTABLISHMENT OF THE LOCAL OMBUDSMAN INSTITUTION AS A BASIS FOR DISCRIMINATION BASED ON PLACE OF RESIDENCE

Abstract

The authors of this paper address the origin, etymology, and historical development of the ombudsman institution. They examine the history of the institution of the Protector of Citizens in the Republic of Serbia, the history of the local ombudsman institution, and the challenges related to the failure to establish local ombudsman institutions in all local self-governments in Serbia. Special emphasis is placed on analyzing the application of the provisions of the Constitution of the Republic of Serbia (2021) as a basis for amending the provisions of the Local Self-Government Act (2021), which regulate the possibility, rather than the obligation, to establish a local ombudsman.

In the concluding part of the paper, the authors present an overview of the legal framework concerning the position of citizens in exercising their right to equal protection of rights and legal remedies. Additionally, the authors propose their perspective on a possible

solution for introducing a legal obligation to establish local ombudsman institutions in all local self-governments in Serbia.

Keywords: ombudsman, local ombudsman, protector of citizens, citizens' rights, constitutional law, local ombudsman institution,

УВОД

Појам „омбудсман“ настао је у Шведској током 19. века. У свом првобитном значењу овај појам је означавао јавног службеника којег је именовано шведски краљ како би разматрао жалбе грађана против владиних агенција и послова. У том погледу Омбудсман би се најбоље могао описати као „особа која има слуха за народ“. Шведски модел има посебно место у историји успостављања институције омбудсмана у модерном свету. Међутим, позивајући се на појаву институција које су имале функције сличне омбудсману, неке научне студије такође заснивају историјско порекло омбудсмана на правним тековинама кинеске цивилизације, Римског царства, Отоманског царства и исламске цивилизације.

Аутохтони шведски, норвешки и дански израз, “ombudsman, ombudsman nogombudsmand”, етимолошки води порекло од старог норведијског израза „*umboðsmaðr*“ који се у свом есенцијалном значењу може разумети као „представник“ (са речју умбуд / омбуд што значи „пуномоћник“; то је „заступник“ који је овлашћен да ради за неког другог, што још увек има значење у скандинавским језицима). У овим децентрализованим, неформалним владама, биле су на располагању само две казне за осуђене кршиоце закона: (1) они би могли да буду проглашени "одметницима", чиме би се било коме дозволило да им одузме живот; или (2) могу бити кажњени. Ако буду кажњени, очекивало се да ће породица починиоца платити казну породици жртве. Да би се избегао даљи сукоб између две породице, именована је неутрална трећа особа која ће наплатити новчану казну и доставити је породици жртве. „Замислите Викинга са шлемом који маршира до врата средњовековне нордијске колибе. Човек из куће се одазове позиву, а онда узвикне својој породици: „То је човек који дошао по новчану казну, то је Омбудсман (нор. *umboðsmaðr*)“. "Омубдс" (нор. "*umbod*") значи "преставник власти – посредник" и "*man*" ("*maðr*") што значи човек – представник власти - посредник који посети у вези са понудом је омбудсман. Временом се реч односила на било коју врсту агента.¹

Дакле коришћење термина “омбудсман” у савременом смислу његовог значења отпочела је успостављањем шведског парламентарног Омбудсмана Владиним инструментом из 1809. године.

¹Иван Петровић, Игор Пејовић, *Омбудсман и медијација – будућност алтернативног решавања сукоба у јавном сектору*, Крагујевац 2023, стр. 85 – 105.

ИСТОРИЈАТ ИНСТИТУЦИЈЕ ОМБУДСМАНА

Институција омбудсмана настала је из Шведске 1713. године и након војног пораза од Русије, шведски краљ је прескочио земљу и потражио уточиште у Турској. Док је био у изгнанству, краљ је именовао свог представника код куће да надгледа понашање администрације и судства током његовог одсуства. Тај представник је именован за омбудсмана.

Године 1809. краљ је свргнут и донет је нови Устав. Устав је дао овлашћење за именовање омбудсмана у Скупштину, а парламент је требало да врши надзор над коришћењем извршне власти преко омбудсмана. Упркос овој промени, функције омбудсмана су остале нетакнуте. Међутим, током година институција је доживела метаморфозу. Према Линди Реиф, институција омбудсмана је временом еволуирала и променила се од чистог законодавног посматрача у процес који се заснива на жалбама јавности.

Не само да је институција доживела приметну метаморфозу, већ је и стекла популарност. Из Шведске се проширио у друге скандинавске земље и Европу и из Европе на друге континенте. Сада је добро познат широм света, укључујући Пацифик.

Данас се ова институција може наћи у многим деловима света која се може похвалити демократском и уставном управом. Он је претпоставио различите варијанте у различитим земљама у погледу титуле, обима надлежности и уставних позиција у држави.

Средином 1983. године приближно 21. држава је имала институцију омбудсмана на националном нивоу, а 6. је имало институцију на покрајинском/државном или регионалном нивоу.

Последњих година долази до масовног ширења институције омбудсмана као последица транзиције многих земаља ка демократији и демократским структурама власти.

Прелазак на демократију праћен реформама влада примећен је првенствено у Латинској Америци, Централној и Источној Европи, а такође и у деловима Африке и Пацифичке Азије. Земље које су у то време успоставиле своје омбудсмане су Аргентина, Костарика, Колумбија, Гватемала, Перу, Намибија, Јужна Африка, Пољска, одређене франкофоне афричке земље, Мађарска, Литванија, Словенија, Чешка Република, Тајланд и Филипини.

Институција омбудсмана данас је, без обзира на горе наведене варијације, задужена за заједничке функције надзора у областима заштите, промоције и спровођења основних људских права и слобода, доброг управљања и владавине права.

До 2001. године институција омбудсмана на националном нивоу проширила се на око 110. земаља света. У многим земљама постоје и регионални, градски и покрајински омбудсмани, а неке земље имају омбудсмане на националном, регионалном и поднационалном нивоу².

²Иван Петровић, *The proactive role of the institution of the local ombudsman in the protection of human rights against the systematic violation by adopting illegal acts of local*

ИНСТИТУЦИЈА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА У СРБИЈИ

Омбудсман, односно Заштитник грађана као институција је уведена у правни систем Републике Србије 2005 године, доношењем *lex specialis* закона, Закона о заштитнику грађана. Начин избора, функционисања и обим овлашћења ове институције у Србији уређује Устав Републике Србије из 2006. године. За првог Заштитника грађана у Србији именован је Саша Јанковић, који је на ову дужност ступио 23. јула 2007. године положивши заклетву у Скупштини пред њеним посланицима. Овде треба напоменути да Народна скупштина такође бира и четири заменика Заштитника грађана, чија је улога да Омбудсману пружају помоћ у обављању дужности.

Омбудсман, односно Заштитник грађана представља независни државни орган чији је задатак да штити и унапређује остваривање права грађана спроводећи контролу над органима власти и организацијама која су поверена јавна овлашћења у погледу тога да ли они примењују законе на исправан начин. У фокусу његовог рада посебно се налази испитивање етичности, савестности, непристрасности, стручности, сврсисходности, делотворности, поштовања достојанства странке, али и друге карактеристике које треба да одлукују државну управу, и задовоље очекивања грађана која њихов рад финансирају кроз пореске дажбине.

Свака особа, била она држављанин Србије, странац, апартид, избеглица, расељено лице, правно лице, удружење, група грађана се може путем притужбе или непосредног разговора, може обратити институцији Заштитника грађана уколико налази да неки орган власти неадекватно примењује, или не примењује одредбе правног система Републике Србије, на његову штету, односно на уштрб његових права која су загарантована правним оквиром Републике Србије. Овде треба напоменути да за коришћење ове могућности постоји један услов, а то је да је подносилац притужбе обавезан да своја права најпре покуша да заштити у одговарајућем правном поступку, па тек онда да се обрати Заштитнику грађана.

У свом раду Заштитник грађана је независан и нико не сме да утиче на обављање његових овлашћења. Као што је то истакнуто, Заштитник грађана се од стране Народне скупштине бира и разрешава на период од пет година. За свој рад Заштитник грађана одговара Народној скупштини.

За пријем притужби, односно поднесака, као и прибављење докумената и утврђивање других података неопходних за оцену основанисти притужби, те о правним, финансијским канцеларијским и другим административним

self-government bodies (Проактивна улога институције локалног омбудсмана у заштити људских права од системског кршења доношењем незаконитих аката од стране органа локалне самоуправе), Босна и Херцеговина, Пале, UDC/УДК 351.941, Пале, 2023. године, стр. 198 – 222).

пословима нужним за вршење функције Заштитника грађана задужени су
упосленици Стручне службе Омбудсмана, коју води генерални секретар.

ИНСТИТУЦИЈА ЛОКАЛНОГ ОМБУДСМАНА У СРБИЈИ

Према важећим прописима, у Србији се институција омбудсмана може
успостављати на републичком, покрајинском и локалном нивоу. Међутим, за
разлику од прва два нивоа, успостављање омбудсмана на локалном нивоу не
представља законом утврђену обавезу.

Институција омбудсмана прво је успостављена на покрајинском нивоу
2002. године у Војводини.^{3,4}

На локалном нивоу први омбудсман је успостављен у Бачкој Тополи
2003. године и данас постоје у тринаест (од 173) јединица локалне
самоуправе⁵.

Могућност успостављања омбудсмана на локалном нивоу првобитно је
била прописана одредбама Закона о локалној самоуправи из 2006 године, под
именом грађанског браниоца (омбудсмана), а иста је задржана у актуелном
закону из 2021. године. Како Закон прописује у својим одредбама
успостављене локалног омбудсмана као могућност, али не и као обавезу
локалне самоуправе. На основу наведене одредбе, локалне самоуправе којима
је интерес оснивања институције локалног омбудсмана, потребно је да у
својим статутима предвиде оснивања локалног омбудсмана, а затим да на
својим скупштинама донесу одлуку којом оснивају, институцију омбудсмана,
дефинишу његове обим његових надлежности и овлашћења, начин на који
врши иста, ал и друга питања која су од значаја за ефикасно функционисање
ове институције.

Законом о локалној самоуправи из 2021. године у члану 97. став 1.
предвиђено да се у јединици локалне самоуправе може успоставити институција
локалног омбудсмана чије је овлашћење да на независан и самосталан начин
спроводи контролу поштовања права грађана, утврђује повреде учињене
актима, радњама, односно нечињењем, представника органа управе и јавних
служби, у ситуацијама када сун а тај начин повређени прописи и општи акти
јединице локалне самоуправе.

Наиме, напред наведена законска одредба није обавезујућа, па већи део
локалних самоуправа нису заинтересоване за оснивање институције локалног
омбудсмана. Међутим, неизантереовање се огледа у страху од контролне улоге
институције омбудсмана.

Одредбом члана 36. став 1. Устава Републике Србије 2021), је
прописано да се гарантује подједнако уживање и заштита права пред судовима

³Закон о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине Војводине,
„Службени гласник РС”, бр. 6/2002.

⁴Покрајинска скупштинска одлука о покрајинском омбудсману, Службени лист АП
Војводине, број 23/02.

⁵Иван Петровић, *op. cit.*

и другим државним органима, имаоцима јавних овлашћења и органима аутономне покрајине, као и јединицама локалне самоуправе.

На основу напред наведене одредбе Устава несумњиво се може утврдити да Закон о локалној самоуправи (2021) у одредби члана 97. став 1. има елементе неуставности и незаконитости, јер не гарантује свим грађанима зајемчено уставно право на једнаку заштиту права и на правно средство, тачније, установљавањем, и неустановљавањем институције локалног омбудсмана у појединим локалним самоуправама, врши се дискриминација по месту пребивалишта, (која представља лично својство) (Пресуда Вишег суда у Пожаревцу, П 768/2017 од 9.2.2018. године), што је супротности са чланом 21. став 1. Устава, јер су пред Уставом и законом сви једнаки.

ЗАШТО ЈЕ ПОТРЕБНА ИНСТИТУЦИЈА ЛОКАЛНОГ ОМБУДСМАНА?

Као што је то већ истануто институција омбудсмана је орган који је у свом раду независан, а који пружа заштиту и обезбеђује унапређење остваривања права грађана, спроводећи контролу над органима власти и организацијама којима су поверена јавна овлашћења у погледу тога да ли раде према закону, односно да ли прописе примењују исправно. У посебном фокусу надлежности институције омбудсмана јесте испитивање етичности, савесности, непристрасности, стручности, сврсисходности, делотворности, поштовања достојанства странке, али и остале карактеристике које би требало да одликују управу, а што представља и оно што грађани очекују од истих, с обзиром да се из пореза који они плаћају финансира рад истих. Предности локалних самоуправа у којима је установљена институција Локалног омбудсмана:

- омбудсман има моћ и одговорност да проактивно идентификује и решава питања која изазивају забринутост за принцип добре управе;
- може дати специјалистичко неутралну оцену и написати препоруке странама у спору о томе шта би могле или треба да ураде;
- може да решава спорове снагом убеђивања и образложења аргумента, тако да се стране у спору не морају нужно састајати или преговарати једана другом;
- решава спорове разумно и објективно, заступа јавни интерес;
- може дати мишљење, пре него што се спорови појаве између јавне управе и грађана;
- може да преиспита трендове и да развија и унапређује најбоље принципе који могу бити од користи заинтересованим странама.

Омбудсман је независно и непристрасно лице која истражује притужбе појединаца или група. Омбудсман има овлашћење да, даје препоруке и

мишљења, која нису правно обавезујућа. Улога омбудсмана је да, обезбеди поверљив и неформалан начин за решавање спорова⁶.

ЗАКЉУЧАК

Институција омбудсмана путем посредовања и пружања савета, давања мишљења у погледу питања у домену своје надлежности превентивно делује на могућа кршења права грађана, а све са циљем унапређивања рада органа управе у подизања нивоа заштите загарантованих људских права и слобода, а све у циљу очувања принципа добре управе, како не би дошло до непотребних потенцијалних судских спорова, и то по основу накнаде штете, сходно одредби члана 170 и 172, а у вези са чланом 154. Закона о облигационим односима ("Сл. лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Сл. лист СРЈ", бр. 31/93, "Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља и "Сл. гласник РС", бр. 18/2020), која несумњиво утврђује одговорност локалних самоуправа, што је основ за покретање грађанских парница пред надлежним судовима у Републици Србији, што би све довело до непотребних судских трошкова, а све на штету Републике Србије и њених грађана.

Као веома важан закључак који се намеће приликом разматрања проблематике локалног омбудсмана, јесте да је институција локалног омбудсмана неопходна локалној самоуправи. Повреде права грађана су веома бројне и разноврсне, а њихова заштита је најбржа и најефикаснија ако се предузму активности одмах након што је повреда учињена и то од стране органа који контролишу рад локалне самоуправе. Управо та брзина и та близина грађанима представљају два најважнија елемента која говоре у прилог неопходности и потребе постојања институције локалног омбудсмана.⁷

Имајући у виду напред наведено, промена одредбе Закона која се односи на локалног омбудсмана неопходна, тј. мора се установити обавеза оснивања институције локалног омбудсманима у свим локалним самоуправама на који начин би се загарантовало уставно право на једнаку заштиту права и на правно средство, и испоштовало уставно начело забране дискриминације. Такође, потребно је да се посебним законом уреди положај, надлежности, избор, разрешење, престанак мандата локалног омбудсмана, поступак који спроводи локални омбудсман, поступање, служба локалног омбудсмана и платезапослених и средства за рад локалног омбудсмана, на који начин би се загарантовала самосталност и независност институције локалног омбудсмана.

⁶Иван Петровић, *op. cit.*

⁷Иван Петровић, *op. cit.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Иван Петровић, Игор Пејовић, *Омбудсман и медијација – будућност алтернативног решавања сукоба у јавном сектору*, Крагујевац 2023, стр. 85 – 105,
2. Иван Петровић, *The proactive role of the institution of the local ombudsman in the protection of human rights against the systematic violation by adopting illegal acts of local self-government bodies (Проактивна улога институције локалног омбудсмана у заштити људских права од системског кршења доношењем незаконитих аката од стране органа локалне самоуправе)*, Босна и Херцеговина, Пале, UDC/УДК 351.941, Пале, 2023. године, стр. 198 – 222),
3. <https://www.ombudsman.rs/index.php/o-nama>,
4. Закон о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине Војводине, „Службени гласник РС”, бр. 6/2002,
5. Покрајинска скупштинска одлука о покрајинском омбудсману, Службени лист АП Војводине, број 23/02,
6. Закон о локалној самоуправи ("Сл. гласник РС", бр. 9/2002, 33/2004, 135/2004 и 62/2006 - др. закон),
7. Закон о локалној самоуправи ("Сл. гласник РС", бр. 129/2007, 83/2014 - др. закон, 101/2016 - др. закон, 47/2018 и 111/2021), и
8. Устав Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 98/2006 и 115/2021),
9. Пресуда Вишег суда у Пожаревцу, П 768/2017 од 9.2.2018. године.

RESUME

The institution of the ombudsman, through mediation, providing advice, and issuing opinions on matters within its jurisdiction, acts preventively against potential violations of citizens' rights. This is aimed at improving the functioning of administrative authorities and enhancing the protection of guaranteed human rights and freedoms, all in the interest of upholding the principles of good governance. By doing so, unnecessary potential court disputes, particularly those related to claims for damages under Articles 170 and 172, in connection with Article 154 of the Law on Obligations ("Official Gazette of the SFRJ," nos. 29/78, 39/85, 45/89 - Constitutional Court Decision, and 57/89; "Official Gazette of the FRJ," no. 31/93; "Official Gazette of SCG," no. 1/2003 - Constitutional Charter; and "Official Gazette of RS," no. 18/2020), can be avoided. These provisions unequivocally establish the liability of local self-governments, which serves as a basis for initiating civil lawsuits before competent courts in the Republic of Serbia. Such disputes would lead to unnecessary legal costs, ultimately to the detriment of the Republic of Serbia and its citizens.

ЕВРОПСКА ПОЛИЦИЈСКА НАУКА И ЕВРОПСКО ПОЛИЦИЈСКО ПРАВО-НИВО ЗАСНОВАНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Љиљана Дапчевић Марковић

Департман за правне науке, Универзитет у Новом Пазару

ljiljana_dm@yahoo.com

Апстракт

Глобализација и њен економски, политички и безбедносни елемент, одсуство унутрашњих граница у оквиру Европске Уније, условили су правну хармонизацију у области полицијског поступања и праксе, као и потребу академских истраживања са циљем јачања безбедности и прихватање стандарда у организационим, функционалним и административним елементима полиције. Све то треба да резултира ефикасном борбом са разноврсним облицима угрожавања безбедности, најчешће транснационалног карактера. Стога је и овим радом сачињен корак ка идентификовању европске полицијске науке и европског полицијског права, те нивоа њихове заснованости и перспективом даљег развоја.

Кључне речи: глобализација, право Европске Уније, безбедност Европске Уније, транснационална кривична дела, европска полицијска наука, европско полицијско право.

EUROPEAN POLICE SCIENCE AND EUROPEAN POLICE LAW - LEVEL OF FOUNDATION AND PERSPECTIVE

Abstract

Globalization and its economic, political and security element, the absence of internal borders within the European Union caused legal harmonization in the area of police behavior and practice, as well as the need for academic research with the aim of strengthening security and accepting standards in the organizational, functional and administrative elements of the police. All of this should result in an effective fight against various forms of threats to security, most often of a transnational nature. Therefore, with this paper, a step has been taken towards identifying European police science and European police law, as well as the level of their basis and the perspective of further development.

Keywords: globalization, European Union law, European Union security, transnational crimes, European police science, European police law.

УВОД

Научни радови, истраживања и пројекти чији су аутори правници, криминолози, социолози, психолози и други чланови академске заједнице, а који су се односили на бројна и разноврсна теоријска и практична питања организације, поступања и овлашћења полиције, имали су директан или индиректан утицај на рад полиције, са циљем побољшања њеног рада и премошћивања јаза између науке, академских истраживања и постигнутих сазнања, на једној страни, и полицијске праксе, на другој.

У условима глобализације, посебно на европском нивоу, укидања унутрашњих граница, уз истовремени појачани надзор спољних граница Европске уније, пораст броја кривичних дела транснационалног карактера, уз већи број све разноликијих и софистициранијих облика угрожавања безбедности ЕУ, националне и безбедности грађана држава чланица, појавила се потреба за органима и телима који би требало да се ефикасније боре са насталим појавама и облицима угрожавања, да дефинишу стандарде и унифицирају праксу држава чланица, допринесу хармонизацији полицијског образовања и обуке на нивоу ЕУ, као и да спроведу научна истраживања која би допринела развоју полицијске науке и полицијског права у државама чланицама ЕУ.

Идеја о проучавању ове теме и сагледавању нивоа заснованости европске полицијске науке и европског полицијског права резултат је жеље аутора да начини корак у идентификовању ове научне области, а на бази сазнања о томе у којој мери су у оквиру права ЕУ заступљени област безбедности и полиције, те како садржина бројних примарних и секундарних извора права ЕУ (посебно регулатива и директива), као и судске праксе у домену контроле законитости поступања органа и тела задужених за безбедност и предузимање утврђених мера, те дефинисање стандарда у тој области, утичу на формирање и заснованост европске полицијске науке и полицијског права.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Европско полицијско право може се одредити као део правног система ЕУ, корпус правних норми садржаних у изворима права ЕУ, као и настали поступањем и праксом надлежних органа и тела задужених за послове безбедности ЕУ, којима се уређује организација, функционисање, овлашћења, одговорност и контрола субјеката заштите безбедности ЕУ. Овде, такође, треба поменути и значајну улогу Европског суда за људска права чије пресуде су исходите правних поступака због поступања полиције и служби безбедности на начин којима се крше људска права, али и полазиште у формирању стандарда које припадници служби безбедности и полиције треба да поштују.¹ Такође, као извор европског полицијског права појављују се и тзв. општа правна начела, чији значај и потреба поштовања има посебан значај,

¹ Дапчевић, Марковић, Љ, *Систем безбедности Европске Уније*, друго измењено и допуњено издање, Београд, 2019, стр. 54 и даље.

имајући у виду овлашћења којима располажу припадници органа и тела надлежних за безбедност: начело једнакости, солидарности, правне сигурности, легитимних очекивања, пропорционалности и заштите основних људских права.²

Данас се, са развојем европских интеграција, многобројним секундарним изворима права којима се уобличава функционисање органа и тела ЕУ, као и поступање сагласно постављеним циљевима и основним принципима на којима почива и развија се ЕУ, издвајају посебне дисциплине, као управно право ЕУ.³ Управно право Европске уније као део (грана) целовитог правног поретка Уније, састоји се од скупа правних норми и општих начела којима се уређује организација, функционисање, одговорност и контрола управе Европске уније.⁴ Поред тога развија се европско службеничко право, које представља корпус правних норми које одређују положај запослених у органима и телима ЕУ који имај статус службеника, а којима се регулише њихов статус од заснивања радног односа, права и обавеза из радног односа, одговорности, звања и развоја каријере, при чему значајни допринос има пракса Европског суда правде као и Европског омбудсмана, а посебно је значајна улога Суда за службеничке спорове⁵ основаног Актом о оснивању Суда за службеничке спорове⁶ који је почео са радом 2005. године и седиште му је у Луксембургу.⁷ Европско царинско право се издваја као део правних норми којима се у условима слободе кретања роба и економских интеграција у ЕУ, посебно уређују питања правних оквира функционисања Царинске уније, јединствене царинске тарифе и мера у оквиру Европске уније.

ЗАСНОВАНОСТ И ДОМАШАЈ ЕВРОПСКЕ ПОЛИЦИЈСКЕ НАУКЕ И ЕВРОПСКОГ ПОЛИЦИЈСКОГ ПРАВА

Оно што успорава развој и ограничава домашај европске полицијске науке и европског полицијског права јесте то што су послови полиције предмет националних регулатива, међутим, њихова интеракција са правним

² Hartley, T.C., *Основи права Европске заједнице*, Београд, 1998, стр.130;

³ Опширније: Лилић, С., *Европско управно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

⁴Према: Авиани, Дамир, *Појам и извори управног права Европске уније*, Зборник радова Правног факултета у Мостару, бр.XV, 2002, стр. 233.

⁵ Основан је на основу члана 257 Уговора о функционисању Европске уније, којим је утврђено да Европски парламент и Савет могу оснивати специјализоване судове за поједине специфичне области, као што је у овом случају решавање радноправних спорова службеника запослених у институцијама Европске Уније.

⁶ Сл.лист ЕУ, L 333 од 09.11.2004.

⁷ Опширније: Дапчевић, Марковић, Љ, *"Статус полицијских службеника и европски стандарди"*, Правни живот, бр.10 (2007), стр. 691-702, *"Европски стандарди статуса државних службеника"*, "Правне теме", година 4, бр. 7, 2016, стр. 7-22

поретком ЕУ је очигледна и несумњива. Државе ЕУ карактерише све већа неопходност сарадње на пољу унутрашње и спољне безбедности.

Почетак 21. века доноси и промене на пољу истраживања појма безбедности и померања истраживања са поља националне безбедности ка пољу глобалне безбедности, на мултилатералној основи, у оквиру међународног и ширег, светског поретка.

На област безбедности сада утичу следећи трендови:⁸

- колективизација безбедности (тенденција организовања безбедности на мултилатералној основи, али без институционалне формалности од колективног безбедносног тела);

- међународни поредак (основе институционалног обрасца у односима између држава које су видљиве у државној политици, дипломатији, међународним конвенцијама, са циљем ограничавања употребе силе);

- светски поредак (шира категорија од међународног поретка, јер мера поретка нису само државе, већ и све оно што се означава хуманизмом);

- глобализована држава (идеја врсти државе која потпомаже одржању глобализације и одговара на притиске);

- униполарност, једностожерност (расподела моћи на међународном нивоу у коме је веома доминантна једна мега сила);

- мултилатерализам (разни аспекти успостављања међународних релација у функцији безбедности);

- регионализам безбедносног типа (НАТО, пактови за стабилност и др.);

- појава мноштва других држава после 1989. као епилог пораза социјализма, без независних механизма за детерминисање и разликовање спорних граница, са процесима фрагментације, интеграције, дифузије, концентрације, локализације, транс национализације и др.

Да бисмо покушали да објаснимо теоријску и друштвену заснованост европске полицијске науке, потребно је да пођемо од појма и предмета полицијске науке уопште. Ако се као полазиште разматра улога полиције у друштву, онда би полицијска наука припадала корпусу наука које се баве безбедносним проблемима, а то су безбедносне науке, чиме се наглашава значај безбедности у модерном друштву, комплексност самог феномена, на чије креирање и одређење одлучујућу улогу имају политички, друштвени, економски услови, индивидуална култура, развој науке и технологије, геополитика и геостратегијска ситуација. Безбедносне науке баве се безбедношћу државе и грађана, што подразумева заштиту живота људи, здравља, имовине, људских права, животне средине, територијалног интегритета. У литератури која се бави овим питањима, безбедност се, обично, дели на унутрашњу и спољну, па се спољна проучава са становишта војних наука и дипломатије, а унутрашња са становишта полиције, судства, заштите

⁸ Наведено према: Савић, А., *Људска безбедност у контексту међународне и националне безбедности*, Зборник радова *Безбедност у постмодерном амбијенту* (приређивач др Слободан Нешковић), Београд, 2008, стр. 25 и даље.

од пожара, ванредних ситуација. Полиција је, у тако конципираном систему безбедности, један од елемената унутрашње, националне и јавне безбедности.

Полицијске науке могу се дефинисати као систем научних сазнања о полицији, и то о полицији као институцији, односно органу државне управе, њеној улози и задацима, начину рада и овлашћењима којима располаже, организацији и управљању/руковођењу, професионалној обуци и усавршавању.

При дефинисању појма полиције полазимо од дефиниција појединих француских и немачких аутора (*Laubadere, Rivero, Vedel, Duguit, Mayer, Forsthoff* и др.), који су настојали да одреде појам полиције полазећи, пре свега, од правних аспеката. Тако би, по њима, појам полиције имао три главна правна значења:

1-*организационо*, где је појам полиције синоним за полицијске снаге и полицијску службу, јавну службу;

2-*функционално*, које се односи на полицијска овлашћења, право полиције, полицијску делатност и функцију полиције;

3-*административно*, у коме се огледају полицијске мере, полицијски закони и административна контрола полиције.⁹

Полиција се, стога, може дефинисати као део система државне управе, који је организован ради одржавања поретка у држави и друштву, који поседује законом утврђена овлашћења.

Стога је и предмет полицијске науке:

1-полиција-њен историјат, организација, улога у друштву, вредности и понашање њених припадника, управљање и руковођење у полицији;

2-послови полиције-полицијске активности, ефикасност и ефективност полицијског рада, правни оквир за поступање, употреба силе, контрола и полицијска етика;

3-професионална обука запослених-селекција, организација обуке, садржаји и методи.¹⁰

Ово је било посебно значајно на пољу европских интеграција и хармонизације полицијског рада, као и полицијског образовања и обуке.¹¹ Област образовања и обуке полиције треба да заузима сам врх полицијске структуре. Ово стога, што је она креатор промена и унапређења полицијског

⁹ Опширније: Милосављевић, Б., *Наука о полицији*, Београд, 1997, стр. 11

¹⁰ Опширније: Порада, В., Ернекер, Ј., Холцр, К. Т., Холмек, Ј., *Теоријска заснованост полицијских наука, The Theory & Practice of Police Research in Europe* (between 2003-2005), Presentations and Contributions from CEPOL Police Research and Science Conferences 2003-2005, Bramshill/Vienna, May 2006, стр.17 и даље (доступно на: www.cepol.europa.eu/knowledge/k_rs_publications.php).

¹¹ Декларација о полицији Савета Европе (1979) у делу који се односи на статус полиције и њене припаднике, наводи да ће припадник полиције "добити темељну општу обуку, професионалну обуку и обуку у служби, као и адекватну обуку у вези са друштвеним проблемима, демократским слободама и људским правима, а нарочито са Европском конвенцијом о људским правима". Декларација се не бави системом високог образовања полиције.

рада, те што је савременија и боља, то ће и рад полиције бити квалитетнији и ефикаснији.

Усложњавањем безбедносних ризика, глобализацијом, проширивањем подручја без граница, јавила се потреба хармонизације полицијске праксе и закона која та питања регулишу, дефинисање и усвајање заједничких стандарда како би се створио компатибилан полицијски систем као део ефикасне европске полиције, способне да ради у заједничким истражним тимовима, размењује информације и формира мреже полицијских и безбедносних експерата. Ово је захтевало и одговарајућу полицијску едукацију. При томе наглашавамо да полицијска, као и правна струка, нису укључене у пакет професија коју државе чланице ЕУ непосредно признају.

Одлуком савета Европске уније од 23. децембра 2000. године формиран је Европски полицијски колеџ (CEPOL) који окупља полицијске колеџе земаља чланица ЕУ и земаља кандидата, са циљем да организује разне обуке и семинаре за више полицијске службенике, у намери да хармонизује знање припадника полиције, посебно у области сузбијања тероризма, илегалних миграција, граничне контроле, трговине људима, као и да развије инструменте сарадње у тим областима. Стога су и главни циљеви и задаци CEPOL-а тако дефинисани: повећавање нивоа знања националних полицијских система и структура држава чланица о ЕОРОПОЛ-у, граничној полицији и сарадњи у оквиру ЕУ, упознавање са међународним инструментима ЕУ и сарадњом у спречавању криминала; обезбеђивање одговарајуће сарадње са другим институцијама полицијског школства.¹² Одлуком Европског савета 2005/681/JXA од 20. 09. 2005. године CEPOL је постао агенција ЕУ.¹³

На плану развоја полицијске науке и полицијског права је и Асоцијација европских полицијских колеџа (*Association of European Police Colleges-AEPC*) као мрежа националних полицијских колеџа која окупља 55 колеџа из 43 земље чланице и нечланице ЕУ са циљем подршке развоју институција полицијског школства у читавој Европи. Ова институција, настала пре 11 година, иницирана је од стране тадашњих директора полицијских колеџа у Немачкој, Холандији, Белгији, Великој Британији и Француској. Прва идеја била је стварање институције која би допринела бољој размени информација и праксе. За разлику од CEPOL-а, Асоцијација европских полицијских колеџа отворена је и за европске земље које нису постале чланице ЕУ. Стога су и предвиђена само два услова која полицијски колеџи треба да испуне: један је да је земља из које је полицијски колеџ потписница Европске конвенције о људским правима из 1950. године, и, други услов је да је у питању национална академија или колеџ који је дипломског и/или постдипломског нивоа. АЕРС сачињава свој годишњи календар обука и курсева за припаднике полицијских академија које су чланице ове асоцијације,

¹² Види: *Завршни документ Конференције „Европски модел полиције“* (Софија, 30.09-1.10.2004), часопис *Наука, безбедност, полиција*, бр. 2-3/04, стр. 265.

¹³ CEPOL сваке године организује 80 до 100 курсева, семинара и конференција и располаже буџетом од 7,5 милиона евра на годишњем нивоу.

те на тај начин, кроз систем размене знања, искустава и прихваћене добре праксе, настоји да утиче на успостављање стандарда у полицијском раду.¹⁴

Институт за безбедносне студије задужен је за истраживања која треба да унапреде заједничку спољну и безбедносну политику. У постизању тог циља Институт организује семинаре, објављује научне публикације, размењује искуства и научна сазнања са другим истраживачким институтима ЕУ.¹⁵

НАДНАЦИОНАЛИЗАМ ЕУ И ПОСТУПАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ

Покушаћемо да објаснимо шта чини Европску унију *наднационалном*, односно *наддржавном* творевином и како се наднационалност ЕУ одражава на полицијско поступање

. То су следећа обележја:

- приликом стварања ЕУ и доношења одлука тумачи се заједнички, европски интерес, а не само национални интерес држава чланица. То посебно долази до изражаја на пољу безбедности ЕУ у условима одсуства унутрашњих граница;

- уговори о оснивању омогућавају органима Уније да регулишу и оне области које нису никада биле предмет међународног регулисања и сматрале су се уобичајеном надлежношћу држава (нпр. заштита границе, одобравање виза, послови очувања безбедности и борба против криминала, образовање, итд.);

- органи Уније могу да преузимају функције државних органа у многим областима, па и у законодавној. Тако се нпр. уредбе непосредно примењују и на територији држава чланица и није потребно да држава чланица донесе посебан акт о њиховом инкорпорирању у свој унутрашњи правни поредак;

- Унија ствара аутономни правни систем, те се појединци могу позивати на право Европске уније у односима са органима власти и другим индивидуама. Национални судови и други државни органи непосредно примењују то право. Право Уније тиме показује да има виши ранг од националног права. Међутим, у области безбедности и спољне политике деловање Уније је више координирајуће. Делови Мастрихтског уговора који третирају ове области одређују циљеве заједничке политике и налажу државама чланицама да „у доброј вери и савесно следе утврђену политику и утврђују начине како се одређује да ли нека акција треба да буде заједничка“.¹⁶ Често се истиче да обавезе које за државе чланице проистичу из усвојене спољне и безбедносне политике представљају „меко право“. Тако члан J.1, став 4 наслова V одређује да „државе чланице активно и безрезервно

¹⁴ Опширније: www.aepc.net

¹⁵ Council joint action of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Institute for Security Studies, Official journal of the European Communities (http://europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2001/1_200/1_20020010725en00010004.pdf).

¹⁶ Опширније о томе: Димитријевић, В., *Европска унија као међународна организација*, зборник радова *Право Европске уније*, стр. 11 и даље.

подржавају спољну и безбедносну политику Уније, у духу искрености и међусобне солидарности. Оне се уздржавају од сваке акције супротне интересима Уније, која би могла нашкодити њеној ефикасности као кохезионој снази у међународним односима“..

Како ова обележја наднационалности утичу на европску безбедност и улогу полиције и посебно формираних тела надлежних за послове безбедности и полицијску сарадњу?

Пре свега, на нивоу ЕУ постоји правна хармонизација, која обухвата сва три аспекта полицијског рада:

1-*организационо*, кроз организовање заједничких полицијских снага у оквиру појединих агенција, као. нпр. ЕУРОПОЛ-а, ФРОНТЕКС-а, ОЛАФ-а или за поједине специфичне ситуације и заједничке операције. Европска унија располаже јединственим институционалним оквиром, дефинисаним у члану Ц уговора, који треба да обезбеди складност и континуитет активности којима се постижу циљеви Уније.

Тако је одлуком Европског савета на Родосу, децембра 1986. године (чл. К.4, тачка 2), у тадашњи „трећи стуб“ ЕУ уведен Координациони комитет, састављен од високих функционера земаља чланица, који има улогу координатора на националном нивоу. Сваки координатор има 3-4 помоћника који се регрутују из различитих служби, зависно од организације (правосуђе, полиција, жандармерија, царина). Овај комитет, познат и као Комитет К-4, има три групе директора: за азил и имиграцију, за полицијску и царинску сарадњу и за правосудну сарадњу.¹⁷ Из наведеног се види да рад Комитета обухвата области од заједничког интереса утврђене у члану К.1, које се односе на борбу против наркоманије, међународног кријумчарења и полицијску сарадњу, затим на превентивну борбу против тероризма, недозвољене трговине дрогом.

Лисабонски уговор одређује да се "у оквиру Савета оснива стални комитет у циљу обезбеђивања унапређења и јачања оперативне сарадње у области унутрашње безбедности. У складу са чланом 240, он помаже усклађивање активности надлежних органа држава чланица. Представници органа и тела Уније могу бити укључени у рад комитета. Европски парламент и национални парламенти држава чланица се обавештавају о његовом раду" (члан 71). Лисабонски уговор у члану 77 наводи да "унија има политику која има за циљ да:

а) обезбеђује одсуство сваке контроле лица, независно од њиховог држављанства, када прелазе унутрашње границе;

б) спроводи контролу лица и делотворно надгледање преласка спољних граница;

ц) постепено увођење јединственог система управљања спољним границама".¹⁸

¹⁷ Опширније: Јањевић, М., *Трећи стуб Европске уније*, Београд, 2003, стр. 142.

¹⁸ Опширније: Симовић, Д., Фира, А., *Институционални оквир Европске уније након Лисабонског уговора*, Сремска Каменица, 2008, стр.95 и даље.

Паралелно, свака држава чланица има своје полицијске снаге и полицијску службу, као јавну службу у саставу државне управе, која је предмет националне регулативе;

2-функционално, које се односи на полицијска овлашћења и полицијску делатност, а посебно када се ради о областима од заједничког интереса, као нпр. контрола спољних граница ЕУ¹⁹, сузбијање миграција и признавање права азила²⁰, визни и режим реадмисије, сузбијање кријумчарења и превара на рачун буџета ЕУ, заштита критичне инфраструктуре, као и заједничка борба против различитих облика прекограничног криминала (сајбер криминал, педофилија, прање новца, и тероризам, трговина људима и људским органима, фалсификовање новца, кривична дела против интелектуалне својине и културне баштине;

3-административно, које подразумева полицијске мере и овлашћења, као и правне акте који се односе на етичке стандарде поступања полиције и употребу ватреног оружја. Значајан документ је Декларација о полицији донета од стране Парламентарне скупштине Савета Европе 1979 године (Резолуција 690), као резултат четворогодишњег рада на изради кодекса полицијске деонтологије, где су, поред Савета Европе, учествовале и бројне међународне полицијске организације, нпр. Међународна федерација виших полицијских функционера, Међународно полицијско удружење, Међународна унија полицијских синдиката и др. Циљ доношења Декларације био је да она постави стандарде полицијског поступања и, као таква, буде инспирација законодавцима који креирају и усвајају законе из домена полиције. Стога се често значај Декларације у односу на полицијско поступање пореди са значајем Европске конвенције у односу на домен људских права. Ова Декларација донета је на бази веровања да би „европски систем за заштиту људских права био знатно побољшан уколико би постојала опште прихваћена правила у вези са професионалном етиком полиције, која води рачуна о

¹⁹Шенгенски каталог најбоље праксе, кога је усвојио Савет Европске уније 17. јануара 2002. године садржи препоруке које се односе на општу стратегију за управљање границом и процену ризика, обуку кадрова, рад службе која прикупља податке, регионалну или локалну стратегију, организацију граничног прелаза, систем раздвајања путника и друго.

²⁰ Суочена са изазовима и са амбицијом успостављања унутрашњег тржишта без граница, ЕК је тражила правна решења о томе како да контролише кретање држављана трећих земаља и појединаца који су захтевали азил у подручју без граница. Будући да политика азила није спадала у надлежност ЕК, дванаест држава чланица ЕК је водило међувладине преговоре, што је 15. јуна 1990. довело до усвајања Конвенције којом се одређује држава одговорна за разматрање захтева за азил поднесених у једној од држава чланица Европске заједнице, укратко назване Даблинска конвенција или Даблин I. Године 2003. усвојен је Даблин II. Недостаци Даблина II су идентификовани 2007. године, када је и предложена финална ревизија. Уредба је ступила на снагу почетком 2014 године и усвојен Даблин III. У Даблину IV појединци који траже азил би требало да аутоматски пређу из држава чланица обухваћених захтевима за азил у друге са слободним капацитетом.

принципима људских права и фундаменталних слобода“.²¹ Иако Декларација не предвиђа одређене правне инструменте у њеној примени и прихватању, она је, ипак, поставила основне стандарде полицијског рада.

Покушаћемо да одредимо етичке стандарде полицијског рада које одређује Декларација. Основни принцип од кога се полази јесте дужност служења људима. Овај принцип полази од основних задатака полиције: да осигура јавни ред и мир, сигурност грађана, да заштити њихову имовину и да буде, како би ови задаци били испуњени, увек доступна грађанима²².

Следећи стандард који је садржан у Декларацији о полицији јесте поштовање законитости и залагање да се незаконита понашања сузбију. У вези са овим је и обавеза одбијања незаконитих наредби.²³ Декларација о полицији наглашава и принцип недискриминације, сразмерност и селективност у употреби средстава принуде, обавезу чувања тајне, забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања, отпор корупцији или подмићивању.

- Процес „интеграције путем права“ (*integration through law*) постепено је обухватао и област управе,²⁴ а самим тим и полиције као дела управе. Развија се и постепено усваја заједнички систем вредности и принципа у управном поступању²⁵, уједначава се управно право земаља чланица²⁶ – реч је о систему правила и принципа који су установљени одлукама и закључцима европских институција и организација – Европског суда правде и Европског савета, којима се хармонизују административни системи европских држава.

Полицијска наука има задатак да анализира, оцењује и систематизује уобичајене, традиционалне и већ доказане праксе и обрасце поступања, користећи теоријска знања и прихваћене научне методе, са циљем даљег инкорпорирања стечених научних сазнања у полицијски рад са потребом његовог даљег унапређивања. Полицијски рад се одвија у различитим политичким, економским и друштвеним системима те има, првенствено, национални карактер, па се поставља питање конвертирања полицијских

²¹ Тачка 4 Преамбуле Декларације о полицији.

²² Овај принцип дефинисан је у првој тачки дела А Декларације на следећи начин: припадник полиције испуњаваће дужности које му закон налаже, пружајући својим суграђанима и заједници заштиту од насилних, непријатељских и других по њих штетних дела, као што је дефинисано законом.

²³ Припадник полиције дужан је да се уздржи од извршавања сваког наређења за које зна, или за које треба да зна да није у складу са законом (тачка 4 дела А). Поред ових одредби, Декларација штити припаднике полиције који одбију извршавање незаконитог наређења, тиме што одређује да „никакав кривични или дисциплински поступак неће бити покренут против припадника полиције који је одбио да изврши задатак који није у складу са законом.“

²⁴ Опширније: Schwarze, J., *Administrative Law under European Influence*, London, 1996.

²⁵ На самиту ЕУ у Ници, 2000. године, истакнуто је право грађана на „квалитетну управу“ које је и утемељено у *Повељи о фундаменталним правима* (чл. 41 и 42), која је прикључена тексту Уговора о Европској унији.

²⁶ Види: SIGMA Paper No. 23, *Preparing Public Administrations for the European Administrative Space*, OECD, 1998, web site: www.oecd.org/puma/sigmaweb, стр. 14-15.

службеника који су оријентисани на националну праксу, што се никако се уклапа у идеју мобилности коју заступа Болоњска декларација.²⁷ Поред тога, сфера културе и образовања је остала у надлежности националног законодавства, а полицијска, као и правна струка, нису укључене у пакет професија које државе чланице ЕУ непосредно признају, као што су то, нпр. лекари, стоматолози, фармацеути, ветеринари и грађевински инжењери.

Систем безбедности Европске уније развија се и функционише у контексту безбедносне и одбрамбене политике ЕУ и унутрашње безбедности, што дефинише корпус правних норми које уређују појединачне области, будући да су она неизбежно полазиште успостављања и функционисања сваког система безбедности. Систем безбедности ЕУ је динамична категорија, подложна честим променама што захтева даље, континуирано праћење овог система и тумачење одговарајућих извора права. Ово тим пре што се налазимо у процесу придруживања Европској унији, те се од нас, као земље кандидата, захтева усвајање одређених стандарда у области безбедности и развој капацитета који ће то да подрже. Будући да је битан део система безбедности полиција, она, у сарадњи са органима и телима ЕУ задуженим за питања безбедности ЕУ, треба да допринесе уједначеном и конзистентном поступању у свим државама чланицама ЕУ, сагласно стандардима утврђеним у споразумима и актима секундарног карактера. У Европи без контроле унутрашњих граница, постоји широко распрострањена сагласност о циљевима ближе полицијске сарадње, посебно јер је развој Европе без граница подстакло страх да ће се криминал проширити преко националних граница и постати имун на напоре полиције и других органа за спровођење закона, имајући у виду његове димензије и различите појавне облике.

У условима бројних безбедносних изазова, комплексних и глобалних, поставља се питање шта се захтева од полиције у свим њеним аспектима- на организационом, функционалном и административном нивоу, како би тим изазовима успешно одговорила, имајући, при томе, у виду глобализацију на једној и различитости на другој страни. Наглашена је улога Еуропола, будући да он прати ситуацију и добија информације од 40 партнера-држава чланица ЕУ, трећих држава и бројних организација и агенција. На основу анализе добијених информација и могућих претњи и трендова, Еуропол унапређује вештине и алате европских полицајаца.²⁸

Као посебни изазови за европску полицију наведени су: тероризам, миграције, сајбер криминал, организоване криминалне групе, корупција, зоне конфликта. Стандарди полицијског поступања, те питања организације, функционалног устројства, мера и овлашћења дефинишу се радом три Центра:

²⁷ На међународној конференцији "Савремено полицијско школство" која је одржана у Скопљу (Република Северна Македонија), јуна 2007. године, позитивно искуство у погледу успостављања зоне "високог полицијског школства" изнела је Турска, на чијој Полицијској академији се, сагласно принципу мобилности студената" школовало око 30 студената из других земаља. Њеним путем кренула је и Република Северна Македонија.

²⁸ Wainwright, Rob, *Trends and challenges for law enforcement training and education*, European Police Research and Science Bulletin (Edition 3, 2016), Budapest, p-13.

Европски центар за борбу против тероризма (European Counter Terrorism Center_ECTC), настао почетком 2016.године као одговор на растући прекогранични тероризам и са циљем да се борба уједначи на нивоу ЕУ, Центар за организовани криминал (Center on Serious and Organised Crime), који инкорпорира Центар за борбу против миграција (European Centre on Migrant Smuggling-EMSC) и Европски центар за сајбер криминал (European Cybercrime Centre), основан 2013.године како би се обезбедио заједнички одговор на растуће сајбер претње, посебно на пољу високотехнолошког криминала, међународне платне преваре и сексуалну експлоатацију деце на интернету. Овај центар организује тренинге за полицију у циљу развоја форензичких вештина, при чему тесно сарађује са Европском групом за тренинге откривања сајбер криминала и групом за едукације (European Cybercrime Training and Education Group-ECTEG) и обезбеђује реализацију тренинга од стране Европског полицијског колеџа.²⁹

Предмет полицијске науке је и професионална обука запослених-селекција, организација обуке, садржаји и методи. Под обуком (training) се подразумева стицање посебних полицијских знања и вештина, што се практикује пре, на почетку или током службе, док се под образовањем (education) подразумева вишегодишње стицање посебног теоријског знања и извесних вештина које воде формалној квалификацији. Међутим, све више се уочава појмовна неусклађеност ових појмова.³⁰ Стога је, некада, разлику између ова два облика образовања могуће утврдити само на основу екстерно валидне дипломе или екстерно валидног сертификата.

Анализом више различитих образовних институција европских земаља наметнуо се закључак да не постоји европски стандард обуке и образовања у погледу дужине трајања, наставног плана и програма, али се развијају и прихватају неке суштинске карактеристике тог система које указују на флексибилност у организацији обуке и образовања, сличне наставне планове и програме, врло отворене и актуелне, најсавременију методологију и успостављање јединствених принципа у њиховој организацији.³¹ При томе је запажено да образовне институције не копирају једна другу, већ настоје да усвојену добру праксу прилагоде својим друштвено-економским, историјским и културним системима и расположивим капацитетима.³²

²⁹ *ibidem*, p.19

³⁰ Тако се под појмом "полицијска академија" негде подразумевају полицијски курсеви, а негде образовање полицајаца на универзитетском нивоу (нпр. Национална полицијска академија Шведске која је настојала да свој програм акредитује како би добио академски степен).

³¹ Опширније: Дапчевић, Марковић, Љ, *Хармонизација полицијског образовања и истраживања у ЕУ*, Црногорска ревија за безбједност, годиште 2, број 2, Подгорица, 2024, стр. 25-37

³² Тако, Декларација о полицији Савета Европе (1979), у делу који се односи на статус полиције и њене припаднике, говори да ће припадник полиције добити темељну општу обуку, професионалну обуку и обуку у служби, као и адекватну обуку у вези са друштвеним проблемима, демократским слободама и људским правима, а нарочито са

Значајна је улога ЦЕПОЛ-а у доприносу основним циљевима Европске уније стварања простора слободе, безбедности и правде. У томе је значајно полицијско образовање и обука и прихватање стандарда који се у процесу европских интеграција формирају у области људских права, демократских институција и владавине права. Због тога ЦЕПОЛ треба да подржи и развије европски приступ и јединствене стандарде у области борбе против криминала, превенције криминала и одржавања јавног реда, као и у области безбедности спољних граница ЕУ.

- Стога је питање да ли постоји заједничко европско схватање полиције и улоге полиције у друштву? Ако јесте, како то можемо дефинисати? Ако не, да ли ипак постоје заједнички елементи? Постоји ли заједничко европско схватање и дефиниција полиције, постоји ли начин за бољу интеграцију полицијске науке и полицијске праксе? Како се резултати европске полицијске науке могу имплементирати у обуку полиције и шта значи „професионализам“ у области управљања полицијом (знање, вештине, етика, методе)? На ова питања одговоре треба да дају полицијска наука и полицијско право.

Не може се занемарити да Европа, због својих културних, друштвених, историјских, економских и политичких разлика и због својих географских димензија није хомогена област. Полиција и основно разумевање полицијске науке је увек и свуда ствар културе и политичке ситуације. Проблем који се појављује јесу различити национални приступи организацији и функционисању полиције, што је могуће превазићи стварањем јединствене европске полицијске науке и груписањем норми полицијског права у Европи, што није једини предуслов за решавање главних проблема полиције у Европи, али јесте пут за успостављање заједничких вредности, заједничког разумевања кривичних дела, заједничке филозофије спречавања и борбе против криминала.

ЗАКЉУЧАК

Стандардизација полицијског рада, поступања, етичких принципа, мера и овлашћења које примењују, а све у циљу професионалног обављања послова безбедности на целокупном подручју ЕУ, садржани су у бројним правним изворима ЕУ, посебно регулативама и директивама које имају обавезни карактер. У условима различитих националних приступа организацији и функционисању полиције, могуће различитости могуће је превазићи стварањем јединствене полицијске науке и европског полицијског права. Елементи њихове заснованости налазе се у бројним изворима права ЕУ који се односе на органе и тела ЕУ задужене за безбедност и сузбијање дела прекограничног криминала, њихову надлежност и организацију, сарадњу са другим органима, затим у делу који утврђује процедуре у појединим питањима од интереса за безбедност ЕУ и заштиту спољних граница, а који су

дефинисани у наикадашњем трећем стубу ЕУ, као питања од заједничког интереса за безбедност ЕУ. Коначно, заснованост европске полицијске науке и европског полицијског права налазимо и у програмима европских институција задужених за образовање и обуку полицајаца, њиховом конципирању на јединствен начин и по истоветним програмима, са циљем њихове прихваћености и применљивости у различитим друштвеним заједницама, што треба да води хармонизацији поступања и прихватању заједничких вредности.

ЛИТЕРАТУРА

1. -Авиани, Дамир, Појам и извори управног права Европске уније, Зборник радова Правног факултета у Мостару, бр.XV, 2002;
2. -Brouwer, E, (2013) *Mutual Trust and the Dublin Regulation: Protection of Fundamental Rights in the EU and the Burden of Proof* 9(1) *Utrecht Law Review*;
3. -Collier, P, (2017) , *Egzodus- kako su migracije promijenile naš svijet* (prev. Saša Orjen) , Libri, Prag;
4. -Дапчевић, Марковић, Љ, Статус полицијских службеника и европски стандарди, Правни живот, бр.10 (2007);
5. -Дапчевић, Марковић, Љ, Европски стандарди статуса државних службеника, Правне теме, година 4, бр. 7, 2016;
6. -Дапчевић, Марковић, Љ, Систем безбедности Европске Уније, друго измењено и допуњено издање, Београд, 2019;
7. -Дапчевић, Марковић, Љ, Хармонизација полицијског образовања и истраживања у ЕУ, Црногорска ревија за безбедност, годиште 2, број 2, Подгорица, 2024;
8. -Димитријевић, В., Европска унија као међународна организација, зборник радова Право Европске уније,
9. -European Union Agency for Fundamental Rights, Council of Europe, *Handbook on European Law, relating to Asylum, Borders and Immigration* (Publications Office of the European Union) 2013;
10. -Јањевић, М., Трећи стуб Европске уније, Београд, 2003;
11. -Лилић, С., Европско управно право, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011;
12. -Милосављевић, Б., Наука о полицији, Београд, 1997;
13. -Порада, В., Ернекер, Ј., Холцр, К. Т., Холомек, Ј., Теоријска заснованост полицијских наука, *The Theory & Practice of Police Research in Europe (between 2003-2005), Presentations and Contributions from CEPOL Police Research and Science Conferences 2003-2005*, Bramshill/Vienna, May 2006;
14. -Савић, А., Људска безбедност у контексту међународне и националне безбедности, Зборник радова Безбедност у постмодерном амбијенту, Београд, 2008;
15. -Schwarze, J., *Administrative Law under European Influence*, London, 1996;

16. -SIGMA Paper No. 23, Preparing Public Administrations for the European Administrative Space, OECD, 1998, web site: www.oecd.org/puma, sigmaweb;
17. -Симовић, Д., Фира, А., Институционални оквир Европске уније након Лисабонског уговора, Сремска Каменица, 2008;
18. -Hartley, T.C., Основи права Европске заједнице, Београд, 1998;
19. -Wainwright, Rob, Trends and challenges for law enforcement training and education, European Police Research and Science Bulletin (Edition 3, 2016), Budapest;
20. -Завршни документ Конференције „Европски модел полиције“ (Софија, 30.09-1.10.2004), часопис Наука, безбедност, полиција, бр. 2-3/04;
21. Bošković, M. 2002., *Kriminalistička operativa I*, Beograd
22. Kovačević, V. 2003., *Metodika istraživanja imovinskih delikata*, Novi Sad
23. Krivokapić, V. 2005., *Kriminalistika taktika*, Beograd
24. Krivokapić, V. 2002., *Prvenija kriminaliteta*, Brograd.
25. Nikolić, Z. 2000. *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Beograd.
26. Simonović, B. 2004, *Kriminalistika*, Kragujevac.

RESUME

Amid varying national approaches to the organization and functioning of the police, potential differences can be overcome through the establishment of a unified police science and European police law. The foundations for this are found in numerous sources of EU law that pertain to EU agencies and bodies responsible for security and combating cross-border crime, their jurisdiction and organization, cooperation with other authorities, as well as in areas establishing procedures for specific matters of interest to EU security and the protection of external borders. These areas were previously defined within the former third pillar of the EU as matters of common interest for EU security.

Finally, the foundation for European police science and European police law is also evident in the programs of European institutions responsible for the education and training of police officers. These programs are designed in a unified manner and follow standardized curricula, with the aim of ensuring their acceptance and applicability across various social communities. This approach seeks to harmonize practices and promote the adoption of shared values.

VRŠNJAČKO NASILJE-PREVENTIVNA ULOGA PORODICE I ŠKOLE

Teodora Živadinović

Doktorand Pravnog fakulteta , Univerzitet Megatrend

teacimburovic93@yahoo.com

Apstrakt

Nasilje predstavlja određeni oblik agresije upotrebom fizičke ili psihičke sile usmerene prema drugoj osobi. To je svaki oblik učinjenog, odnosno ponavljano verbalnog ili neverbalnog delovanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti prema kojoj je upućena.

Posebnu vrstu nasilja predstavlja vršnjačko nasilje, koje je prisutno u svakom savremenom društvu, a izraženo je kod dece predškolskog a naročito školskog uzrasta.

Na pojavu ovog fenomena deluju mnogi faktori koji proizvode posledice koje se ogledaju u nasilničkom ponašanju dece prema svojim vršnjacima.

U cilju smanjenja nasilnog ponašanja dece, neophodno je preventivno delovanje kojom se može sigurno umanjiti a često i otkloniti delatnost ispoljena nasilničkim ponašanjem.

Najvažniju ulogu preventivnog delovanja imaju roditelji u ranim godinama života i tokom predškolskog doba svoje dece a zatim škola kao vaspitna i obrazovna ustanova, u kojoj deca provode najviše vremena. Neophodno je među decom razvijati međusobno uvažavanje i toleranciju, korišćenje adekvatnih programa prevencije vršnjačkog nasilja.

Cljučne reči: vršnjačko nasilje, oblici vršnjačkog nasilja, škola, porodica, prevencija nasilja, program prevencije.

PEER VIOLENCE – THE PREVENTIVE ROLE OF FAMILY AND SCHOOL

Abstract

Violence is a specific form of aggression using physical or psychological force directed at another person. It is any form of committed or repeated verbal or non-verbal action that results in actual or potential endangerment of the health, development and dignity of the person to whom it is directed.

A special type of violence is peer violence, which is present in every modern society, and is expressed in children of preschool and especially school age.

The emergence of this phenomenon is influenced by many factors that produce consequences that are reflected in the violent behavior of children towards their peers.

In order to reduce the violent behavior of children, it is necessary to take preventive action which can safely reduce and often eliminate the activity manifested by violent behavior.

The most important role of preventive action is played by parents in the early years of life and during the preschool age. Then it is played by the school as an educational institution,

where children spend most of their time. It is necessary to develop mutual respect and tolerance among children, using adequate programs for the prevention of peer violence.

Keywords: peer violence, forms of peer violence, school, family, violence prevention, prevention program.

UVOD

Jedan od globalnih problema u svim zemljama sveta predstavlja odnos dece i mladih koji se izražava nasilničkim ponašanjem prema svojim vršnjacima.

Određene manifestacije budućeg ponašanja deteta mogu se zapaziti veoma rano, te im se pomoć treba pružiti u što ranijim godinama i na taj način eliminisati mogućnost razvijanja antisocijalnog ponašanja koje kasnije može da ima uticaja u odnosu na ponašanje prema vršnjacima.

Vršnjačko nasilje karakterišu zajedničke komponente fizičkog i psihičkog nasilničkog ponašanja koje je usmereno na decu a izvršeno od strane njihovih vršnjaka i sa namerom povređivanja.

Pod vršnjačkim nasiljem podrazumeva se oblik agresivnosti koji se sastoji u kontinuiranom nanošenju štete ili povrede drugim učenicima (Milošević, Karapandžić, 2013:29.).

To je oblik ponašanja koje ima za cilj namerno povređivanje i nanošenje bola svome vršnjaku, u psihičkom ili fizičkom obliku.

Takvo ponašanje uslovljava više faktora koji su međusobno povezani i veoma složeni, te je potrebno uložiti mnogo napora i delovanja na decu i mlade u smislu sprečavanja ove pojave.

U cilju sprečavanja posledica koje nastaju psihičkim ili fizičkim delovanjem na vršnjake potrebno je na vreme otkriti uzroke takvog ponašanja.

Nasilništvo među učenicima je specifičan vid agresivnog ponašanja, proces koji kod svakog učenika može dovesti do ozbiljnih i dalekosežnih posledica, kako u fizičkom, tako i u socijalnom i emocionalnom životu. Ovakvo ponašanje se smatra najzastupjenijim oblikom neprihvatljivog ponašanja dece u školi, koje može eskalirati u ekstremno ozbiljne forme antisocijalnog ponašanja (Čimburović, i dr. 2013:115)

Posebna otežavajuća okolnost je što se ono odvija za vreme boravka u školi, a to je okruženje iz koga je nemoguće pobeći i koje se ne može zaobići, a koje bi za svako dete trebalo da predstavlja bezbedno mesto boravka.

Osnovne komponente vršnjačkog nasilja se karakterišu agresivnim ponašanjem, ponavljanjem načina reagovanja i neravnopravnosti snage i moći napadača i napadnutog.

Škola kao obrazovno-vaspitna ustanova treba posebnu pažnju da usmeri prema mladima koji su društveno problematičnog ponašanja.

Njena uloga je da pored sticanja znanja utiče i na formiranje kompletne ličnosti učenika, njegovog intelektualnog, emotivnog, socijalnog i drugog razvoja,

što u velikoj meri predstavlja i preventivni rad na sprečavanju pojave i ispoljavanja agresivnosti prema vršnjacima.

Pored svakodnevnog rada sa učenicima koji ispoljavaju ponašanje koje spada u problematična, u preventivnom smislu, škola treba poseban značaj da pridaje i vannastavnim aktivnostima koje su u interesu učenika i koje utiču na njihovo ponašanje.

Prevenција vršnjačkog nasilja najpre zahteva prepoznavanje ovog izuzetno složenog problema na svim nivoima, putem donošenja propisa, aktivnim učešćem društva i svih institucija koje imaju dodira sa populacijom ovog uzrasta, roditelja i same dece, kako bi zajedničkim delovanjem postigli cilj, ukazivali na problem i preventivno delovali na decu da svojim postupcima ne vrše bilo kakvo nasilje nad svojim vršnjacima.

Prevenција može biti uspešna samo ako postoje usklađenost, povezanost i koordinacija svih subjekata prevencije i njihova sistematska aktivnost u sprovođenju preventivnih programa (Krivokapić, 2008:171).

Prevenција na suzbijanju vršnjačkog nasilja se može realizovati kao: primarna, sekundarna i tercijalna.

Primarna prevencija obuhvata aktivnosti koje su usmerene ka izgradnji bezbednog okruženja za sve učenike i omogućava da se nasilno ponašanje nikada ne javi.

Sekundarna prevencija je usmerena prema učenicima koji ne poštuju pravila ponašanja u školi.

Tercijalna prevencija podrazumeva pružanje intenzivne pomoći i podrške učenicima sa visoko rizičnim ponašanjem, kroz individualni pristup u skladu sa potrebama i mogućnostima učenika, kroz učenje socijalnih veština, intenzivan vaspitni rad, edukaciju i uključivanje roditelja.

Za uspešno preventivno delovanje u cilju suzbijanja vršnjačkog nasilja potrebna je primena programa sve tri vrste preventivnog delovanja.

UZROCI POJAVE VRŠNJAČKOG NASILJA

Kao najčešći uzroci nedozvoljenog ponašanja u školi, jesu nedisciplina, agresivnost, bežanje sa časova, učestalo menjanje škola, antisocijalnost, pušenje, upotreba alkohola i, u nešto manjem broju, korišćenje opojnih sredstava, krađe, a u poslednje vreme nošenje vatrenog i hladnog oružja, bombi i slično (Krivokapić, 2008:187).

Takođe, deca koja prolaze kroz težak period u životu, gubitak ili razvod roditelja, selidbe ili nešto slično, mogu svoje nezadovoljstvo pokazati i putem agresivnog ponašanja prema svojim vršnjacima, a uzrok takvog ponašanje pravdaju kao posledicu okolnosti u kojima su živeli.

Najčešće, nepovoljna porodična atmosfera koja nastaje usled loših odnosa roditelja, prezauzetost roditelja određenim životnim problemima i postojanje određenih socijalno – psiholoških devijacija u porodici, predstavlja uzrok kasnijeg agresivnog ponašanja deteta usmerenog prema svojim vršnjacima.

Nasilničko ponašanje prema vršnjacima vrše deca koja su i sama bila žrtve porodičnog nasilja a u porodici su tolerisani takvi postupci, kao i druženje sa vršnjacima sa asocijalnim ponašanjem, kojima se dete pridružuje i iste oponaša.

Bežanje iz škole najčešće prerasta u težu vrstu prestupništva, s obzirom da deca, oslobođena školskih obaveza i njenog vaspitnog uticaja veoma brzo počinju prestupničku karijeru.

Uzrok nastanka vršnjačkog nasilja predstavlja i rano konzumiranje cigareta i alkohola a sve češće i opojnih droga. Deca, nakon toga, u želji da se u školi predstave kao „elita“ pokazuju svoje sklonosti i agresivnim ponašanjem ugrožavaju vršnjake.

OBLICI VRŠNJAČKOG NASILJA

Imajući u vidu način izvršenja nasilja, trajanje i intenzitet istog, može se govoriti o nekoliko vrsta vršnjačkog nasilja. Osnovni kriterijumi mogu biti način na koji je izvršeno nasilje i postupak nanošenja štete, pe se može reći da postoie:

1.fizičko nasilje, je ponašanje koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog telesnog povređivanja deteta- učenika, a sastoji se u guranju, udaranju, gadjanju, paljenju, posipanju vreloom vodom, napadom oružjem, davljenjem i slično;

2.emocionalno (psihičko nasilje) kojim se trenutno ili trajno ugrožava psihičko ili emocionalno zravlje i dostojanstvo deteta-učenika a obuhvata postupke vrednja, podsmevanja, etiketiranja, iznuđivanja, pretnji, zastrašivanja, ignorisanje i druge oblike neprijateljskog ponašanja.;

3.socijalno nasilje se ogleda u isključivanju iz grupe i diskriminaciji odvajanjem deteta-učenika od drugih na osnovu različitosti, dovođenjem ih u neravnopravni položaj, izolaciji, izbegavanju druženja, ignorisanju i neprihvtanju vršnjaka po bilo kom osnovu.

4.seksualno nasilje izazvano etiketiranjem, dodirivanjem, fotografisanjem, slanjem poruka, navođenjem ili primoravanjem na učešće u seksualnim aktivnostima i slično.; i

5.elektronsko nasilje koje se čini upotrebom informacione tehnologije, a koje u poslednje vreme uzima sve više maha, i ispoljava se putem slanja poruka elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, četovanjem, putem vejb-sajta, distribuiranjem snimaka i slika, dečja pornografija i sl.¹

¹Pravlnkom o izmenama i dopunama Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje od 7. jula 2020. godine, termin „elektrnsko“ zamenjen je novim, tako da se ovaj oblik nasilja naziva digitalno nasilje.

ULOGA PORODICE U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA

Porodične vrednosti predstavljaju osnovu od koje umnogome zavisi ponašanje dece tokom odrastanja. Bez obzira što su individualne osobine deteta i njegovo genetsko nasleđe čine osnovne činioce u daljem razvoju i ponašanju deteta, odnosi u porodici i uvažavanje svih članova postaje model koji će deci predstavljati putokaz u njihovoj budućnosti i odnosu prema vršnjacima.

Porodica daje model ponašanja, prihvatanja ili odbacuje dete, pomaže mu ili otežava razvoj. Uspešna porodica može da neutrališe mnoge negativne efekte opštedruštvenih uticaja; kad u noj ima pukotina, uz ostale teškoće, verovatnoća propadanja dece je velika. Članovi porodice, posebno otac i majka imaju nezamenljivu ulogu u preventivi prestupništva dece (Petrović, 1980:19).

Odvojenost od roditelja je jedan negativan aspekt položaja u kome se dete nalazi i koji predstavlja traumu za svako dete koje se u tom slučaju prepušta sebi i kada nedostaje roditeljska ljubav, kontrola i vaspitanje deteta u cilju razvijanja pravilnih odnosa prema vršnjacima.

Najveći deo vremena dete provodi u porodici kada se formira ličnost a pojava nasilničkog ponašanja dešava se usled određenih faktora, koji utiču na formiranje ličnosti deteta i ogledaju se kao:

- a) nedovoljna pažnja roditelja prema detetu koja se ogleda u nedostatku podrške i pažnje koju dete zahteva;
- b) nedovoljan nadzor nad decom i neukazivanje na postupke dece koji sadrže elemente nasilničkog ponašanja;
- c) agresivno ponašanje među roditeljima ili prema deci; i
- d) ne reagovanje roditelja na postupke dece koja s svojim postupcima nagoveštavaju antisocijalno ponašanje.

Kao porodični faktori rizika koji mogu doprineti pojavi i razvoju antisocijalnog, pa i nasilnog ponašanja deteta izdvajaju se: neadekvatan vaspitni stil roditelja, veličina porodice, njen socioekonomski status, različiti oblici narušene porodične strukture (usled razvoda, smrti, separacije od roditelja), zlostavljanje ili zanemarivanje deteta, antisocijalno ponašanje roditelja ili članova porodice (Šaljić, 2017:68).

Jedan od najuticajnijih faktora koji su odlučujući na antisocijalno ponašanje deteta je način vaspitanja i postupanja roditelja. Ako se prema deci vaspitanje i odnos zasnivaju na kažnjavanju, prinudi prema detetu i nedostatku ljubavi preme detetu, takav način ponašanja kod deteta izaziva revolt koji se kasnije može manifestovati prema vršnjacima.

Posmatrajući način ponašanja svojih roditelja deca usvajaju takav model i kasnije pokušavaju da to prenesu u kontaktima na decu sa kojom se druže.

Roditelji mogu da odigraju značajnu ulogu i kod dece koja vrše nasilje i kod dece koja trpe nasilje. Svakako, roditelji treba da prate ponašanje deteta, registruju svaku promenu u ponašanju i raspoloženju i proveravaju da li je sve u redu.

Potrebno je decu podučavati pozitivnom ponašanju, veštinama komunikacije i razumevanju veze između emocija i ponašanja. Roditelji treba da ukažu deci da u slučaju da se dogodi vršnjačko nasilje, treba da se obrate odraslim osobama (roditeljima, nastavnicim ili drugim osobama od poverenja), a to je način na koji se nasilje može zaustaviti.

U tom cilju, odrasli treba da saslušaju i čuju decu i njihove probleme, a nikako da olako prelaze preko tih saznanja. Tada treba reagovati i detetu pružiti pomoć i podršku.

Kako bi porodica kao osnovni činilac vaspitanja deteta i adekvatno učestvovala u prevenciji vršnjačkog nasilja, neophodna je dobra saradnja sa školom, s obzirom da se takvom saradnjom može pratiti psihofizički razvoj deteta i njegovo usmeravanje ka normalnom putu razvoja.

U cilju saradnje roditelja i škole potrebno je da roditelji upoznaju školski kadar sa informacijama o specifičnostima deteta, uslovima života, manama, odnosima sa vršnjacima van škole, s tim da te informacije budu tačne, bez skrivanja i prikriivanja mana i problema.

ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA

Govoreći o ulozi škole u postupku vaspitanje i obrazovanja dece francuski pisac Viktor Igo istakao je da : "Otvaranje jedne škole vodi zatvaranju jednog zatvora," što dovoljno govori o ulozi škole i njenog preventivnog delovanja na suzbijanje nasilničkog ponašanja prema vršnjacima u školi i van nje.

Najduži period svog vremena dete provodi u školi u kojoj se prvi put susreće sa svetom u kojem nema povlašćenih pozicija, koje ima u svojim porodicama. Dete je prinuđeno da se prilagođava novoj sredini, i prihvata pravila ponašanja. Škola predstavlja prvu sredinu u kojoj se dete susreće sa raznim oblicima rizičnog socijalnog ponašanja.

U prevenciji vršnjačkog nasilja škola prestavlja odlučujući faktor rada i delovanja prema učenicima u sprečavanju vršnjačkog nasilja.

Škola kao obrazovno-vaspitna institucija ima mogućnost i obavezu da preventivno deluje u pravcu suzbijanja vršnjačkog nasilja. Pod pedagoškom prevencijom podrazumeva se ukupnost mera i postupaka usmerenih na sprečavanje pojave nasilnog ponašanja učenika (Jerković, 2010:152).

Prevencija vršnjačkog nasilja u školama je usmerena na smanjenju ove pojave što predstavlja veoma složen i dugotrajan proces i rad koji zahteva veliku posvećenost i angažovanje svih činilaca koji su uključeni u ovu delatnost.²

²Ministarstvo prosvete donelo je, 2007. godine, posebni protoko za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, kojim su detaljnije propisani interni postupci u određenim situacijama, kao i okvir preventivnih aktivnosti usmerenih na unapređenje standard za zaštitu dece. Ministarstvo je, 2009. godine, donelo i Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Posebni protokol iz 2007. godine obavezuje škole u Srbiji za izrau godišnjeg programa reagovanja u slučaju nasilja, i propisuje da se preventivne aktivnosti kreiraju u skladu sa analizom stanja.

Pod prevencijom školskog nasilja podrazumevamo sve one mere i aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem predupređivanja ispoljavanja nasilničkog ponašanja i pojave viktimizacije u školi, kao i stvaranje povoljnih uslova za zdrav razvoj svih učenika (Gligorić, 2018:139).

Nakon polaska deteta u školu najveći uticaj na njega imaju njegovi vršnjaci prema kojima dete formira svoja interesovanja i stavove kako će se ponašati prema njima. Oni su od velikog uticaja na način ponašanja svog vršnjaka, a koliko će uspeti zavisi od ostalih faktora rizika.

Elementi nasilničkog ponašanja pojavljuju u svim dobima života osobe, dece, počev od porodice, predškolskog i školskog doba i kasnije, ali ekspanzija ove pojave je najizraženija u školskom dobu, kada učenici primenom sile nameću kontrolu nad svojim drugovima tako što ih ugrožavaju fizičkim ili psihičkim nasiljem.

Prevencija vršnjačkog nasilja predstavlja kompleksan fenomen koji je povezan sa različitim faktorima, uticajima na ličnost učenika, načinom relizovanja postupanja i pravovremenog identifikovanja izvršioca. Škola, obavljanjem brojnih aktivnosti i blagovremenom intervencijom deluje na učenike rizične populacije koji svojim postupcima ispoljavaju reakcije usmerene na neku vrstu nasilja prema svojim vršnjacima. Osnovu za sprečavanje vršnjačkog nasilja predstavljaju preventivne i internentne mere, mada za njihovu primenu ne postoji jedinstveni pristup, te se u svakom pojedinačnom slučaju treba primeniti odgovarajuća aktivnost.

Škola na planu suzbijanja vršnjačkog nasilja deluje jedinstvenim i celovitim sistemom tako što razvija poverenje između učenika i nastavnika, stvaranjem bezbednog okruženja i saradnjom sa roditeljima.

Kako bi škola uspešno delovala na učenika i postigla svoju preventivnu ulogu u odnosu na pojavu vršnjačkog nasilja, njena delatnost treba da bude usmerena prema:

- učenicima, koje će savetovati i uključivati u programe za primenu ponašanja i razne obuke;

- nastavnicima, koji će svojim uputstvima, kontaktom sa roditeljima i kontaktom učenika van škole, delovati na ponašanje učenika;

- roditeljima, u cilju sprečavanja izostajanja učenika sa časova, promenu ponašanja kod učenika i dogovor o rešavanju pojedinačnih situacijama u kojima se učenici nađu;

Takođe, škola će svoj uticaj u ovom smeru postići i realizacijom školskog programa, saradnjom sa osobljem za obezbeđenje, saradnjom sa mesnom zajednicom i organima bezbednosti.

Za uspešno delovanje škole u prevenciji vršnjačkog nasilja potrebna je podrška i društvene zajednice koja može u sadarnji sa školskim sistemom doprineti da se ova pojava što manje ispoljava a neophodno je učešće i ostalih društvenih činilaca koji mogu uticati prema deci i u zajednici sa školom uticati na suzbijanje ili preventivno delovanje u procesu suzbijanju vršnjačkog nasilja.

Doprinos sistematičnom pristupu školskog delovanja u cilju prevencije i intervencije kada je vršnjačko nasilje u pitanju, podrazumeva ispitivanje stanja u samoj školi i planiranje strategija koje će doprineti smanjenju nasilja, kao i razvoju

škole kao bezbedne sredine za razvoj i napredovanje učenika (Stamatović, J., Stojanović, I., 2021:143).

Prevenција vršnjačkog nasilja se postiže preventivnim aktivnostima koje škola permanentno treba da obavlja, a najvažnije su:

1.podizanje nivoa svesti i osetljivosti kojima se prepoznaje svaki oblik nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;

2.negovanje atmosfere saradnje i tolerancije, međusobnog uvažavanje i konstruktivne komunikacije;

3.isticanje i unapređenje znanja, veština i stavova neophodnih za stvaranje bezbednog i podsticajnog okruženja i adekvatno reagovanje na nasilje;

4.unapređenje poznavanja procedura za postupanje i prijavljivanje u slučaju sumnje ili saznanja o svim oblicima neželjenog ponašanja;

5.podsticaj usvajanju pozitivnih normi i oblika ponašanja, veština komunikacije u razvijanju empatije;

6.upoznavanje sa mogućnostima razumevanja i pružanja odgovarajuće podrške učenicima sa teškoćama i smetnjama u razvoju i invaliditetom; i

7.razvijanje socioemocionalne kompetencije dece, roditelja i zaposlenih (Gazetić, 2022:55).

Za uspešnu preventivnu ulogu škole u prevenciji suzbijanja vršnjačkog nasilja potrebno je da se donesu određena pravila kojih se svi moraju pridržavati. To su pravila koja su razumljiva i prilagođena shvatanju i govoru učenika, obrazložena i međusobno usaglašena i doneta uz uključivanje učenika kao i uz obavezu prihvatanja posledica koje nastupaju njihovim nepridržavanjem.

U cilju realizacije programa preventivnog delovanja i zaštite učenika od vršnjačkog nasilja u školi, potrebno je da škola raspolaže timom koji će se baviti zaštitom od diskriminacije, nasiljem i zlostavljanjem učenika prema svojim vršnjacima.

POSLEDICE VRŠNJAČKOG NASILJA

Posledice koje mogu nastupiti vršnjačkim nasiljem mogu biti kratkoročnog i dugoročnog karaktera.

Kratkoročne posledice vršnjačkog nasilja se ispoljavaju za vreme boravka dece u školi i one su neposrednog karaktera. Ispoljavaju se veoma brzo ili u bliskom period od momenta kada su izazvane iz nekog razloga.

Dugoročne posledice vršnjačkog nasilja se sagledavaju u odraslom dobu. One imaju ozbiljan i dugotrajan uticaj na psihičko i društveno ponašanje pojedinca.

Problemi koji se odnose na fizičko, emocionalno i razvojno stanje dece utiču na njihovu sposobnost i postupanje prema svojim vršnjacima u kasnijem dobu života.

Osetljivost dece na vršnjačko nasilje je različito. Pojedina deca su osetljivija a druga su otpornija što zavisi od njihovog ranijeg načina odrastanja i odnosa koji su imali u porodici i aktivnostima kojima su bili usmeravani. Tako, problematični porodični odnosi, nedostatak druženja sa vršnjacima koji nisu problematični i osećaj deteta može opredeliti njegov odnos prema vršnjačkom nasilju.

Žrtve vršnjačkog nasilja često izostaju iz škole a u nekim slučajevima odbijaju da pohađaju školu. Oni osećaju nemoć, bes, uznemirenost i gube samopouzdanje.

Nasilničko ponašanje može ostaviti dugoročne posledice i na same nasilnike. Nasilnici u školi se i kasnije mogu uplesti u brojne problem povezane sa kriminalom i, uopšte antisocijalnim ponašanjem, što se može manifestovati narkomanijom, alkoholizmom, zlostavljanjem članova porodice i sl.(Jelić, 2017).

Posledice fizičkog nasilja prema vršnjacima mogu se manifestovati u vidu modrica, rana, uboda preloma i drugim povreda vršnjaka, koje mogu kasnije ostaviti ogromne posledice licu koje je napadnuto.

Takođe, žrtve vršnjačkog nasilja često ispoljavaju tendenciju ka depresiji, što može uticati na formiranje ličnosti i njihovim zdravstvenim problemima koji imaju dugotrajne posledice.

ZAKLJUČAK

Vršnjačko nasilje predstavlja jedan kompleksan problem današnjeg društva kome treba posvetiti posebnu pažnju uz aktivno učešće svih relevantnih faktora koji svojom deletnošću mogu uticati da se ova pojava što manje dešava.

U cilju preventivnog delovanja i suzbijanja ove pojave najvažnija je uloga porodice i škole, uz angažovanje šire društvene zajednice.

Način postupanja prema deci od najranijeg doba i u školskom periodu treba da bude usmeren na pravilnom ponašanju dece kako u porodici tako i za vreme boravka u školi i van nje.

Sve preduzete mere, pre svega preventivne, treba da utiču na pravilan razvoj deteta, uspešnu socijalizaciju i njihovo uključenje u društvo i sredinu koja ih okružuje.

Brojni su razlozi i faktori koji tokom školovanja dovode do lošeg ponašanja dece prema svojim drugovima, a to se pre svega odnosi na zanemarivanje roditeljske kontrole i pomoći u vaspitnom i obrazovnom procesu deteta, negativnom uticaju vršnjaka, kao i intelektualni i emotivni problemi i drugi faktori okruženja u kome raste i formira se ličnost maloletnika.

Škola kao jedan od najznačajnijih faktora u preventivnom delovanju na učenike koji su skloni vršnjačkom nasilju, ima veoma važnu ulogu preko vaspitnog i obrazovnog sistema.

Ostvarivanjem svojih funkcija, učiteljski kadar treba da, osim osnovnih znanja, prenese učenicima određene osobine, podstiče odgovornost i samokritičnost i stvara pozitivne navike, kojima će usmeriti dete ka prihvatanju drugova, njihovom poštovanju i tolerantnom odnosu.

Prema potencijalnim prestupnicima i učesnicima vršnjačkog nasilja, najoptimalniji rezultati se postižu ako su reakcije prema njima adekvatne uzrastu i prirodi deteta i uslovima u kojima dete živi, ako su preduzete, pre svega, od roditelja, škole, i od strane stručnih lica koja će svojim ukazivanjem na negativnosti takvih postupaka pomoći detetu da sagleda i shvati šta je nedozvoljeno ponašanje i učestvovanje u vršenju nasilja nad svojim drugovima.

Za uspešno preventivno delovanje na decu, u smislu suzbijanja vršnjačkog nasilja, neophodno je da svi relevantni faktori koji mogu delovati u tom cilju posvete maksimalnu pažnju i usmere rad na upućivanje deci na u smislu pravilnog ponašanje i njihovog odnosa prema vršnjacima.

LITERATURA:

1. Branković, D. (2010), Formalno i neformalno nasilje. Vršnjačko nasilje u školama, Priručnik za škole, banja Luka, Filozofski fakultet.
2. Gazetić, D. (2022), Uzroci, posledice i prevencija vršnjačkog nasilja u školi, Niš.
3. Gašić-Pavlović, S., (2004), Mere i programi za prevenciju nasilja u školi, Beograd, Defektološki fakultet.
4. Gligorić, M. (2018), Mere u cilju sprečavanja vršnjačkog nasilja u školama u Srbiji, Politička revija, br. 57.
5. Eftimov, J.(2016), Prevencija vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi kroz akciono istraživanje, Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju,br. 7.
6. Jelić, I. (2017), Vršnjačko nasilje učenika (diplomski rad), Zagreb, Učiteljski fakultet.
7. Jerković, Lj.:(2010) Pedagoška prevencija vršnjačkog nasilja u osnovnoj i srednjoj školi, Beograd, Pedagoška stvarnost, br.1-2.
8. Krivokapić, V. (2008), Prevencija kriminaliteta, Beograd.
9. Marković, M. (2017), Prevencija vršnjačkog nasilja u školskoj sredini: pregled mera i aktivnosti, Nastava i vaspitanje.
10. Milošević, M.,Karapandžić, M., (2013) Vršnjačko nasilje u školama – antropološki pristup, Banja Luka, Visoka škola unutrašnjih poslova.
11. Ninković, S. (2011), Uloga nastavnika u prevenciji nasilja u školi, Pedagoška stvarnost, br. 57.
12. Pertović, M., (1980.), Prevencija maloletničkog prestupništva, Beograd, Institut za socijalnu politiku.
13. Popadić, D.,(2009), Nasilje u školama, Beograd, Institut za psihologiju.
14. Smit, P. (2019), Psihologija vršnjačkog nasilja. Kako sa nasilništvom u školi. Novi Sad, Psihopolis institut.
15. Stamatović, J., Stojanović, I., (2021) Škola u prevenciji vršnjačkog nasilja, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Užicu, br. 21/21.
16. Čimburović, Lj, i dr.:(2013) Viktimologija, UNINP, Novi Pazar.
17. Šekarić, N. (2018), Prevencija vršnjačkog nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, Beograd, Godišnjak fakulteta bezbednosti.
18. Škutor, M. I Babić, I. (2016), Osposobljenost nastavnika i stručnih saradnika za prevenciju i intervenciju kod pojave vršnjačkog nasilja, U.R.Pašalić, (ur.), Zbornik radova odsjeka za pedagogiju, Sarajevo, Filozofski fakultet.
- 19.
20. Horvat, M. (1980) “*Rimsko pravo*”, Školska knjiga, Zagreb.
21. Nikolić, Đ. (2020) „*Obligaciono pravo*“ Priručnik za polaganje pravosudnog ispita, Beograd.
22. Perović, S. (1964),„*Formalni ugovor*“, Анали Правног факултета 1–3.
23. Perović, S., Stojanović, D. (1980), “*Komentar zakona o obligacionim odnosima*”, Beograd.
24. Radišić, J. (2008) „*Obligaciono pravo*“, Beograd, Nomos.
25. Vizner, B. (1978) “*Komentar zakona o (obligacionim) obveznim odnosima*,” Zagreb.

RESUME

Peer violence is a complex issue of today's society that should be given special attention with the active participation of all relevant factors that can influence this phenomenon to happen as little as possible.

In order to prevent and suppress this phenomenon, the most important role is the family and the school, with the involvement of the wider social community.

The manner in which children are treated from the earliest age and in the school period should be focused on the proper behavior of children both in the family and during their stay at school and outside.

All measures taken, primarily preventive ones should affect the proper development of the child, successful socialization and their inclusion in society and the environment that surrounds them.

There are numerous reasons and factors that lead to bad behavior of children towards their peers during schooling, and this primarily refers to the neglect of parental control and help in the child's upbringing and education process, the negative influence of peers, as well as intellectual and emotional problems and other environmental factors in which the personality of the minor grows and is formed.

The school, as one of the most important factors in the preventive action of students who are prone to peer violence, has a very important role through the educational system.

By fulfilling their functions, the teaching staff should, in addition to basic knowledge, impart certain qualities to the children. Students encourage responsibility and self-criticism and create positive habits, which will guide the child towards acceptance of peers, their respect and tolerant attitude.

According to potential offenders and participants of peer violence, the most optimal results are achieved if the reactions towards them are adequate to the age and nature of the child and the conditions in which the child lives, if they are undertaken, first of all, by parents, schools, and by professionals who will on the negativity of such actions, help the child see and understand what is improper behavior and participation in violence against his friends.

For a successful preventive action with children, in terms of suppressing peer violence, it is necessary that all relevant factors that can act for this purpose pay maximum attention and focus their work on instructing children in terms of proper behavior and their relationship with peers.

ORGANIZOVANA KRIMINALNA GRUPA I POLITIČKA STRANKA: SUSRETANJA I KONFRONTACIJA

Dragan Manojlović

Poslovni i pravni fakultet Beograd, Univerzitet MB u Beogradu ,
detore1914@gmail.com

Dragana Lazić

Poslovni i pravni fakultet Beograd, Univerzitet MB u Beogradu
dlazic@mbuniverzitet.edu.rs

Samra Dečković

Departman za pravne nauke, Univerzitet u Novom Pazaru
s.kucevic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Analiza odnosa organizovanog kriminalnog delovanja i potrebe političkih stranaka radi obezbeđenja sigurnog pristupa političkoj i državnoj funkciji u državama, nije novost u svetu. U radu će se ponuditi odgovori na pitanja: Kolika je dubina i domet u susretanju organizovane kriminalne grupe i političke stranke i opseg njegovog delovanja? Šta je sa tim fenomenom u Srbiji? Sadašnje stanje susretanja na osnovu rezultata istraživanja ukazuje, da se dubina i domet delovanju organizovanih kriminalnih grupa kombinuje sa aspektom udela u predizbornom i postizbornom procesu i aktivnostima političke stranke u kreditu buduće dubine i dometa organizovane kriminalne grupe u državi. Iz nalaza se može primetiti, da se dubina i dometi prodora organizovanih kriminalnih grupa u državni sistem mogu grupisati i razlikovati u više različitih aspekata: *Prvo* sredstv/o/a koje ona ulaže u susretanju sa političkom strankom olakšava dubinu i domet ekspanzije organizovane kriminalne grupe u buduće političke strukture; *Drugo* organizovana kriminalna grupa preko svog uloga u susretanju sa političkom strankom neposredno utiče na karakter i kvalitet društvenog sistema (demokratije, efektivnosti pravnog sistema i dr.); *Treće* organizovana kriminalna grupa u zavisnosti od svog uloga u susretanju preuzima u privilegovanom pristupu ekvivalent državnih resursa kao naplatu—povraćaj svog uloga kao oplodenog; *Četvrto* usled susretanja političke stranke i kriminalne organizacije smanjuje se mogućnost države da mobilize svoje resurse da ograniči štetu koju je stranka izazvala susretanjem sa organizovanom kriminalnom grupom; *Peto* primećeno je, da organizovana kriminalna grupa svoj obim susretanja sa političkom strankom u predizbornom procesu, u određenom trenutku želi da u postizbornom životu stranke na vlasti, oplodi u dubljem dometu – ulaskom dublje u resurse državnog/javnog sistema/sektora, i u zaštiti njenih kriminalnih aktivnosti; *Šesto* politička stranka ne razume da organizovana kriminalna grupa funkcioniše kroz „oružanu politiku“.

Ključne reči: Organizovana kriminalna grupa, politička stranka, susretanja, konfrontacija.

ORGANIZED CRIMINAL GROUP AND POLITICAL PARTY: INTERSECTIONS AND CONFRONTATIONS

Abstract

The analysis of the relationship between organized criminal activity and the needs of political parties to secure access to political and state functions is not a novelty in the global context. This paper aims to provide answers to the following questions: What is the depth and scope of the intersection between organized criminal groups and political parties, and what is the extent of their influence? How does this phenomenon manifest in Serbia?

The current state of these interactions, based on research findings, indicates that the depth and reach of organized criminal group activities are intertwined with their involvement in the pre-election and post-election processes, as well as the activities of political parties. This involvement serves as an investment in the future influence and expansion of organized criminal groups within the state.

The findings reveal that the depth and scope of penetration by organized criminal groups into the state system can be categorized and distinguished across several dimensions: Means Invested: The resources deployed by organized criminal groups in their interactions with political parties facilitate their future expansion and influence within political structures. Impact on the Social System: Through their involvement with political parties, organized criminal groups directly affect the nature and quality of the societal system, including democracy and the effectiveness of the legal system. Privileged Access to State Resources: Organized criminal groups, depending on their level of involvement, secure privileged access to state resources as a return on their investment, amplifying their influence. State's Reduced Capacity: The interactions between political parties and organized criminal groups diminish the state's ability to mobilize resources to mitigate the damage caused by these interactions. Post-Election Exploitation: Organized criminal groups aim to deepen their influence in the post-election period by gaining access to state or public sector resources and securing protection for their criminal activities.

Misunderstanding by Political Parties: Political parties fail to recognize that organized criminal groups operate through a strategy of "armed politics."

This dynamic highlights a concerning relationship between political parties and organized criminal groups, with significant implications for the political and social fabric of the state.

Keywords: Organized criminal group, political party, intersections, confrontations.

UVOD

U ovom radu istražujemo odnos između organizovane kriminalne grupe i političke stranke, obostrano korisne veze — političkim strankama je potrebna podrška birača i novac, a organizovanoj kriminalnoj grupi stabilni partner koji može da obezbedi pristup patronatu i zaštiti od „pravničkih“ vlasti. Koristeći podatke iz istraživanja, rezultati pokazuju da je veći stepen prodora organizovane kriminalne grupe u političke stranke, a manje političkih stranaka u organizovane kriminalne grupe.¹

¹

Iako poređenja između različitih perioda u kojima se mogu prepoznati odnosi između političkih stranaka i organizovane kriminalne grupe, se uvek smatraju složenim — zbog same prirode pojave — kako u svom delu „Politicians and criminals: Two decades of turbulence, 1978-1998.“ primećuje Sanín, Francisco Gutiérrez: „u svetu ovi odnosi su imali, cikličnost karaktera“.²

Poslednjih godina je naglašena povećana pažnja medija, međunarodne zajednice i kreatora politike na destabilizujući efekat koji kriminalne mreže imaju na legitimitet demokratske politike, kao i na kapacitet demokratskih sistema za pružanje osnovnih usluga.³ Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj je istakla kako nezakoniti finansijski tokovi crpe državu iz resursa potrebnih za obezbeđivanje osnovnih usluga.⁴ U istraživanjima koja su do sada sprovedena u svetu, mapiran je 21 faktor pretnje koji ukazuju na postojanje verovatnoće da je politička korupcija povezana sa organizovanom kriminalnom grupom.⁵ Ovi faktori pretnje naglašavaju institucionalne slabosti—uključujući i one vezane za nezakonito političko finansiranje—i aktivnosti organizovanog kriminala, koje stvaraju mogućnosti da ilegalne mreže prodiru u demokratske političke sisteme.⁶

Prema velikom broju autora, a neki od njih su: Kupferschmidt⁷; Allum & Siebert⁸; Sung⁹; Van Dijk¹⁰; MacCoun & Reuter¹¹; Godson¹²; Paoli, Grinfeld i Rojter¹³ organizovani kriminal je postao pretnja bezbednosti i upravljanja u demokratskom društvu u većini zemalja u svetu. Lako se prilagođava novim sredinama i širi svoju moć, koristeći prljavi novac kao oružje po izboru. U demokratskim političkim sistemima, savezi između organizovane kriminalne grupe i korumpiranih političara i političkih stranaka na vlasti i javnosti nagriza vrednosti i praksu demokratije sistematski iskorišćavajući institucionalnu slabost, utiču na vladavinu prava i narušavaju transparentnost u donošenju odluka.

Iz literature se može izvesti zaključak da autori, naučnici i istraživači iz oblasti organizovanog kriminala jasno navode u svojim razmatranjima, nalazima i zaključcima iz istraživanja, da je svrha aktivnosti organizovane kriminalne grupe težnja za profitom, a ne ostvarenje ideoloških ili političkih ciljeva, ali joj je susret sa

¹¹MacCoun, R. J., & Reuter, P. (2001). *Drug war heresies: Learning from other vices, times, and places*. Cambridge University Press.

¹²Godson, R. (2000). *Crimen organizado y gobernabilidad democrática*. Grijalbo.

¹³Paoli, L., Greenfield, V. A., & Reuter, P. (2009). *The world heroin market: Can supply be cut?*. OUP USA.

političkom strankom¹⁴ nužan osnov za postojanje,¹⁵ a od sitnog kriminala razlikuje se po složenosti i kontinuitetu njegove organizacije kroz vreme.¹⁶

Volter je jednom primetio da „istorija nije ništa drugo do prizor zločina i nesreće.”¹⁷ U vreme demokratizacije istorija definitivno uključuje „prikaz zločina“ protiv demokratije kako unutar tako i izvan granica nacionalne države.¹⁸ Naglašava se specifični odnos između političkih vlasti, stranaka, izbora, demokratije i kriminalnih organizacija.¹⁹ Rezultati su kao što se može primetiti, uznemirujući i bolni za svakog pobornika demokratskih i humanističkih vrednosti i zaslužuju da se o njima naširoko raspravlja.²⁰

POLITIČKA STRANKA: ORGANIZOVANA KRIMINALNA GRUPA: POJAM

Da bismo razumeli šta je predmet istraživanja najpre treba da ponudimo saznanja o pojmovnom određenju političke stranke i organizovane kriminalne grupe.²¹ Istraživanje razmatra proučavanje ovih interesnih organizacija u tandemu — zajednički proučava političku stranku i organizovanu kriminalnu grupu kao zajednički imenitelj predmeta istraživanja. Dok se smatra, da deluje, da su ove pojave u društvu prilično nepovezane, istraživanja pokazuju da dele mnoge zajedničke odrednice. Uobičajeni narativ u literaturi uključuje očigledna transformacija političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa kao interesnih organizacija—obe organizacije kontinuirano se prilagođavaju promenljivim okolnostima u kojima deluju.²²

Čini se, da se naučnici koji istražuju susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe, proučavajući ih u tandemu kao interesne organizacije,²³ sve više bore sa njima, na veoma sličnim pitanjima,²⁴ kao što su: a)

¹⁴ Ishiyama, J. (2022). Organized crime and political party systems characteristics in post-communist and Latin American countries. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 32(4), 771-792.

¹⁵ Reich, W. (Ed.). (1998). *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Woodrow Wilson Center Press.

¹⁶ Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.

¹⁷ White, R. (2015). *It's your misfortune and none of my own: A new history of the American West*. University of Oklahoma Press.

¹⁸ Bowling, R. F. (2012). *Expertise and Sensational Reportage in Weimar Berlin* (Doctoral dissertation).

¹⁹ Chambliss, W. J. (1989). State-organized crime. *Criminology*, 27, 183.

²⁰ Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.

²¹ Sergi, A., & Storti, L. (2021). Shaping space. A conceptual framework on the connections between organised crime groups and territories: An introduction to the special issue on 'Spaces of Organised Crime'. *Trends in Organized Crime*, 24, 137-151.

²² Clemens, E. S. (1997). *The people's lobby: Organizational innovation and the rise of interest group politics in the United States, 1890-1925*. University of Chicago Press.

²³ Ronfeldt, D., & Arquilla, J. (2001). Networks, netwars and the fight for the future.

evolutivni položaj ovih organizacija između društva i stanja, b) teškoće angažovanja članova; c) u kojoj meri spoljni faktori utiču na njih, d) položaj državne regulative, e) oblici organizacione strukture i njihova praksa, f) angažman članova u političkoj stranci i organizovanoj kriminalnoj grupi, g) produktivnost, i h) konceptualizovani osnovi njihovih trendova iz prošlih, sadašnjih i budućih procesa.²⁵ Razumevanje navedenih pitanja utiče na percepciju istovremenog proučavanja ovih interesnih organizacija. Iako možemo razmišljati o mnogim oblastima u kojima bi takav kombinovani napor (*pri. autora*, ovde još uvek ne govorimo u kriminalnom paru) u istraživanju mogao biti visoko produktivan, njegova vrednost je posebno očigledna za razumevanje njihove organizacione transformacije ili kako oni odgovoraju na promene u društvu.²⁶ Ovo je ključno pitanje, jer se bavi njihovom kritičnom ulogom (bilo da je ona legitimna i legalna ili nije...) kao posrednicima između građana i države i kako oni na osnovu susretanja prave kompromise, uz čvrstu (dubinu i domet) ugrađenosti u društvo i jaku zastupljenost na političkom nivou sa jedne strane,²⁷ i kriminalnom nivou na drugoj strani.²⁸ Iz istraživanja se može uočiti da ove interesne organizacije kako se navodi, mogu integrisati organizacione forme i razvoj kao kombinovani program korupcije²⁹ u fazi izbornog procesa u društvu i državi, koji primenjuje pristup orijentisan na birače (npr. plaćanje birača, podmićivanje, činjenje usluga, pretnje, i dr.).³⁰ S obzirom na visok nivo uporedivosti, ne samo u organizacionim formama, ali i u spoljnim izazovima sa kojima se suočavaju, proučavajući političke stranke i organizovane kriminalne grupe kao interesne organizacije u tandemu može se pružiti više uvida u prirodu i evoluciju ovih organizacija u društvu³¹ (Navedimo samo neke primere izraženog nivoa uporedivosti odluka koje ove organizacije donose i sprovode kroz njihove organizacione strukture i aktivnosti, na primer, snažno oblikuju ponašanje svojih članova, drugih aktera u njihovom okruženju, uključujući celokupno društvo, državu – njene institucije i organe, kao i druge političke organizacije... svako iz svog aspekta, a u susretanju i istovremeno). Iz iznetog može se zaključiti, da ne samo

²⁴Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.

²⁵Hug, S. (2001). *Altering party systems: Strategic behavior and the emergence of new political parties in Western democracies*. University of Michigan Press.

²⁶Madih, A., Rahmat, M. R., & Arzhang, A. (2023). Favorable Social and Moral Consequences of Organized Crime Management in Society. *International Journal of Ethics and Society*, 5(2), 9-17.

²⁷Liu, S., & Halliday, T. C. (2011). Political liberalism and political embeddedness: understanding politics in the work of Chinese criminal defense lawyers. *Law & Society Review*, 45(4), 831-865.

²⁸Hagan, J. (1993). The social embeddedness of crime and unemployment. *Criminology*, 31(4), 465-491.

²⁹Della Porta, D. (2004). Political parties and corruption: Ten hypotheses on five vicious circles. *Crime, Law and Social Change*, 42(1), 35-60.

³⁰Singer, M. (2009). Buying voters with dirty money: The relationship between clientelism and corruption. In *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*.

³¹Singer, M. (2009). Buying voters with dirty money: The relationship between clientelism and corruption. In *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*.

društveno i političko stanje, već i državna situacija i sva druga stanja kao što su: ekonomsko, socijalno, bezbednosno, ljudskih prava, primene zakona, može biti sagledano u tački preseka susretanja i aktivnosti ovih organizacija. Takođe, može se zaključiti, da međusobni odnos vođstva (inokosnih ili kolektivnih vođa...)³² u ovim organizacijama: političkoj stranki ili organizovanoj kriminalnoj grupi, može se prepoznati–podeliti na nekoliko nivoa: centralni, lokalni i problemski, bez obzira da li je on direktan: vođa–vođa ili je preko posrednika,³³ i perioda: mirne kohabitacione saradnje i konfrontiranja.³⁴ Naročito je značajno prepoznavanje perioda u kome se očitava želja vođstva ovih organizacija kao unutrašnja i sopljašnja manifestacija–da izađu iz prethodnog–već ostvarenog susretanja (neretko se u teoriji to naziva: „sklopljeni nejavni usmeni Pakta o saradnji“ koji je dvosmeran).³⁵ Povodi mogu biti različiti, od sopstvenog osećaja nadmoći (želja da na vrhu piramide bude samo jedan), nezadovoljstva odlukama koje donosi „kohabitacioni partner“ (najčešće je to vođa političke stranke...)³⁶ bilo da su one u političkom, pravnom, ekonomskom i svakom drugom polju, do toga da vođa organizovane kriminalne grupe počinje da „smeta“ (opterećenje koje je izazvalo susretanje... moguća tzv. „Mrlja iz kontakta sa kriminalnim miljeom“ koja se može „pojavit“ u javnosti) na razne načine: vođa kriminalne organizacije počinje da se oseća moćan, donosi odluke sam, čini kriminalne delikte koji imaju značajan uticaj na javnost, stalno povećava kamatu na usluge koje su pružali političkoj stranki postaje prevelika, i dr.³⁷ Izneti nalazi istraživanja se čine blagovremenim da se uspostavi „segregacija“ (razdvajanje) između ove dve organizacije i poziva na povratak vrednostima gde se organizovana kriminalna grupa i politička stranka posmatraju i deluju u društvu kao očigledni komparatori (npr. Tichenor i Harris³⁸), gde je prema autorima: 1) Schlesinger Joseph, Mildred Schlesinger i Duverger Maurice: „Politička stranka, grupa lica organizovana da stiče i vrši političku vlast“³⁹; 2) Stokes Susan: „Politička stranka je organizacija koja koordinira kandidate da se takmiče na izborima u određenoj zemlji. Uobičajeno je da članovi stranke imaju slične ideje o politici, a

³²Buscaglia, E. (2003, December). Controlling organized crime and corruption in the public sector. In *Forum on crime and society* (Vol. 3, No. 1/2).

³³Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.

³⁴Heywood, P. (1997). Political corruption: Problems and perspectives. *Political studies*, 45(3), 417-435.

³⁵Barnes, N. (2017). Criminal politics: An integrated approach to the study of organized crime, politics, and violence. *Perspectives on Politics*, 15(4), 967-987.

³⁶Koivu, K. L. (2018). Illicit partners and political development: How organized crime made the state. *Studies in Comparative International Development*, 53, 47-66.

³⁷Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

³⁸Tichenor, D. J., & Harris, R. A. (2005). The development of interest group politics in America: Beyond the conceits of modern times. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 8, 251-270.

³⁹Schlesinger, Joseph A., and Mildred S. Schlesinger. "Maurice Duverger and the study of political parties." *French Politics* 4 (2006): 58-68.

stranke mogu promovisati određene ideološke ili političke ciljeve⁴⁰;3) Diamond Larry i Richard Gunther: „Politička stranka, ili politička partija, politička je organizacija (oblik političkog organizovanja ljudi), koja obuhvata ljude s istom političkom ideologijom, a s osnovnim ciljem potpunog ili delimičnog osvajanja i vršenja državne vlasti, demokratskim putem, na osnovu izbora“.⁴¹

Prema autoru Aldrich John, u delu: „Why parties?: „The origin and transformation of political parties in America“: „političke partije su nastale u svom modernom obliku (u Evropi i Sjedinjenim Državama) u 19. veku, zajedno sa izbornim i parlamentarnim sistemom, čiji razvoj odražava evoluciju partija. Termin partija je od tada počeo da se primenjuje na sve organizovane grupe koje traže političku moć, bilo demokratskim izborima ili revolucijom. Istražujući tri kritične epizode u razvoju političkih partija – od njihovog formiranja (npr. 1790-ih do građanskog rata...) pokazuje kako stranke služe za borbu protiv tri fundamentalna problema demokratije: 1) kako regulisati broj ljudi koji traže javnu funkciju; 2) kako mobilisati birače; i 3) kako postići i održati većinu potrebnu za postizanje ciljeva kada je partija na funkciji (vrši vlast).⁴² Sam Aldrich ažurira inovativni prikaz posmatrajući duboke promene u karakteru političkih partija od Drugog svetskog rata. Tokom 1960-ih, pokazuje on, stranke su počele da postaju organizacije usredsređene na kandidate koje služe svojim/onima koji traže funkciju i funkcionerima. Nadalje, Aldrich tvrdi, da je ovaj razvoj revitalizovao partije, čineći ih jačim i vitalnijim, sa dobro definisanim podelama i veoma efikasnom sposobnošću upravljanja.⁴³ U ranijim, predrevolucionarnim, aristokratskim i monarhijskim režimima, politički proces se odvijao unutar ograničenih krugova u kojima su klike i frakcije, grupisane oko određenih plemića ili uticajnih ličnosti, bile suprotstavljene jedna drugoj.⁴⁴ Uspostavljanje parlamentarnih režima i pojava partija u početku jedva da su promenili ovu situaciju. Klikama formiranim oko prinčeva, vojvoda, grofova ili markiza dodate su i klike formirane oko bankara, trgovaca, industrijalaca i biznismena.⁴⁵ Režime koje su podržavali plemići su nasledili režimi koje su podržavale druge elite.⁴⁶ Ove usko zasnovane partije su se kasnije u većoj ili

⁴⁰Stokes, Susan C. "Political parties and democracy." *Annual Review of Political Science* 2, no. 1 (1999): 243-267.

⁴¹Diamond, Larry, and Richard Gunther, eds. *Political parties and democracy*. JHU Press, 2001.

⁴²Aldrich, John H. *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press, 1995.

⁴³Aldrich, John H. *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press, 1995.

⁴⁴Haldon, J. (2009). Social elites, wealth, and power. *The social history of Byzantium*, 168-211.

⁴⁵Aldrich, J. H. (1995). *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press.

⁴⁶Higley, J., & Burton, M. G. (1989). The elite variable in democratic transitions and breakdowns. *American sociological review*, 17-32.

manjoj meri transformisale, jer su se u 19. veku u Evropi i Americi pojavile stranke koje su zavisile od masovne podrške.⁴⁷

Proučavanje organizovane kriminalne grupe, kroz istraživanja, teorijska stanovišta autora u literaturi, empirijske nalaze i zaključke nastali kao proizvod,⁴⁸ imalo je svoje značajne uspone i padove – vremenski određeno dug put., i još uvek traje.⁴⁹ Kako se može primetiti iz dostupne literature i obima naučnih istraživanja organizovane kriminalne grupe⁵⁰ su još uvek rastuća istraživačka oblast.⁵¹ Može se postaviti pitanje: Zašto je to tako? Odgovor je da se to temelji na njegovoj kompleksnosti kao što je: tajnost koja ga okružuje, nasilne metode, razvija višestruku i nevidljivu prirodu svojih aktivnosti i teškoće pristupa izvorima su samo jedan deo onoga što čini proučavanje organizovanih kriminalnih grupa istovremeno interesantnim.⁵² Stavovi o ovom fenomenu kod autora pokazuju, da oni nakon sprovedenih istraživanja iz ove oblasti (stiču) imaju veoma složeno iskustvo.⁵³ Izneto upućuje na zaključak, da je razvoj ove oblasti istraživanja vredan i koristan poduhvat, posebno danas, kada susretanje političkih stranaka (na vlasti ili u opoziciji) i organizovanih kriminalnih grupa predstavlja stvarnu pretnju demokratskim sistemima, društvima i državama.⁵⁴

Kompleksnija, sveobuhvatnija i sistemska proučavanja organizovanih kriminalnih grupa od strane naučnika/istraživača kao što su: pravnici, kriminolozi, sociolozi, antropolozi, politikolozi, ekonomisti, kriminalisti, stručnjaka iz prakse kao što su: sudije, tužioci, policajci, istražitelji kriminala i mnogi drugih, neće se pogrešiti ako se kaže, da je to pojava koja se primećuje u relativno skorašnjem vremenu.⁵⁵ Mora se priznati da je naučna misao u ovoj oblasti zauzela značajno mesto u istraživanju, koje su u samom začecju razumevanja ove pojave držali avanturisti, zaintrigirani, zabrinuti zbog njenih različitih manifestacija u okruženju, pišući o njima pokušavali su da shvate, kako je nastala, zašto postoji, kako utiče na društvenu stvarnost, i druga pitanja?

⁴⁷Shefter, M. (1993). *Political parties and the state: The American historical experience* (Vol. 36). Princeton University Press.

⁴⁸Van Koppen, M. V., De Poot, C. J., Kleemans, E. R., & Nieuwbeerta, P. (2010). Criminal trajectories in organized crime. *The British Journal of Criminology*, 50(1), 102-123.

⁴⁹Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

⁵⁰Hobbs, D., & Antonopoulos, G. A. (2014). How to research organized crime. *The Oxford handbook of organised crime*, 96-117.

⁵¹Brodeur, J. P. (1997). Organized Crime: trends in the literature. *Int'l Annals Criminology*, 35, 89.

⁵²Van Koppen, M. V., De Poot, C. J., Kleemans, E. R., & Nieuwbeerta, P. (2010). Criminal trajectories in organized crime. *The British Journal of Criminology*, 50(1), 102-123.

⁵³Kleemans, E. R., & Van de Bunt, H. G. (1999). The social embeddedness of organized crime. *Transnational organized crime*, 5(1), 19-36.

⁵⁴Berger, A. A. (2017). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Routledge.

⁵⁵Reuter, P., & Tonry, M. (2020). Organized crime: Less than meets the eye. *Crime and Justice*, 49(1), 1-16.

Paralelno sa istorijskom debatom koja se vodila o poreklu različitih kriminalnih organizacija, postojao je kontroverzni argument o tome kako organizovanu kriminalnu grupu uopšteno treba analizirati, kakva je njena uloga u društvu i čime se objašnjava ovaj oblik ponašanje.⁵⁶ Fokusravajući se na ova pitanja, naučnici su se uključili u „krckanje“ debate o organizovanoj kriminalnoj grupi kao kriminološkom, pravnom, sociološkom, kriminalističkom, kulturnom ili ekonomskom fenomenu?⁵⁷ Može se primetiti i zaključiti da je ovo naučna, stručna, ali i laička rasprava (stalna) koja i sada traje.⁵⁸

U drugoj polovini devetnaestog veka, tadašnji poznati pisac Toskanski intelektualac Leopoldo Frančeti, opisao je sicilijansku mafiju⁵⁹ 1876. kao „industriju nasilja“.⁶⁰ Nešto kasnije u dvadesetom veku, organizovana kriminalna grupa, kao opsežnija i opasnija pojava, privukla je pažnju i interesovanje mnogih naučnika iz različitih disciplina, sve u potrazi za razumevanjem i objašnjenjem zašto ovaj paradoksalni fenomen, antidemokratski, za koji je „potreban demokratski uslov“ u kojem cveta, je prisutna u tolikim društvima.

Pronalaženje zajedničke prihvatljive definicije ovog fenomena u naučnoj literaturi, zaintrigiralo je sve one koji su ga proučavali, a mnoga pitanja i dalje ostaju bez odgovora. Udruženje za reč 'organizovan' sa rečju 'zločin' je sama po sebi problem.⁶¹ Kako izgleda ove dve reči su u suprotnosti jedno s drugom. Primećuje se, da postoji toliko drugih komplikacija reči kao rezultat disciplinske, geografske, regionalne, kulturne i pravne razlike koje grade mnoge definicije, tj. da je njihov broj beskrajn. Osvrnimo se ovde samo na neke pristupe: Da li je to „profesionalni zločin“, kako ga definiše Cressei, racionalno preduzet da se njeni počinioci izvuku iz velegradskih geta?⁶² Jel „organizovana kriminalna grupa, grupa organizovana posebno za preduzimanje zločina“ kako veruje Šeling⁶³ ili „kapitalističko preduzeće“ koje uspeva da transformiše sitno reketiranje aktivnosti u potpuno

⁵⁶Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.

⁵⁷Beesley, J. P. (2017). *Organised Chaos: Bringing Complexity to Criminology and the Study of Organised Crime, Terrorism and the Crime-Terror Nexus* (Doctoral dissertation).

⁵⁸Kleemans, E. R. (2014). Organized crime research: Challenging assumptions and informing policy. In *Applied police research* (pp. 57-67). Routledge.

⁵⁹Picchi, L. (2020). *The State-Mafia Deal. An Analysis of the Strategies and Patterns of the Sicilian Mafia, 1989-2006*. Freie Universitaet Berlin (Germany).

⁶⁰Fulvetti, G. (2004). The Mafia and the 'Problem of the Mafia': Organised Crime in Italy, 1820-1970. *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, 47-75.

⁶¹Hagan, F. E. (2006). "Organized crime" and "organized crime": Indeterminate problems of definition. *Trends in organized crime*, 9(4), 127-137.

⁶²Cressey, D. R. (1967). Methodological problems in the study of organized crime as a social problem. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 374(1), 101-112.

⁶³Schelling, T. C. (1971). What is the business of organized crime?. *The American Scholar*, 643-652.

legalan posao kako smatra McIntosh?⁶⁴ Da li je organizovana kriminalna grupa „beli okovratnik“? Da li je to 'moćan sindikat', zainteresovana grupa ili „preduzeće“ – sindikat' zainteresovani za pravljenje novca kako nalazi Blokirati?⁶⁵ Ili je to „preduzeće kriminalaca“ kako veruje Maltz⁶⁶, a prema Hesu „zločinački posao ili represivni zločin“⁶⁷ koji prethodi i živi od građana?⁶⁸ Sa druge strane, ako se obratimo praktičarima, situacija postaje još manje jasna. Pravosuđe i sprovođenje zakona (materijalni i formalni zakon/i /ci/ u državama) imaju veoma različite definicije takođe, ne samo prema vrsti kriterijuma koje su koristile u njihovoj percepciji, već i prema pretnji koja dolazi od organizovane kriminalne grupe navodi Den Boer.⁶⁹ Na prirodu organizovane kriminalne grupe: „potkopavanju građanskog društva, stepenu turbulencije koju izaziva u društvu i njeno dejstvo na unutrašnju politiku, te koliko dovodi u pitanje (normalno) svakidašnje funkcionisanje, društva, demokratije, pojedinca, vlade i zakona“ ukazuju Vilijams i Savona.⁷⁰ Svi ovi pristupi prikazuju bližu (tačnu) sliku različitih aspekata organizovanog zločin. Osvrćući se na postojanje različitih pristupa u određivanju organizovane kriminalne grupe Albanese navodi: „što više opisa (i definicija) to više autora’.⁷¹ U radu bi nam moglo biti korisno da razlikujemo šta jeste i šta nije ovaj fenomen. Polazeći od supstituta organizovane kriminalne grupe Abadinski je istakao više karakteristika. Mi ćemo navesti samo neke za koje smatramo da su ključne za rad: „nema ideološka uverenja ili ciljeve, ali je zainteresovana za novac i moć; kao rezultat, obično traži političku zaštitu za svoje nezakonite aktivnosti; ima jasnu vertikalnu snagu struktura iz koje proističe autoritet; grupa je stalna, a ne generacijska; nasilje je lako dostupno i prihvaćen resurs; mito se koristi za zaštitu njenih operacija i članova; podela rada se javlja iz funkcionalnih razloga kako bi grupa bila efikasnija i, dakle, uspešna; traži dominaciju nad određenom teritorijom ili resursima; da bi to uradila mora da eliminiše konkurenciju i formira monopol, bez ograničenja trgovine radi povećanja profita (ovakav monopolski položaj organizovane kriminalne grupe zbog resursa

⁶⁴ Allum, F. (2017). *Camorristi, Politicians and Businessmen: The Transformation of Organized Crime in Post-War Naples Vol 11*. Routledge.

⁶⁵ Southerland, M. D., & Potter, G. W. (1993). Applying organization theory to organized crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 9(3), 251-267.

⁶⁶ Maltz, M. (1985). 'Towards Defining "Organized Crime"', in H.Alexander and C.Caiden (eds) *The Politics and Economics of Organized Crime*. Lexington, MA: D.C.Heath.

⁶⁷ Hess, H. (1986). 'The Traditional Sicilian Mafia: Organised Crime and Repressive Crime', in R.J.Kelly (ed.) *Organized Crime: a Global Perspective*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.

⁶⁸ Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

⁶⁹ Den Boer, M. (1999). 'The European Union and Organized Crime: Fighting a New Enemy with Many Tentacles', in E.C.Viano (ed.) *Global Organised Crime and International Security*. Aldershot: Ashgate

⁷⁰ Williams, P., and Savona, E.U. (eds) (1995). *The United Nations and Transnational Organized Crime* [special issue of *Transnational Organized Crime*, 1/3].

⁷¹ Albanese, J. S., Albanese, J. S., Albanese, J. S., Albanese, J. S., & Criminologiste, E. U. (1996). *Organized crime in America* (pp. 193-95). New York: Anderson Publishing Company.

kojima raspolazu, određuje nivo nasilja i njihov odnos sa vlašću); korišćenje stvarnog ili podrazumevanog nasilja i zastrašivanje; i vršenje uticaja na, ili korupciju, raznih izabраниh i imenovanih zvaničnika ili drugih stubova društvene kontrole i vođa političkih partija.⁷² Jedan od autora Das, ukazuje. „Ne bi trebalo zaboraviti da su dva glavna cilja organizovane kriminalne grupe, moć i novac; traže ekonomsku dobit po svaku cenu. Njihova moć je nevidljiva, ali dotiče živote običnih građana na mnogo različitih načina.“⁷³

Politička stranka i njeni predstavnici nikada ne treba da zaborave u susretanjima sa organizovanom kriminalnom grupom, da izvan žudnje za bogatstvom koja je nesumnjivo važan motiv u kriminalnim aktivnostima, glavni cilj organizovane kriminalne grupe je moć... Strast za moći prožima celinu mreža odnosa, inspirišući i uslovljavajući odnos sa vlašću i funkcionisanje kao osnova za reprodukciju načina postojanja, razmišljanje, a da je njeno osećanje uvek kriminalno. Ono što u radu nameravamo da tvrdimo, dalje, je, da nosioci političke vlasti, političke stranke, moraju da znaju: „da izazov državi koji će organizovana kriminalna grupa shodno susretanju, jednog trenutka ispostaviti kao zahtev, jeste njihova želja za pribavljanjem apsolutne moći nad životom i smrti na samo u kriminalnom miljeu.“⁷⁴ Dalje, iz istraživanja zaključujemo, da, kao što politička stranka stiče vlast i moć, tako i organizovana kriminalna grupa, ako je imala susretanje sa njom to isto stiče kontrolom i infiltracijom u civilno društvo. Još jedan zaključak iz istraživanja koji se izvodi je, da ona – organizovana kriminalna grupa crpeći moć iz susretanja sa političkom strankom (njenim predstavnicima): kontroliše građansko društvo, vlada teritorijom i njenim građanima, dominira nad ekonomskim i političkim aktivnostima paralelno sa političkom strankom na vlasti, nekad podzemno, a nekada i neskriveno javno.⁷⁵

POLITIČKA STRANKA I ORGANIZOVANA KRIMINALNA GRUPA: SUSRETANJE I PROBLEMI DRUŠTVA

U delu sveta tzv. Zapadu, se često govorilo da su političke stranke u stanju opadanja, a organizovane kriminalne grupe u fazi razvoja. U stvari, ovakvo stanje u teoriji o opadanju političkih stranaka je dugogodišnje mišljenje u pojedinim konzervativnim krugovima, koje je proizašlo uglavnom iz latentnog neprijateljstva prema partijama, koje se posmatraju kao: a) sila podele među građanima, b) pretnja nacionalnom jedinstvu, i c) podstrek korupciji i demagogiji. U određenim evropskim zemljama – Francuskoj, na primer – desničarske političke organizacije su čak odbile da sebe nazivaju partijama, koristeći umesto njih termine kao što su pokret, unija, federacija i centar. I ne može se poreći da u izvesnoj meri glavne savremene evropske i američke stranke deluju stare i krute u poređenju sa njihovim stanjem na

⁷² Abadinsky, H. (1990). *Organized Crime*. Chicago: Nelson Hall

⁷³ Das, D. K. (1997). *Organized crime: A world perspective. transnational organized crime*, 3(3), 126-145.

⁷⁴ Siebert, R. (1996). *Secrets of life and death: Women and the Mafia*. Verso.

⁷⁵ Godson, R. (2017). *Menace to society: Political-criminal collaboration around the world*. Routledge.

prelazu vekova ili neposredno posle Prvog svetskog rata. Čak i relativno nove stranke, kao što je Hrišćansko-demokratska unija Nemačke (osnovana krajem drugog svetskog rata), deluju pomalo beživotno. Na prelazu iz 20. veka bile su ograničene uglavnom na Evropu i Severnu Ameriku; drugde su bile prilično slabe ili ih uopšte nije bilo. Početkom 21. veka prisustvo političkih stranaka se može beležiti (nalazile se) praktično svuda u svetu. Kada se meri veličina političke stranke prema jednom od kriterijuma, a to je broj članova, može se primetiti, da u Evropi i Severnoj Americi generalno je bilo mnogo više osoba koje su (ili su bili) članovi partija nego pre 1914. Političke stranke ranog 21. veka bile su veće, jače i bolje organizovane od onih s kraja 19. veka. U industrijalizovanim zemljama, posebno u zapadnoj Evropi, političke stranke (partije) su postale manje revolucionarne i inovativne.

Prerastanje (nadrastanje moći društva i države) u smislu veličine, moći i drugih obeležja koja ih određuju, političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa na određenom prostoru (jedne države) može biti odgovorno za budući osećaj nemoći kod mnogih pojedinaca (članova) koji su u njima uključeni. Ovo je problem sa kojim će se suočavati osobe koje se nađu u bilo kojoj velikoj organizaciji, bilo da se radi o političkoj stranki, poslovnom preduzeću, korporaciji, sindikatu ili organizovanoj kriminalnoj grupi, sa jedne strane, a sa druge strane to čini problem takođe, za državne institucije. Poteškoće u reformisanju ili promeni političkih stranaka koje su postale „velike“ i institucionalizovane, onemogućava stvaranje (nastanak) novih političkih stranaka. Ove dve—organizovana kriminalna grupa i politička stranka, iz susretanja na istom prostoru—po broju članova i značajnim resursima, moćne organizacije neće dozvoljavati da se na njihovom prostoru stvore—nastanu nove političke stranke i organizovane kriminalne grupe koje bi mogle da dostignu „dovoljnu“ snagu da ih sa jedne strane biračko telo, a sa druge strane kriminalni milje, shvati ozbiljno.⁷⁶ Ovakav postupak, neminovno će se kretati u smeru, koji će dovesti do velike frustracije i nestrpljenja za članove drugih političkih stranaka i kriminalnih organizacija, društva, društvenog sistema—političkog života, turbulencije u kriminalnom miljeu stvarajući nemir u društvu, kod građana i u državi. Razumejući, da je teško zamisliti kako bi demokratija mogla da funkcioniše u jednoj zemlji bez političkih stranaka, moramo primetiti da budućnost sveta, demokratija i političke stranke u njihovom izvornom značenju treba da se vrate izvornoj stvarnosti, tj. da su one dva aspekta iste stvarnosti, iznutra i izvan istog tkiva, a da je organizovana kriminalna grupa sastavni deo takođe stvarnosti vekovima unazad (može se reći od postojanja čoveka...), ali da ona ne može biti treća strana (nema pakta sa kriminalnom organizacijom bilo kog tipa i nivoa) u tom istom tkivu unutra, kontrolisana od tog istog tkiva spolja, demokratski prihvatljivim sredstvima (pravnim, bezbednosnim i dr.).

Dostupna teorijska stanovišta u literaturi upućuju na zaključak da su se političke stranke u 20. veku proširile po celom svetu (u velikom broju država

⁷⁶ Ovo neminovno dovodi do dva modela: jedan je model hirurgije u kriminalnim miljeu i okruženju: nasilje, ubistva, i model „političke hirurgije“, kojim se sprečava nastanak drugih političkih stranaka: zloupotreba medija, državnih resursa u svrhe očuvanja stusa vkladajuće stranke, koja je spremna na korišćenje usluga organizovane kriminalne grupe.

postoje). U manje razvijenim zemljama, velike moderne političke stranke su ponekad bile zasnovane na tradicionalnim odnosima, kao što su: etnička, plemenska ili verska opredeljenja.⁷⁷ Štaviše, mnoge političke stranke u manje razvijenim zemljama su delimično političke, a delom su bile i vojne (npr. Socijalističke i komunističke partije u Evropi ranije su iskusile iste tendencije).⁷⁸ Nakon promena krajem 20. veka na prostoru Evrope, ove političke stranke su pokazale jednaku sposobnost za funkcionisanje u okviru višepartijskih demokratija uz korekcije kao što su promene naziva (npr. u Srbiji „SPS“ iz Saveza komunista, i sl.) čak i kao jedina politička partija u diktaturi. Opasnosti koje se iz istraživanja primećuju su dokazi, da su pojedine političke stranke i njihove vođe, razvijajući se u okviru liberalne demokratije u 20. veku, vodili i vode političke stranke u 21. veku korišćenjem autokratskih mehanizama u potpuno nedemokratske svrhe: gradi se jednoulje, vođa je bog, nema drugačijeg mišljenja, stvara se glasačka mašina jednoulja, svi suprotni stavovi su nepritaljski čin, prisutnost u aktivnostima koje imaju obeležja protivpravnosti je vidljiva, članovi stranke su ograničeni na ulogu gledalaca, glasača— aktivista koji donose glasove vođi, a ne na ulogu aktivnih učesnika, vođa je elita ostali su u svrsi vođi, politička stranka je pod apsolutnom vlašću vrhovnog poglavara, partijska struktura ima za cilj osiguranje poslušnosti vođi, i dr. Neke od ozloglašenijih i po društvo (najopasnijih) štetnih tipova su političke partije fašističke u Italiji (npr. Musolinijeva...)⁷⁹ ili nacionalsocijalistička radnička partija „nacistička partija“ u Nemačkoj (npr. Hitlerova...)⁸⁰, koje su imale svoje fašističke i nacističke vojne članove i parade. Struktura je ličila na vojsku, koja je bila organizovana tako da rigoroznom disciplinom obezbeđuje poslušnost velikog broja pojedinaca vođi. Partijska struktura je, dakle, koristila organizaciju vojnog tipa, koja se sastojala od piramide sastavljene od jedinica koje su u bazi bile veoma male, ali koje su, kada su se spojile sa drugim jedinicama, formirale grupe koje su postajale sve veće i veće (misli se na broj članova).⁸¹ Bile su vidljive i prisutne: uniforme koje su nosili članovi; činovi; naređenja; pozdravi; marševi i bespogovorna poslušnost članova fašističkih partija.⁸²

U 21. veku se može primetiti da skupove političkih stranaka sa autokratskim vođom obezbeđuju osobe obučene najmanje u isti deo odeće po boji, natpisima i kroju koje nose najčešće na gornjem delu tela (to nisu istobojni prsluci koje nose članovi obezbeđenja skupova), kao i napade na štandove drugih političkih stranaka metodama vandalizma. Istovremeno ta lica se mogu prepoznati prilikom

⁷⁷ LaPalombara, J., & Weiner, M. (1966). The origin and development of political parties. *Political parties and political development*, (s 6).

⁷⁸ Dix, R. H. (1989). Cleavage structures and party systems in Latin America. *Comparative politics*, 22(1), 23-37.

⁷⁹ Ebner, M. R. (2011). *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. Cambridge University Press.

⁸⁰ Laqueur, W. (1997). *Fascism: Past, present, future*. Oxford University Press.

⁸¹ Ponzio, A. (2015). *Shaping the New Man: Youth Training Regimes in Fascist Italy and Nazi Germany*. University of Wisconsin Press.

⁸² Alpers, B. L. (2003). *Dictators, democracy, and American public culture: envisioning the totalitarian enemy, 1920s-1950s*. Univ of North Carolina Press.

hapšenja kao izvršioци teških oblika krivičnih dela.⁸³ Organizovana kriminalna grupa sve vreme dok pruža podršku političkoj stranki, deluje paralelnona i pribavlja kriminalni profit.⁸⁴ Kako se da primetiti iz stanovišta u literaturi, nije uvek lako napraviti razliku ni u 21. veku između upotrebe navedenih metoda, koje samo u teorijskom smislu imaju čiste oblike, dok u empirijskoj stvarnosti se raspoznaje primena više metoda, bilo istovremeno ili sukcesivno, u zavisnosti od okolnosti. Na sceni su delovanje političkih partija sa istovremenim učešćem u tzv. političkoj borbi legalnog/zakonitog izbornog procesa—traženje vlasti putem izbora, a u isto vreme se u tkivu političke stranke razvijaju podzemne aktivnosti usmerene na: a) glasače (građane), b) izborni—glasački proces, c) glasačke kutije, d) glasačke listiće i dr. primenom metoda kao što su: npr. „Bugarski voz“⁸⁵, „Izborni inženjering“⁸⁶—seljenje glasača za svrhu glasanja“, „siguran glas“— fotografisanjem glasačkog listića nakon obavljenog glasanja—da bi glasač dokazao koga je „zaokružio“ na glasačkom listiću, i mnogi drugi. Sve ovo ukazuje, da politička stranka sa jedne strane ima javni politički diskurs koji teži da predstavi kao legalan i legitiman, a sa druge strane sprovodi podzemni protivpravni (nelegalan i nelegitiman) proces, koji želi da prikrije od javnosti⁸⁷ (fingira stvarnost operacijama prikrivanja i pokrivanja svojih nelegalnih aktivnosti).⁸⁸ Ovime politička stranka stiče još jedan od zajedničkih elemenata koji obeležava organizovanu kriminalnu grupu, koja u stvarnosti teži da pokaže svoju apsolutnu bezgrešnost i brigu za građane (otvara „Javne kuhinje“ npr. Al—Kapone⁸⁹, „Gradi igrališta za decu“ npr. Pablo Eskobar — gradi puteve, škole, poklanja novac u dobrotvorne svrhe⁹⁰, npr. „Koza nostra“ — pruža pomoć vojnim jedinicama u ratnim operacijama „Iskrčavanje na Siciliji“⁹¹, i sl.) a podzemno —

⁸³ Paoli, L. (2004). Italian organised crime: Mafia associations and criminal enterprises. *Global Crime*, 6(1), 19-31.

⁸⁴ Albanese, J. (2014). *Organized crime: From the mob to transnational organized crime*. Routledge.

⁸⁵ Lott, J. R. (2021). Why Do Most Countries Require Photo Voter IDs?: They Have Seen Massive Vote Fraud Problems. *They Have Seen Massive Vote Fraud Problems (May 18, 2021)*.

⁸⁶ Robie, R. B., & Kletzing, R. R. (1978). Area of Origin Statutes-The California Experience. *Idaho L. Rev.*, 15, 419.

⁸⁷ Joannidès de Lautour, V., & Joannidès de Lautour, V. (2018). Strategic Planning and Forecasting. *Strategic Management Accounting, Volume I: Aligning Strategy, Operations and Finance*, 133-215.

⁸⁸ Ekabua, O. O., & Isong, B. E. (2011). Reengineering the traditional electoral process via real-time registration and eidentification of voters: An approach for developing countries. *Canadian Journal on Data Information and Knowledge Engineering*, 2(3), 40-45.

⁸⁹ Kubie, O. (2018). *The swarm: children in Chicago, 1890-1933* (Doctoral dissertation, University of Oxford).

⁹⁰ Anderson, J. L. (2018). The Afterlife of Pablo Escobar. *The New Yorker*, 94(3), 50-50.

⁹¹ Scalia, V., & Scalia, V. (2016). The Sicilian Mafia Under Post-Fordism. *Crime, Networks and Power: Transformation of Sicilian Cosa Nostra*, 51-71.

istovremeno dok učestvuje u obezbeđenju političkih skupova, deluje kriminalno, kroz reketu restorana, građana, kompanija, trguje drogama, vrši ubistava.⁹²

Organizovana kriminalna grupa u susretanju sa političkom strankom koristi, bolje je reći primenjuje paralelne principe svog postupanja. Nikada nema susretanje samo sa jednom političkom strankom u predizbornom procesu, već teži da obuhvati sve političke stranke (i one koje su bile na vlasti, pa teže ponovnom izboru u parlament i one koje su bile u opoziciji, a teže političkoj vlasti nakon izbora). Najpre, susretanje sa političkom strankom smatra korelacijom koja je za nju korisna, a istovremeno se priprema za neizbežan antagonizam, kada prema rezultatima dosadašnjih istraživanja počinje da pribegava nasilju, da utiče na političku stranku sa kojom je imala susretanje, a zatim i na druge aspekte politike u velikom broju zemalja.⁹³ Ovakav pristup kriminalna organizacija ima u: (a) *periodu pre sprovođenja izbora* i u *toku samih izbora* kada u susretanju sa političkom strankom radi najčešće podzemno, ne retko i vidljivo da bi doprinela izbornom ishodu: finansira predizbornu političku kampanju predstavnika političke stranke i pruža drugu logističku podršku, i (b) *periodu posle izbora*, da bi oplodila svoja susretanja sa političkom strankom i aktivnosti u vezi sa tim, koje je sprovodila u predizbornom periodu i u toku samog izbornog procesa, a istovremeno počinje da gradi (paralelni) put prema strankama koje su kao novi politički činilac pojavljuju u društvu—na političkoj sceni (npr. opozicione...),⁹⁴ U postizbornom periodu aktivnost organizovane kriminalne grupe ima višeslojnost koja se istovremeno odvija: (a) neposredno po saopštavanju rezultata izbora radi na „ugradnji svojih ljudi“ u buduću vlast,⁹⁵ (b) odmah nakon potvrđivanja mandata deluje na izabrane poslanike (neretko primećuju istraživači – stvara svoje parlamentarne grupe... tzv. „lobiste“ i dr.)⁹⁶ u parlamentu, gradeći svoj uticaj na buduće odluke parlamenta (donošenje zakona i dr.), (c) organizovana kriminalna grupa počinje da zahteva „kamatu“ za aktivnosti koje je sprovodila za potrebe političke stranke pre izbora i tokom izbora.⁹⁷

Jedna od prisutnih metoda delovanja organizovane kriminalne grupe je likvidacija kao „politička hirurgija“—uklanjanje protivnika političke stranke sa kojom ima susretanje.⁹⁸ Time organizovana kriminalna grupa koristići metod

⁹² Ritch, J. E. (2001). They'll Make You an Offer You Can't Refuse: A Comparative Analysis of International Organized Crime. *Tulsa J. Comp. & Int'l L.*, 9, 569.

⁹³ Ponce, A. F., López Velarde, R. V., & Santamaría, J. S. (2019). Do local elections increase violence? Electoral cycles and organized crime in Mexico. *Trends in Organized Crime*, 1-21.

⁹⁴ Daniele, G., & Dipoppa, G. (2017). Mafia, elections and violence against politicians. *Journal of Public Economics*, 154, 10-33.

⁹⁵ Schuberth, M. (2020). Hybrid security governance, post-election violence and the legitimacy of community-based armed groups in urban Kenya. In *Urban Africa and Violent Conflict* (pp. 194-212). Routledge.

⁹⁶ Accardo, P., De Feo, G., & De Luca, G. (2022). Organised crime, elections and public policies. *A Modern Guide to the Economics of Crime*, 320-344.

⁹⁷ Schelling, T. C. (1971). What is the business of organized crime?. *The American Scholar*, 643-652.

⁹⁸ Todorov, V. (1994). *Red square, black square: Organon for revolutionary imagination*. State University of New York Press.

„politička hirurgija“ pre izbora stvara uslove („da njena politička opcija pobedi na izborima“) da promeni i usmeri ishod izbora u željenom pravcu.⁹⁹ Sve „one“ (političke stranke i političari u njima) koje ne žele susretanje sa organizovanom kriminalnom grupom, a postoji opasnost, da mogu da remete (predstavljaju opasnost, jer mogu da utiču na izborne rezultate) pakt koji je nastao iz susretanja sa političkom strankom koja pristaje na saradnju, bivaju „uklonjeni“ likvidirani (npr., u Meksiku su atentatori koje su unajmili narko karteli ubili skoro 100 (sto) gradonačelnika u poslednjoj deceniji. 2002. godine da bi njihova politička opcija došla na vlast; politička organizacija sa kriminalnim izvorom podrške, „FARC“ (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*), pokrenula je kampanju zastrašivanja opozicionih političkih lidera u Kolumbiji, što je dovelo do pet ubijenih političara i ostavke 222 od 463 gradonačelnika,¹⁰⁰ u Italiji su od 1974. do 2014. godine ubijena 134 (sto trideset četiti) političara,¹⁰¹ u Srbiji je 2003. godine likvidiran predsednik Vlade da bi se izazvale političke promene u pravcu koji bi podržao ciljeve anentatora.¹⁰²

Dve komplementarne teorije su napredovale da objasne političko nasilje organizovane kriminalne grupe. Prvi set modela fokusira se na postizborno pregovaranje koje se odvija između kriminalaca i političara.¹⁰³ Neki od autora su iz istraživanja pronašli i sugerišu da kada se izbori održe (završi glasanje i od nadležnih organa proglase rezultati) i pobednik preuzme dužnost, organizovana kriminalna grupa (uopšte kriminalne organizacije...) mogu da koriste pretnje da „nateraju određenog kreatora politike da promeni svoju akciju sa one koju preferira društvo u onu koju organizovana kriminalna grupa preferira.¹⁰⁴ Drugim rečima, organizovana kriminalna grupa koristi nasilje nakon izbora da utiče na kreiranje politike koju sprovode političari sa kojima je imala susretanje, a sada su na vlasti.¹⁰⁵

U razmatranju mnogih različitih manifestacija delovanja organizovane kriminalne grupa, korisno je razmišljati o spektru ili kontinuitetu duž dve različite dimenzije: dubine njenog prodora, od ekonomije do državne i građanskog društva; i opseg njenog delovanja, od lokalnog do nacionalnog nivoa.¹⁰⁶ Sadašnje doba

⁹⁹ Kiossev, A. (Ed.). (1995). *Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case*. SUNY Press.

¹⁰⁰ Ernesto Dal B'ó, Pedro Dal B'ó, and Rafael Di Tella. ““Plata o Plomo?”: Bribe and Punishment in a Theory of Political Influence”. *American Political Science Review* 100.01 (2006), pp. 41–53.

¹⁰¹ Violante, L. (2019). *Colpire per primi: la lotta alla mafia spiegata ai giovani*. RCS MEDIAGROUP (Solferino Libri).

¹⁰² Gordy, E. (2004). Serbia after Djindjic: war crimes, organized crime, and trust in public institutions. *Problems of Post-Communism*, 51(3), 10-17.

¹⁰³ Daniele, G., & Dipoppa, G. (2017). Mafia, elections and violence against politicians. *Journal of Public Economics*, 154, 10-33.

¹⁰⁴ Dal B'ó, E., Dal B'ó, P., & Di Tella, R. (2006). “Plata o Plomo?”: bribe and punishment in a theory of political influence. *American Political science review*, 100(1), 41-53.

¹⁰⁵ Taylor, C. (2018). Shared security, shared elections. *Best practices for the prevention of electoral violence. A study by the American Friends Service Committee (AFSC)*.

¹⁰⁶ Paoli, L. (1999). The political-criminal nexus in Italy. *Trends in Organized Crime*, 5(2), 15-58.

odlikuje se velikim brojem organizovanih kriminalnih grupa koje se infiltriraju u dubinu društvenog sistema u vreme ili neposredno pre pokretanja izbornog procesa.¹⁰⁷ Kakva je onda veza između organizovane kriminalne grupe i njene aktivnosti sa izbornim procesom i izborima? Važno je razlikovati nekoliko aspekta ovog odnosa. *Prvo* je, da li, i koliko daleko i duboko, vladajuća stranka pod plaštom demokratske politike olakšava ekspanziju organizovane kriminalne grupe? *Drugo* su efekti koje organizovana kriminalna grupa ima na karakter i kvalitet demokratije. *Treće* se tiče političke strukture kojoj su građani poverili vlast glasanjem na izborima, a koja se „zadužila“ susretanjem („tzv. tajnim paktom o kohabitaciji) kod organizovane kriminalne grupe. *Četvrto* je, da li ona–politička stranka koja je osvojila vlast na izborima potpomognuta sredstvima organizovane kriminalne grupe, a time i država (demokratija...) postojeće resurse: pravne, bezbednosne i dr. može mobilisati da ograniči budući štetni uticaj organizovane kriminalne grupe?

Na prvo pitanje porasta obima (ekspanzije) delovanja organizovane kriminalne grupe nakon sprovedenih izbora, može se zaključiti da je ono sveprisutno¹⁰⁸ (primera je puno, od organizovanih kriminalnih grupa u Americi, Kolumbiji, Italiji, Meksiku,¹⁰⁹ mnogim drugim zemljama, kao i u Republici Srbiji). U svojoj biti, bar na papiru, i u proklamacijama politička vlast koja je pobedila na izborima zaklanjajući se iza države nastoji da zaštiti: građanske slobode, odgovarajući pravni proces, prava građana, njihovu imovinu i sve druge standarde koje propisuju najviši pravni akti (Ustav, zakoni, i dr.). Iz rezultata istraživanja se primećuju dve suprotstavljene težnje koje se razvijaju istovremeno: *prva* je, da organizovana kriminalna grupa odmah nakon što politička stranka sa kojom je imala susretanja preuzme vlast, otpočinje proces njenog manipulisanja u svoju korist; *druga* je, da će i politička stranka istovremeno krenuti putem minimiziranja uticaja organizovane kriminalne grupe bez obzira na susretanja koja je imala sa njom.¹¹⁰ Time se stvara privid postojanosti borbe protiv kriminala, a u stvarnosti ona isplaćuje iz budžeta države (budžeta svih građana) organizovanoj kriminalnoj grupi njene uloge u izornoj kampanji političke stranke (povlašćenim položajem u izboru i dobijanju poslova, na primer usvajanjem zakona u kolektivnom organu kakav je skupština, o određenim poslovima (nema tendera i dr. npr. o izgradnji i drugim poslovima...). Kolektivnim odlukama vladajuće većine u parlamentu, obim i profitabilnost privilegovanim položajem dobijenih poslova od „države“¹¹¹, faktički

¹⁰⁷ Barnes, N. (2017). Criminal politics: An integrated approach to the study of organized crime, politics, and violence. *Perspectives on Politics*, 15(4), 967-987.

¹⁰⁸ Ponce, A. F., López Velarde, R. V., & Santamaría, J. S. (2019). Do local elections increase violence? Electoral cycles and organized crime in Mexico. *Trends in Organized Crime*, 1-21.

¹⁰⁹ Shelley, L. I. (1995). Transnational organized crime: an imminent threat to the nation-state?. *Journal of international affairs*, 463-489.

¹¹⁰ Alesina, A., Piccolo, S., & Pinotti, P. (2019). Organized crime, violence, and politics. *The Review of Economic Studies*, 86(2), 457-499.

¹¹¹ Tip organizovane kriminalne grupe „Jezgro“ se formira u državnim institucijama po modelu „kišobrana“. Rukohvat kišobrana simboliše put kojim se kreće kriminalna aktivnost. Rukohvat drži osoba iz državnog organa koja upravlja kriminalnom aktivnošću, određuje uloge drugih (spoljnih) organizovanih kriminalnih grupa koje imaju svojstvo

od vladajuće vlasti, dobija pravnu formu, a u stvarnosti je reč o još jednom tipu organizovanog zločina, gde se prepoznaje još jedan oblik organizovane kriminalne grupe tipa „Jezgra“, koja se formira u strukturi vlasti kako bi odgovorila na zahteve organizovane kriminalne grupe koja je finansirala njenu izbornu kampanju i sa njom deluje u političkom procesu.¹¹²

Slabost koja se pojavljuje kod vladajuće stranke nakon što je prihvatila sredstva (ne moraju biti novčana, već mnoga druga) organizovane kriminalne grupe u svojoj izornoj kampanji, vodi ka stvaranju svesne neorganizovanosti državnih institucija—odluke se donose u vrhovima vladajuće stranke, a potvrđuje u parlamentu države i skupštinama nižih organa (na primer grada...) što istovremeno ima za posledicu: (1) olakšava isplatu „duga“ (dividende...) organizovanoj kriminalnoj grupi, i (2) omogućuje „reketiranje“ od strane organizovane kriminalne grupe državne kase, čime se: (a) povećava rast vladajuće stranke, (b) povećava rast organizovane kriminalne grupe, i (c) građani reketiraju i od vladajuće stranke i organizovane kriminalne grupe.¹¹³ Taj trošak izbora i potreba političara i njihovih stranaka za sredstvima za vođenje kampanja i siguran pristup političkoj funkciji, čak i tamo gde su izvori iz legalnih preduzeća (npr. javnih, državnih i dr.) ima za posledicu povraćaj koji se obično očekuje u smislu;¹¹⁴ (a) povoljnog zakonodavstva i privilegovanog pristupa koje stvaraju donosioci političkih odluka, (b) favorizovanje u javnim ugovorima, (c) imenovanja na platnom spisku, i (d) dosluh u nezakonitosti, i dr. U takav dosluh vladajuća stranka „uvodi...“ obično uključuje i: članove pravosuđa, policiju, tužilaštvo, i druge organe za primenu i sprovođenje zakona i drugih nižih pravnih akata.¹¹⁵ Kako istraživači ukazuju, ovakve kvazi demokratije, a u stvarnosti autoritarne vlasti koje su politički zaražene organizovanim zločinom spolja (dejstvom i obavezama prema organizovanoj kriminalnoj grupi) će istrnuti od glave naniže.¹¹⁶ Primećuje se, da je ovaj proces truljenja spor, jer je moć izgrađena paktom između organizovanog zločina i vladajuće stranke izražena-značajna.¹¹⁷

izvršilaca određenih poslova, krećući se smerom mreže kišobrana. Radi se o najopasnijem, najmoćnijem, sa najvećom štetom po društvo tipu organizovane kriminalne grupe jer raspolaže „nejavnim informacijama materijalnog značaja“, kao što su: prethodnica tendera i drugih kapitalnih aktivnosti koje će se odvijati u budućnosti. Ovo omogućava podešavanje uslova tendera i pripremu budućih učesnika na tendere—dovodi ih u povoljniji položaj.

¹¹² Breuer, N., & Varese, F. (2023). The Structure of Trade-type and Governance-type Organized Crime Groups: A Network Study. *The British Journal of Criminology*, 63(4), 867-888.

¹¹³ Kleemans, E. R. (2007). Organized crime, transit crime, and racketeering. *Crime and Justice*, 35(1), 163-215.

¹¹⁴ Van Biezen, I. (2003). *Financing political parties and election campaigns: guidelines*. Council of Europe.

¹¹⁵ Li, L. (2012). The “production” of corruption in China's courts: Judicial politics and decision making in a one-party state. *Law & Social Inquiry*, 37(4), 848-877.

¹¹⁶ Georgiev, P. K. (2008). *Corruptive patterns of patronage in South East Europe*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

¹¹⁷ Feldman, K. S. (2007). *The commercialization of public higher education: Balancing academic, fiscal and market values*. The University of New Mexico.

Ovo nas dovodi do drugog aspekta u radu, posledica organizovanog zločin za demokratiju, državu, građane.¹¹⁸ Mnogi istraživači primećuju, da su one najprisutnije i prirodno najštetnije tamo gde su organizovane kriminalne grupe koje su podržavajući vladajuću stranku prodrle u politički domen, (a) kako bi što bolje konsolidovala ili proširila svoje ekonomske mogućnosti i (b) ograničile konkurenciju.¹¹⁹ Ovde su vidljive posledice svih oblika političke korupcije¹²⁰: (a) privatizacija javne sfere u interesu „privatne koristi“— kriminalne organizacije, (b) vlada se resursima tajnim paktom sa organizovanom kriminalnom grupom, a ne otvorenom debatom (npr. plaćanje navijačima za mirnu kohabitaciju... i dr.), i (c) dolazi do gubitka odgovornosti i reagovanje prema javnosti (npr. okrivljuju se oni koji postavljaju pitanje o odnosu stranke/vlasti prema kriminalu...i dr.); (d) smanjenje se efektivnost izbornog prava. Sve navedeno dovodi do: (a) sloma poverenja u političare i politički proces, (b) korupcija poprima oblike organizovanog zločina, i (c) podmićivanje javnih službenika je pojačano zastrašivanjem – poznato u stručnoj teoriji i praksi kao „nasilnik“ (ponuda plus pretnja: „Napraviću ti ponudu koju ne možeš da odbiješ“).¹²¹ Neki od najgorih primera koji se mogu primetiti u državama, je, da dolazi do stanja kada organizovana kriminalna grupa: vrši sistemsko organizovano nasilje u korist vladajuće stranke paralelno ili čak zamenjuje državnu silu (npr. obezbeđuje stranačke skupove, „privodi“ građane, ruši standove drugih stranaka u izbornom procesu, i dr.),¹²² i prodire u civilno društvo čime unosi sveobuhvatnu klimu straha, s ciljem da dovede do apatije i depolitizacije građanskog tela.¹²³

Bilo bi pogrešno da razumemo da su organizovane kriminalne grupe zatvorene i usmerene na ostvarenje isključivo svog profita—čisto ekonomsku sferu društva i države,¹²⁴ i da ne pokušavaju da prodru ili potkopaju politički sistem ili javno funkcionisanje vlasti.¹²⁵ Takođe, bilo bi pogrešno ako zaključimo, da saradnja političkih stranaka sa organizovanom kriminalnom grupom kroz tzv. „tajni pakt o

¹¹⁸ Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

¹¹⁹ Kupatadze, A. (2013). Organized crime before and after the Tulip Revolution: the changing dynamics of upperworld-underworld networks. In *Domestic and International Perspectives on Kyrgyzstan's 'Tulip Revolution'* (pp. 56-76). Routledge.

¹²⁰ Cressey, D. (2017). *Theft of the nation: The structure and operations of organized crime in America*. Routledge.

¹²¹ Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

¹²² Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.

¹²³ Ibrahimhakkioğlu, F. (2016). *The politics of paranoia: Affect, temporality, and the epistemology of securitization* (Doctoral dissertation, University of Oregon).

¹²⁴ Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.

¹²⁵ Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.

kohabitaciji“ nema političke i krivičnopravne posledice.¹²⁶ Ovo pravilo koje je prepoznato u istraživanjima, važi i tamo ili u onim „odnosima“ kohabitacije gde proizvod ili usluga koja se pruža je sama po sebi legalna (duvan, alkohol, automobili i dr. npr. objavljivanje konkursa za kupovinu vozila za snimanje parkiranja prema standardima jedne kompanije, koje druge kompanije ne mogu da ispune...).¹²⁷ Ovakav pristup ne samo da umanjuje legitimne poslove, već lišava stanje prihoda potrebnih za sprovođenje svoje politike (političke stranke koja je sklopila „tajni“ pakt sa organizovanom kriminalnom grupom o kohabitaciji i dvosmernom pružanju usluga...) — smanjuje poverenje u policiju, tužilaštvo, sudove i sam zakon.¹²⁸ U kohabitacijama koje nastaju na osnovu tajnih sporazuma između političkih stranaka i organizovane kriminalne grupe—društvo ne može da prepozna gde je granica između dozvoljenog i zabranjenog, gde treba nacrtati liniju neprelaznosti, jer predstavnici u parlamentu nisu njegovi već političke stranke.¹²⁹ Značajno je primetiti, da za razliku od građanske neposlušnosti sa kojom se susreće stranka na vlasti, organizovana kriminalna grupa neretko nastoji, ne da promeni zakon, već da sačuva postojeći kako bi mogla da crpi kriminalni profit iz njegovih manjkavosti (nedostataka usled odlaganja njegovih izmena i dopuna...ili donošenja novog zakona koji joj ne bi išao u korist). I kada se vrše izmene postojećih zakona, ona—organizovana kriminalna grupa preko svojih (zaduženih—korumpiranih) lobista u parlamentu ima moć da ishodi zakonska pravila kakva joj odgovaraju da podrže njen profit¹³⁰ (npr. pre prodaje društvenog dobra—resursa menja se zakonsko pravilo kojim se omogućava njegova prodaja i promena namene prostora—zemljišta i samog objekta—rušenje i izgradnja drugog objekta). Dakle, u tom smislu, sistem vlasti je parazitski, kao i organizovana kriminalna grupa.

Dalja politička posledica širenja—prodora organizovane kriminalne grupe preko susretanja sa političkom strankom, u tkivo društva—sistem države, vodi ka eroziji građanskih sloboda.¹³¹ Posledice ovakvih aktivnosti se prekrivaju od strane vlasti iznošenjem stanovišta o potrebama za pojačanim nadzorom radi borbe protiv kriminala, čime se još dublje i više zahvata i narušava privatnost građana. Koje druge mere, onda, društvo može da preduzme da bi smanjilo štetu koju nanese susretanja organizovane kriminalne grupe i političke stranke? Veruje se, da je najteže „nositi se“, boriti se sa susretanjima između političke stranke i organizovane

¹²⁶ Della Porta, D. (2004). Political parties and corruption: Ten hypotheses on five vicious circles. *Crime, Law and Social Change*, 42(1), 35-60.

¹²⁷ Bouchard, M. (2020). Collaboration and boundaries in organized crime: A network perspective. *Crime and Justice*, 49(1), 425-469.

¹²⁸ Von Lampe, K., & Ole Johansen, P. (2004). Organized Crime and Trust:: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks. *Global Crime*, 6(2), 159-184.

¹²⁹ Kirshner, A. S. (2014). *A theory of militant democracy: The ethics of combatting political extremism*. Yale University Press.

¹³⁰ Goyes, D. R. (2018). Corporate lobbying and criminalisation. *Crime, Law and Social Change*, 69(3), 401-419.

¹³¹ Jamieson, A. (2001). Transnational organized crime: A European perspective. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24(5), 377-387.

kriminalne grupe, tamo gde su ona prodrli u javnu sferu.¹³² Ovakav politički i pravni sistem jednom uspostavljen, ima tendenciju da postane hroničan. Ipak se veruje, kada se pogledaju primeri iz prakse, da oni pokazuju, da lek i lečenje od ovakvog sistema susretanja vlasti i kriminalnih organizacija ne leži toliko u izuzetnim ili posebnim merama nadležnosti države kao i spremnosti i sposobnosti uspostavljenog sistema, da se menja, već u konzistentnosti i doslednosti građanskog zahteva za promenu istog.¹³³ Ovo, kako se primećuje u literaturi i stručnoj paksi, zauzvrat, zahteva kombinaciju budnog i aktivnog civilnog društva, koji su spremni za promenu—bez straha ili naklonosti.¹³⁴

Podrivanje društva i pretnja demokratiji od strane proizvoda koji nastaju iz susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe nije fikcija već istinita, opipljiva pogledom, umno i materijalno kao pojava u društvu.¹³⁵ Kako mnogi primećuju ovo je ona fikcija za koju se sa izvesnošću može reći da je istinita i autentična, u životu prošlih i sadašnjih društava. Za proizvode susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe, lakoverni bi mogli pomisliti da su oni „atraktivna mit“, a u stvarnosti oni su mnogo jezivija¹³⁶ („Mlevenje likvidiranih osoba“i dr.) nasilna, nemilosrdna i ekstremna, ne jedna epizoda, već svakodnevni sadržaj život jednog društva.

U stvarnosti, susretanje političke stranke i organizovane kriminalne grupe je u svom najsavremenijem obliku forme, postalo praktično sve vidljivije i sve prisutnije, potpuno integrisano i uronjeno u naš svakodnevni život (Kako ih Tilly, i drugi, nazivaju: „ti kolektivni kriminalci“ su¹³⁷), deo socioekonomskog i političkog tkiva društva.¹³⁸ Danas, širom sveta, susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe dolaze do izražaja, ugrožavaju osnovne temelje društva:¹³⁹ sistem vrednosti društva i sama demokratija, su generalno u opasnosti.¹⁴⁰ Međutim, to ne znači da organizovana kriminalna grupa želi da preuzme kontrolu institucionalizovane vlasti: pre, kao što smo videli iz istraživanja, njeni interesi leže negde drugde.¹⁴¹ Ipak, polako, ali sigurno, pipci organizovanih kriminalnih grupa

¹³² Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. Guilford press.

¹³³ Edwards, M. (2009). *Civil society*. Polity.

¹³⁴ Walzer, M. (1995). The concept of civil society. *Toward a global civil society*, 7.

¹³⁵ Briscoe, I., & Goff, D. (2016). *Protecting politics: Deterring the influence of organized crime on political parties*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

¹³⁶ Ter Horst, R. (2014). *Calderón: The Secular Plays*. University Press of Kentucky.

¹³⁷ Tilly, C., Graham, H. D., & Gurr, T. R. (1969). Collective violence in European perspective. *Violence in America: historical and comparative perspectives*, 1, 5-34.

¹³⁸ Tilly, C., Graham, H. D., & Gurr, T. R. (1969). Collective violence in European perspective. *Violence in America: historical and comparative perspectives*, 1, 5-34.

¹³⁹ Berger, A. A. (2017). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Routledge.

¹⁴⁰ Shelley, L. I. (1995). Transnational organized crime: an imminent threat to the nation-state?. *Journal of international affairs*, 463-489.

¹⁴¹ Cockayne, J. (2016). *Hidden power: The strategic logic of organized crime*. Oxford University Press.

šire se u mnogim zemlje u različitim oblicima.¹⁴² Većina organizovanih kriminalnih grupa čvrsto je ukorenjena u civilnom društvu koje je olakšalo njihovo postojanje i širenje na prvom mestu. Treba samo pogledati Italijanske kriminalne organizacije („Mafije“): sicilijanska mafija, napuljska Kamora i kalabrijska Ndrangeta, na primer, kako one uslovljavaju političke stranke¹⁴³ na vlasti i pojedince u njima.¹⁴⁴ One su sastavni deo civilnog društva, „drže na oku sve“, kako bi mogli da stvaraju kriminalni profit neometano;¹⁴⁵ u nekim slučajevima izgledaju efikasnije od države, kao alternativa državi: obezbeđuje ono što država nije u stanju da obezbedi – poslove, zaštitu, dobra i usluge: „organizovani kriminal se pojavljuje kao funkcionalna neophodnost kada država ili njena politika ne isporučuju dobra i usluge (uključujući pravdu, mir, bezbednost ili zapošljavanje), ono što je Sibert nazvao „instrumentalnim racionalizmom“.¹⁴⁶

Šta je najčešći proizvod susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe? Veruje se, da se taj proizvod može nazvati „ekonomska agenda“ sa kojom dolazi novac, nesumnjivo, dolazi i nasilje, i to onaj oblik nasilja koji ima moć da imobilise (parališe) civilno društvo i kontroliše poslove. Ova dva elementa nužno idu ruku pod ruku. Ali, šta je još važniji proizvod agende susretanja političke stranke i organizovane kriminalne grupe? To je širenje nelegalnosti unutar pravnog, ekonomskog i bezbednosnog sistema društva, što susretanje čini opasnijim i težim za otkrivanje i suzbijanje, jer i jedni i drugi: „politička stranka i organizovana kriminalna grupa... komanduju ogromnim sumama novca, koje koriste za podsticanje državnih zvaničnika“¹⁴⁷ Ove veze je veoma teško otkriti i dokazati zbog njihove tajnovite prirode.¹⁴⁸

ANALIZA I DISKUSIJA TEORIJSKO—EMPIRIJSKIH REZULTATA

Rast susretanja organizovane kriminalne grupe i političke stranke je „prirodan proces“, u tom smislu oni su manifestacija društvenih sistema u kojima se razvijaju kao i o specifičnostima sopstvenog „podsistemskog“ razvoja. Dosadašnja saznanja o faktorima koji utiču na stepen razvoja i specifičan oblik susretanja

¹⁴²Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.

¹⁴³Paoli, L. (1994). An underestimated criminal phenomenon: the Calabrian Ndrangheta. *European journal of crime, criminal law and criminal justice*, 2(3), 212-238.

¹⁴⁴Paoli, L. (1999). The political-criminal nexus in Italy. *Trends in Organized Crime*, 5(2), 15-58.

¹⁴⁵Armao, F. (2000) *Il sistema mafia: dall'economia del mondo al dominio locale*. Turin: Bollati Boringhieri.

¹⁴⁶Allum, F., & Siebert, R. (2004). *Organised crime and the challenge to democracy*. Routledge.

¹⁴⁷Savona, E.U. (with F.Manzoni) (1999). *European Money Trails*. Amsterdam: Harwood Academic

¹⁴⁸Das, D. K. (1997). Organized crime: A world perspective. *transnational organized crime*, 3(3), 126-

političke stranke i organizovane kriminalne grupe pokazuju širom sveta „visok stepen prilagodljivosti“ što je glavni faktor u opstanku organizovane kriminalne grupe i političke stranke u svakom društvu.¹⁴⁹

Organizovana kriminalna grupa, u svom kriminalnom ponašanju kopira ponašanje političke stranke sa kojom je imala susretanje, vršeci tzv. „prenos“ prema Šo i Mekej na sebe ovlašćenja koje ima politička stranka na vlasti.¹⁵⁰ Treba ukazati, da ogroman broj rezultata iz istraživanja ukazuju, da organizovana kriminalna grupa u određenom trenutku kada poveruje (shvati prema kriterijumima svoje moći koju je izgradila/dostigla iz susretanja sa političkom strankom na vlasti) da je preuzela „prenosom“, dovoljno ovlašćenja¹⁵¹ počinje da razmišlja i ponaša se kao „alternativna vlada“¹⁵², tada ne više samo u podzemlju, već i u legalnom životu društva.¹⁵³

Suđenje Andreotiju (Giulio Andreotti)¹⁵⁴ je simbolično— najrečitije ilustruje i govori o mestu politike i mafije u pravosudnom kontekstu.¹⁵⁵ Štaviše, suđenje je reprezentativno za najviši nivo političkog diskursa koji okružuje kriminalni fenomen u kome su sa jedne strane političke stranke i pojedinci— političari, članovi političkih stranaka i mafija sa druge strane.¹⁵⁶

Duboke i dramatične političke i ekonomske promene poslednje tri decenije dvadesetog i dvadeset prvog veka u Srbiji nisu samo prestrojile socijalne, ekonomske, pravne i druge društvene odnose već su pomerile fokus nacije sa ideologije na trgovinu, stvorili su gostoljubivo okruženje za razvoj organizovanih kriminalnih grupa koje pokriće (zaštitu) za svoje postojanje i kriminalnu delatnost koju sprovode, traže u susretanju sa političkim strankama vlasti ili opozicije.ⁱ

Jedan od osnovnih postulata u odnosu političke stranke i organizovane kriminalne grupe je „Kvadrijumvirat“. Na osnovu nepisanih sporazuma iz susretanja u modelu saradnje „kvadrijumvirat“ politička stranka i organizovana kriminalna grupa, rade zajedno na: (1) održavanju, (2) kontroli, (3) riziku i (4) profitu.ⁱⁱ Svako ima svoj deo poslova. Na primer, politička stranka: vrši kontrolu kriminalnog miljea i rad organa otkrivanja preko svojih predstavnika: ministara, državnih sekretara, imenovanih i postavljenih lica - ova tzv. „državna ili službena lica“, imaju odgovornost prema nosiocima političke vlasti, a ne prema građanima i državi, i rade

¹⁴⁹Mallory, S. (2011). *Understanding organized crime*. Jones & Bartlett Publishers.

¹⁵⁰Shaw, C.R. and McKay, H.D. (1972) *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University

¹⁵¹Jansson, S. (2022). Conceptual confusion in the grey zone between crime and war: A comparative case study of three Mexican drug trafficking organisations and how to conceptualise these.

¹⁵²van de Bunt, H. G., & Kleemans, E. (2004). Transnational organized crime: new directions for empirical research and public policy. *Punishment, Places and Perpetrators*.

¹⁵³Hobbs, D. (2003). Organized crime and violence. In *International handbook of violence research* (pp. 679-699). Dordrecht: Springer Netherlands.

¹⁵⁴Jamieson, A. (1994). Mafia and institutional power in Italy. *International Relations*, 12(1), 1-24.

¹⁵⁵Jamieson, A. (1994). Mafia and institutional power in Italy. *International Relations*, 12(1), 1-24.

na tome da se spreči ometanje rada organizovane kriminalne grupe i njene kriminalne aktivnosti;ⁱⁱⁱ sprovodi preko svojih medija i službi bezbednosti psihološko-propagandnu delatnost prema sopstvenim građanima da bi zaštitila susretanje sa organizovanom kriminalnom grupom i njihove zajedničke aktivnosti^{iv}; korumpirana od strane organizovane kriminalne grupe smenjuje, proganja i udaljava „neposlušna-nepodobna“ službena lica u organima za istragu kriminala,^v sa tzv. „poslova koji su od značaja za rad organizovane kriminalne grupe“, itd.^{vi} Sa druge strane, organizovana kriminalna grupa deluje u zoni rizika i stvara kriminalni profit koji deli sa političkom strankom.

Kada govorimo o susretanju političke stranke i organizovane kriminalne grupe, govorimo o: (1) organizaciji koja ima grupu zajedničkih ovlašćenja nepisanih propisa, (2) jedinstvenoj strukturi priznata od strane filijala (ove strukture, inače, dobijaju ekonomske doprinose iz svih horizontalnih i vertikalnih struktura...) i, konačno, (3) zajedničkim instrumentim za rešavanje sukoba i izradu propisa za sve saradnike. Stoga je težnja političke stranke da ima vlast na svim nivoima vertikalnim i vodoravnim usmerena na kontrolu svih procesa što olakšava rad organizovane kriminalne grupe.^{vii} Kako su primetili autori, u ovakim odnosima „korupcija je endemska, udruženja građana su krhka, političko učešće je veoma nisko, i izbori su lažni, jer konsenzus nije slobodan”.^{viii}

Kao što je izjavio glavni tužilac za borbu protiv mafije u Kalabrij: „Uvek pričamo o odnosima i „dopuštanju“ između mafije i politika, mafija i država, kao da su potpuno odvojeni entiteti, koji se povremeno sastaju, a o politici mafije niko baš i ne govori, kao političkim igračima. Ne samo da nisu odvojeni entiteti – često jedan pojedinac služi na različitim funkcijama i za različite interese—istovremeno za političku stranku i organizovanu kriminalnu grupu. Mafija ima „poznat ili nepoznat“ odnos sa svima na vlasti, bez preferencije za političke strane, u skladu sa politikom same mafije. Politička moć organizovane kriminalne grupe je takva da se zasniva na takvim novčanim sredstvima koja daju mogućnost da utiče na zakonodavne, sudske i političke odluke.^{ix} Ne znam da li negde drugde, recimo u Engleskoj, masonerija ima politički status, ili kakvu političku moći ima, ali u Kalabrij, u Italiji, možda je glavni igrač današnje političke scene mafija.”^x

Istraživanje pokazuje da se odnosi političke stranke i organizovane kriminalne grupe mogu prikazati kao: (a) konkurencija, (b) saradnja, (c) kolaborativna konkurentska dinamika, (d) manipulacija i konfrontacija, (e) međuzavisnost i nepoverenje, (f) takmičenja, (g) regulacija, (h) monopolisanje, kao i (i) sukob. Ove varijacije možda je najbolje izražavao Paolo Borsellini, ubijeni italijanski antimafijaški tužilac: „Politika i mafija su dve sile na istoj teritoriji; bilo da će oni zaratiti ili će postići sporazum.”^{xi} Takođe, još jedan rezultat je značajan koji ukazuje, da politička stranka treba da prihvati činjenicu, da organizovana kriminalna grupa ima svoju „oružanu politiku“, da ona najčešće ne pravi razliku kada je njen interes u pitanju, između: (a) dogovora o savezu, (b) nužnog ograničenja saradnje, i (c) neprijateljstva.^{xii}

Iz empirijskih istraživanja stavova građana Republike Srbije o saradnji političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa kojim je anketom obuhvaćeno 212 građana. Prema polu: njih 53% su muškog pola i 47% ženskog pola. Prema

starosnoj dobi njih: 25% su od 20 do 30 godina; 28% su od 30 do 40 godina; 21% su od 40 do 50 godina; 15% su od 16 do 20 godina; 11% su više od 50 godina. Prema nivou obrazovanja njih: 14% su sa visokom školom (fakulteti i dr); njih 21% su sa višom školskom spremom; njih 49 % su sa rednjom stručnom spremom; njih 11% je završilo osnovnu školu i upisalo studije; njih 5% nisu se opredelili za školsku spremu. Prema prostoru sprovođenja ankete: njih 32% žive u gradskom jezgru; njih 35% žive u prigradskim naseljima; njih 33% žive u seoskom domaćinstvu.

Od anketiranih je zatraženo da iskažu svoje stanoviše na dva pitanja: Da li u Srbiji postoji saradnja između političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa? U kojoj oblasti je saradnja političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa najvidljivija?

Od ukupnog broja anketiranih njih 93% veruje da u Republici Srbiji postoji saradnja političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa; njih 3% misli da ne postoji, dok njih 4% nije sigurno da li postoji ili ne. Oblast u kojoj je najvidljivija saradnja političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa prema stavovima anketiranih najizraženija je u građevinarstvu veruje njih 44%; njih 38% veruje da je saradnja najvidljivija u oblasti javnih nabavki, tendera; njih 12% veruje da je saradnja najvidljivija u oblasti sporta.

ZAKLJUČAK

Do sada nije urađeno dovoljno studija o ovoj konkretnoj pretnji—saradnji političke stranke i organizovane kriminalne grupe. Nadamo se da ćemo na neki način doprineti ovoj opštoj diskusiji.

Verujemo da je rad ubedljivo pokazao dodatnu vrednost primene naučnih istraživanja političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa, kao i stalno držanje sočiva nad njima s obzirom na njihov mogući i prisutni, međusobni odnos i značaj u društvu, u prošlosti, sada i u budućnosti. Iako ima poteškoća zasnovanih na važnosti, težini i složenosti (slojevitosti) kod stavova prisutnih u teoriji, mi tvrdimo da ima smisla tretirati/istraživati na ovaj način političke stranke i organizovane kriminalne grupe kao interesne organizacije, jer postoje jasne sličnosti u njihovim osnovnim zadacima i izazovima sa kojima se one suočavaju i društvo u vezi sa njihovom pojavom, postojanjem i delovanjem/sa njima. Naravno, važno je u budućnosti kao što je izneto, zadržati razlike između interesa političkih stranaka i kriminalnih organizacije. U radu se sugeriše, da je osnova u širem fokusu, naučne, teorijske, istraživačke i stručne pažnje na političke stranke i organizovane kriminalne grupe, to stoga jer one imaju niz odrednica koje su značajne, a mogu biti predstavljene društvu pod plaštom demokratskih principa: (1) položaj spolja prema privatnom i javnom sektoru u ekonomsko–finansijskom i pravnom spektru i sektoru javnosti, (2) traženje zagovornika, tj. članova, i (3) potreba za što više adresa zbog najmanje tri organizaciona zadatka (a) mobilisanje podrška/članova, (b) traženje političkog uticaja/reizbor i (c) obezbeđivanje organizacionog opstanaka.

Nadalje, rezultati istraživanja upućuju na potrebu „rigoroznije“ bezbednosne i pravne pažnje, koja treba biti usmerena na procese u društvu, kao što su politički

odnosi, ekonomski odnosi i drugi, koji mogu dovesti do željenog ili neželjenog kontakta/dodira ovih organizacija u društvu.

I na kraju, zabrinjavaju stanovišta građana o saradnji političkih stranaka i organizovanih kriminalnih grupa u Republici Srbiji kako su nalazi iz istraživanja pokazali.

LITERATURA

1. Catuvhedi, A., Awathi, A., Shanker, S., (2019), *Cyber Forensic – A Literature Review*, Trinity Journal of Management, IT and Media, Volume X, Issue 1, ACS Publisher, Washington.
1. Ishiyama, J. (2022). Organized crime and political party systems characteristics in post-communist and Latin American countries. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 32(4), 771-792.
2. Sanín, F. G. (2000). Politicians and criminals: Two decades of turbulence, 1978-1998. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 71-87.
3. Hinton, M. S., & Newburn, T. (Eds.). (2009). *Policing developing democracies* (pp. 4-5). London: Routledge.
4. Burcher, C. U. (2017). Assessing the threat of nexus between organized crime and democratic politics: Mapping the factors. *International Relations*, 5(1), 1-19.
5. Burcher, C. U. (2017). Assessing the threat of nexus between organized crime and democratic politics: Mapping the factors. *International Relations*, 5(1), 1-19.
6. Burcher, C. U. (2017). Assessing the threat of nexus between organized crime and democratic politics: Mapping the factors. *International Relations*, 5(1), 1-19.
7. Kupferschmidt, D. (2009). *Illicit Political Finance*.
8. Allum, F., & Siebert, R. (2003). *Organized crime. Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
9. Sung, H. E. (2004). Democracy and organized crime activities: Evidence from 59 countries. *Security Journal*, 17, 21-34.
10. Van Dijk, J. (2007). Mafia markers: assessing organized crime and its impact upon societies. *Trends in organized crime*, 10, 39-56.
11. MacCoun, R. J., & Reuter, P. (2001). *Drug war heresies: Learning from other vices, times, and places*. Cambridge University Press.
12. Godson, R. (2000). *Crimen organizado y gobernabilidad democrática*. Grijalbo.
13. Paoli, L., Greenfield, V. A., & Reuter, P. (2009). *The world heroin market: Can supply be cut?*. OUP USA.
14. Ishiyama, J. (2022). Organized crime and political party systems characteristics in post-communist and Latin American countries. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 32(4), 771-792.
15. Reich, W. (Ed.). (1998). *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Woodrow Wilson Center Press.
16. Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.
17. White, R. (2015). *It's your misfortune and none of my own: A new history of the American West*. University of Oklahoma Press.
18. Bowling, R. F. (2012). *Expertise and Sensational Reportage in Weimar Berlin* (Doctoral dissertation).
19. Chambliss, W. J. (1989). State-organized crime. *Criminology*, 27, 183.

20. Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.
21. Sergi, A., & Storti, L. (2021). Shaping space. A conceptual framework on the connections between organised crime groups and territories: An introduction to the special issue on 'Spaces of Organised Crime'. *Trends in Organized Crime*, 24, 137-151.
22. Clemens, E. S. (1997). *The people's lobby: Organizational innovation and the rise of interest group politics in the United States, 1890-1925*. University of Chicago Press.
23. Ronfeldt, D., & Arquilla, J. (2001). *Networks, netwars and the fight for the future*.
24. Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.
25. Hug, S. (2001). *Altering party systems: Strategic behavior and the emergence of new political parties in Western democracies*. University of Michigan Press.
26. Madih, A., Rahmat, M. R., & Arzhang, A. (2023). Favorable Social and Moral Consequences of Organized Crime Management in Society. *International Journal of Ethics and Society*, 5(2), 9-17.
27. Liu, S., & Halliday, T. C. (2011). Political liberalism and political embeddedness: understanding politics in the work of Chinese criminal defense lawyers. *Law & Society Review*, 45(4), 831-865.
28. Hagan, J. (1993). The social embeddedness of crime and unemployment. *Criminology*, 31(4), 465-491.
29. Della Porta, D. (2004). Political parties and corruption: Ten hypotheses on five vicious circles. *Crime, Law and Social Change*, 42(1), 35-60.
30. Singer, M. (2009). Buying voters with dirty money: The relationship between clientelism and corruption. In *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*.
31. Singer, M. (2009). Buying voters with dirty money: The relationship between clientelism and corruption. In *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*.
32. Buscaglia, E. (2003, December). Controlling organized crime and corruption in the public sector. In *Forum on crime and society* (Vol. 3, No. 1/2).
33. Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.
34. Heywood, P. (1997). Political corruption: Problems and perspectives. *Political studies*, 45(3), 417-435.
35. Barnes, N. (2017). Criminal politics: An integrated approach to the study of organized crime, politics, and violence. *Perspectives on Politics*, 15(4), 967-987.
36. Koivu, K. L. (2018). Illicit partners and political development: How organized crime made the state. *Studies in Comparative International Development*, 53, 47-66.
37. Allum, F., & Siebert, R. (2003). *Organized crime. Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
38. Tichenor, D. J., & Harris, R. A. (2005). The development of interest group politics in America: Beyond the conceits of modern times. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 8, 251-270.
39. Schlesinger, Joseph A., and Mildred S. Schlesinger. "Maurice Duverger and the study of political parties." *French Politics* 4 (2006): 58-68.
40. Stokes, Susan C. "Political parties and democracy." *Annual Review of Political Science* 2, no. 1 (1999): 243-267.
41. Diamond, Larry, and Richard Gunther, eds. *Political parties and democracy*. JHU Press, 2001.
42. Aldrich, John H. *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press, 1995.
43. Aldrich, John H. *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press, 1995.

44. Haldon, J. (2009). Social elites, wealth, and power. *The social history of Byzantium*, 168-211.
45. Aldrich, J. H. (1995). *Why parties?: The origin and transformation of political parties in America*. University of Chicago Press.
46. Higley, J., & Burton, M. G. (1989). The elite variable in democratic transitions and breakdowns. *American sociological review*, 17-32.
47. Shefter, M. (1993). *Political parties and the state: The American historical experience* (Vol. 36). Princeton University Press.
48. Van Koppen, M. V., De Poot, C. J., Kleemans, E. R., & Nieuwebeerta, P. (2010). Criminal trajectories in organized crime. *The British Journal of Criminology*, 50(1), 102-123.
49. Allum, F., & Siebert, R. (2003). *Organized crime. Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
50. Hobbs, D., & Antonopoulos, G. A. (2014). How to research organized crime. *The Oxford handbook of organised crime*, 96-117.
51. Brodeur, J. P. (1997). Organized Crime: trends in the literature. *Int'l Annals Criminology*, 35, 89.
52. Van Koppen, M. V., De Poot, C. J., Kleemans, E. R., & Nieuwebeerta, P. (2010). Criminal trajectories in organized crime. *The British Journal of Criminology*, 50(1), 102-123.
53. Kleemans, E. R., & Van de Bunt, H. G. (1999). The social embeddedness of organized crime. *Transnational organized crime*, 5(1), 19-36.
54. Berger, A. A. (2017). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Routledge.
55. Reuter, P., & Tonry, M. (2020). Organized crime: Less than meets the eye. *Crime and Justice*, 49(1), 1-16.
56. Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.
57. Beesley, J. P. (2017). *Organised Chaos: Bringing Complexity to Criminology and the Study of Organised Crime, Terrorism and the Crime-Terror Nexus* (Doctoral dissertation).
58. Kleemans, E. R. (2014). Organized crime research: Challenging assumptions and informing policy. In *Applied police research* (pp. 57-67). Routledge.
59. Picchi, L. (2020). *The State-Mafia Deal. An Analysis of the Strategies and Patterns of the Sicilian Mafia, 1989-2006*. Freie Universitaet Berlin (Germany).
60. Fulvetti, G. (2004). The Mafia and the 'Problem of the Mafia': Organised Crime in Italy, 1820-1970. *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, 47-75.
61. Hagan, F. E. (2006). "Organized crime" and "organized crime": Indeterminate problems of definition. *Trends in organized crime*, 9(4), 127-137.
62. Cressey, D. R. (1967). Methodological problems in the study of organized crime as a social problem. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 374(1), 101-112.
63. Schelling, T. C. (1971). What is the business of organized crime?. *The American Scholar*, 643-652.
64. Allum, F. (2017). *Camorristi, Politicians and Businessmen: The Transformation of Organized Crime in Post-War Naples Vol 11*. Routledge.
65. Southerland, M. D., & Potter, G. W. (1993). Applying organization theory to organized crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 9(3), 251-267.
66. Maltz, M. (1985). 'Towards Defining "Organized Crime"', in H.Alexander and C.Caiden (eds) *The Politics and Economics of Organized Crime*. Lexington, MA: D.C.Heath.

67. Hess, H. (1986). 'The Traditional Sicilian Mafia: Organised Crime and Repressive Crime', in R.J.Kelly (ed.) *Organized Crime: a Global Perspective*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.
68. Allum, F., & Siebert, R. (2003). *Organized crime. Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
69. Den Boer, M. (1999). 'The European Union and Organized Crime: Fighting a New Enemy with Many Tentacles', in E.C.Viano (ed.) *Global Organised Crime and International Security*. Aldershot: Ashgate
70. Williams, P., and Savona, E.U. (eds) (1995). *The United Nations and Transnational Organized Crime* [special issue of *Transnational Organized Crime*, 1/3].
71. Albanese, J. S., Albanese, J. S., Albanese, J. S., Albanese, J. S., & Criminologiste, E. U. (1996). *Organized crime in America* (pp. 193-95). New York: Anderson Publishing Company.
72. Abadinsky, H. (1990). *Organized Crime*. Chicago: Nelson Hall
73. Das, D. K. (1997). *Organized crime: A world perspective. transnational organized crime*, 3(3), 126-145.
74. Siebert, R. (1996). *Secrets of life and death: Women and the Mafia*. Verso.
75. Godson, R. (2017). *Menace to society: Political-criminal collaboration around the world*. Routledge.
76. LaPalombara, J., & Weiner, M. (1966). *The origin and development of political parties. Political parties and political development*, (s 6).
77. Dix, R. H. (1989). *Cleavage structures and party systems in Latin America. Comparative politics*, 22(1), 23-37.
78. Ebner, M. R. (2011). *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. Cambridge University Press.
79. Laqueur, W. (1997). *Fascism: Past, present, future*. Oxford University Press.
80. Ponzio, A. (2015). *Shaping the New Man: Youth Training Regimes in Fascist Italy and Nazi Germany*. University of Wisconsin Pres.
81. Alpers, B. L. (2003). *Dictators, democracy, and American public culture: envisioning the totalitarian enemy, 1920s-1950s*. Univ of North Carolina Press.
82. Paoli, L. (2004). *Italian organised crime: Mafia associations and criminal enterprises. Global Crime*, 6(1), 19-31.
83. Albanese, J. (2014). *Organized crime: From the mob to transnational organized crime*. Routledge.
84. Lott, J. R. (2021). *Why Do Most Countries Require Photo Voter IDs?: They Have Seen Massive Vote Fraud Problems. They Have Seen Massive Vote Fraud Problems* (May 18, 2021).
85. Robie, R. B., & Kletzing, R. R. (1978). *Area of Origin Statutes-The California Experience. Idaho L. Rev.*, 15, 419.
86. Joannidès de Lautour, V., & Joannidès de Lautour, V. (2018). *Strategic Planning and Forecasting. Strategic Management Accounting, Volume I: Aligning Strategy, Operations and Finance*, 133-215.
87. Ekabua, O. O., & Isong, B. E. (2011). *Reengineering the traditional electoral process via real-time registration and eidentification of voters: An approach for developing countries. Canadian Journal on Data Information and Knowledge Engineering*, 2(3), 40-45.
88. Kubie, O. (2018). *The swarm: children in Chicago, 1890-1933* (Doctoral dissertation, University of Oxford).
89. Anderson, J. L. (2018). *The Afterlife of Pablo Escobar. The New Yorker*, 94(3), 50-50.

90. Scalia, V., & Scalia, V. (2016). The Sicilian Mafia Under Post-Fordism. *Crime, Networks and Power: Transformation of Sicilian Cosa Nostra*, 51-71.
91. Ritch, J. E. (2001). They'll Make You an Offer You Can't Refuse: A Comparative Analysis of International Organized Crime. *Tulsa J. Comp. & Int'l L.*, 9, 569.
92. Ponce, A. F., López Velarde, R. V., & Santamaría, J. S. (2019). Do local elections increase violence? Electoral cycles and organized crime in Mexico. *Trends in Organized Crime*, 1-21.
93. Daniele, G., & Dipoppa, G. (2017). Mafia, elections and violence against politicians. *Journal of Public Economics*, 154, 10-33.
94. Schuberth, M. (2020). Hybrid security governance, post-election violence and the legitimacy of community-based armed groups in urban Kenya. In *Urban Africa and Violent Conflict* (pp. 194-212). Routledge.
95. Accardo, P., De Feo, G., & De Luca, G. (2022). Organised crime, elections and public policies. *A Modern Guide to the Economics of Crime*, 320-344.
96. Schelling, T. C. (1971). What is the business of organized crime?. *The American Scholar*, 643-652.
97. Todorov, V. (1994). *Red square, black square: Organon for revolutionary imagination*. State University of New York Press.
98. Kiossev, A. (Ed.). (1995). *Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case*. SUNY Press.
99. Ernesto Dal B'ó, Pedro Dal B'ó, and Rafael Di Tella. "“Plata o Plomo?”: Bribe and Punishment in a Theory of Political Influence”. *American Political Science Review* 100.01 (2006), pp. 41–53.
100. Violante, L. (2019). *Colpire per primi: la lotta alla mafia spiegata ai giovani*. RCS MEDIAGROUP (Solferino Libri).
101. Gordy, E. (2004). Serbia after Djindjic: war crimes, organized crime, and trust in public institutions. *Problems of Post-Communism*, 51(3), 10-17.
102. Daniele, G., & Dipoppa, G. (2017). Mafia, elections and violence against politicians. *Journal of Public Economics*, 154, 10-33.
103. Dal Bó, E., Dal Bó, P., & Di Tella, R. (2006). “Plata o Plomo?”: bribe and punishment in a theory of political influence. *American Political science review*, 100(1), 41-53.
104. Taylor, C. (2018). Shared security, shared elections. Best practices for the prevention of electoral violence. A study by the American Friends Service Committee (AFSC).
105. Paoli, L. (1999). The political-criminal nexus in Italy. *Trends in Organized Crime*, 5(2), 15-58.
106. Barnes, N. (2017). Criminal politics: An integrated approach to the study of organized crime, politics, and violence. *Perspectives on Politics*, 15(4), 967-987.
107. Ponce, A. F., López Velarde, R. V., & Santamaría, J. S. (2019). Do local elections increase violence? Electoral cycles and organized crime in Mexico. *Trends in Organized Crime*, 1-21.
108. Shelley, L. I. (1995). Transnational organized crime: an imminent threat to the nation-state?. *Journal of international affairs*, 463-489.
109. Alesina, A., Piccolo, S., & Pinotti, P. (2019). Organized crime, violence, and politics. *The Review of Economic Studies*, 86(2), 457-499.
110. Breuer, N., & Varese, F. (2023). The Structure of Trade-type and Governance-type Organized Crime Groups: A Network Study. *The British Journal of Criminology*, 63(4), 867-888.

111. Kleemans, E. R. (2007). Organized crime, transit crime, and racketeering. *Crime and Justice*, 35(1), 163-215.
112. Van Biezen, I. (2003). Financing political parties and election campaigns: guidelines. Council of Europe.
113. Li, L. (2012). The "production" of corruption in China's courts: Judicial politics and decision making in a one-party state. *Law & Social Inquiry*, 37(4), 848-877.
114. Georgiev, P. K. (2008). Corruptive patterns of patronage in South East Europe. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
115. Feldman, K. S. (2007). The commercialization of public higher education: Balancing academic, fiscal and market values. The University of New Mexico.
116. Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
117. Kupatadze, A. (2013). Organized crime before and after the Tulip Revolution: the changing dynamics of upperworld-underworld networks. In *Domestic and International Perspectives on Kyrgyzstan's 'Tulip Revolution'* (pp. 56-76). Routledge.
118. Cressey, D. (2017). *Theft of the nation: The structure and operations of organized crime in America*. Routledge.
119. Allum, F., & Siebert, R. (2003). Organized crime. *Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
120. Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.
121. Ibrahimhakkioğlu, F. (2016). The politics of paranoia: Affect, temporality, and the epistemology of securitization (Doctoral dissertation, University of Oregon).
122. Lessing, B. (2021). Conceptualizing criminal governance. *Perspectives on politics*, 19(3), 854-873.
123. Paoli, L. (2017). The paradoxes of organized crime. In *Transnational Organized Crime* (pp. 295-342). Routledge.
124. Della Porta, D. (2004). Political parties and corruption: Ten hypotheses on five vicious circles. *Crime, Law and Social Change*, 42(1), 35-60.
125. Bouchard, M. (2020). Collaboration and boundaries in organized crime: A network perspective. *Crime and Justice*, 49(1), 425-469.
126. Von Lampe, K., & Ole Johansen, P. (2004). Organized Crime and Trust:: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks. *Global Crime*, 6(2), 159-184.
127. Kirshner, A. S. (2014). *A theory of militant democracy: The ethics of combatting political extremism*. Yale University Press.
128. Goyes, D. R. (2018). Corporate lobbying and criminalisation. *Crime, Law and Social Change*, 69(3), 401-419.
129. Jamieson, A. (2001). Transnational organized crime: A European perspective. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24(5), 377-387.
130. Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. Guilford press.
131. Edwards, M. (2009). *Civil society*. Polity.
132. Walzer, M. (1995). *The concept of civil society. Toward a global civil society*, 7.
133. Briscoe, I., & Goff, D. (2016). *Protecting politics: Detering the influence of organized crime on political parties*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
134. Ter Horst, R. (2014). *Calderón: The Secular Plays*. University Press of Kentucky.
135. Tilly, C., Graham, H. D., & Gurr, T. R. (1969). Collective violence in European perspective. *Violence in America: historical and comparative perspectives*, 1, 5-34.

136. Tilly, C., Graham, H. D., & Gurr, T. R. (1969). Collective violence in European perspective. *Violence in America: historical and comparative perspectives*, 1, 5-34.
137. Berger, A. A. (2017). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Routledge.
138. Shelley, L. I. (1995). Transnational organized crime: an imminent threat to the nation-state?. *Journal of international affairs*, 463-489.
139. Cockayne, J. (2016). *Hidden power: The strategic logic of organized crime*. Oxford University Press.
140. Allum, F., & Siebert, R. (2003). *Organized crime. Organized crime and the challenge to democracy*, 1.
141. Paoli, L. (1994). An underestimated criminal phenomenon: the Calabrian Ndrangheta. *European journal of crime, criminal law and criminal justice*, 2(3), 212-238.
142. Paoli, L. (1999). The political-criminal nexus in Italy. *Trends in Organized Crime*, 5(2), 15-58.
143. Armao, F. (2000) *Il sistema mafia: dall'economia del mondo al dominio locale*. Turin: Bollati Boringhieri.
144. Allum, F., & Siebert, R. (2004). *Organised crime and the challenge to democracy*. Routledge.
145. Savona, E.U. (with F. Manzoni) (1999). *European Money Trails*. Amsterdam: Harwood Academic
146. Das, D. K. (1997). Organized crime: A world perspective. *transnational organized crime*, 3(3), 126-
147. 145.
148. Mallory, S. (2011). *Understanding organized crime*. Jones & Bartlett Publishers.
149. Shaw, C.R. and McKay, H.D. (1972) *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University
150. Jansson, S. (2022). Conceptual confusion in the grey zone between crime and war: A comparative case study of three Mexican drug trafficking organisations and how to conceptualise these.
151. van de Bunt, H. G., & Kleemans, E. (2004). *Transnational organized crime: new directions for empirical research and public policy. Punishment, Places and Perpetrators*.
152. Hobbs, D. (2003). Organized crime and violence. In *International handbook of violence research* (pp. 679-699). Dordrecht: Springer Netherlands.
153. Jamieson, A. (1994). Mafia and institutional power in Italy. *International Relations*, 12(1), 1-24.
154. Jamieson, A. (1994). Mafia and institutional power in Italy. *International Relations*, 12(1), 1-24.
155. Allum, P. (2018). Statesman or Godfather? The Andreotti Trials. In *Italian Politics* (pp. 219-232). Routledge.
156. Myers, W. H. (1995). Orb weavers—the global webs: The structure and activities of transnational ethnic Chinese criminal groups. *Transnational Organized Crime*, 1(4), 1-36.
157. Sergi, A. (2015). Mafia and politics as concurrent governance actors. *Revisiting political power and crime in Southern Italy*. In: van Duyne, PC and Maljevi, 43-70.
158. Andreas, P., & Nadelmann, E. (2008). *Policing the globe: Criminalization and crime control in international relations*. Oxford University Press.
159. Price, M. E. (2002). *New Role of the State. Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and its Challenge to State Power*, 27-36.
160. Bezlov, T., & Gounev, P. (2012). Organised crime, corruption and public bodies. In *Corruption and Organized Crime in Europe* (pp. 32-54). Routledge.

161. Buscaglia, E. (2003, December). Controlling organized crime and corruption in the public sector. In *Forum on crime and society* (Vol. 3, No. 1/2).
162. Fijnaut, C. (2016). Empirical criminological research on organised crime: the state of affairs in Europe. In *The Containment of Organised Crime and Terrorism* (pp. 327-340). Brill Nijhoff.
163. Arlacchi, P. (2010). La mafia imprenditrice. Dalla Calabria al centro dell'inferno (Vol. 3). Il saggiatore.
164. Orlovskiy, R., Us, O., & Shevchuk, V. (2022). Committing a Criminal Offence by an Organized Criminal Group. *Pakistan Journal of Criminology*, 14(2).
165. Sanín, F. G. (2000). Politicians and criminals: Two decades of turbulence, 1978-1998. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 71-87
166. Alesina, A., Piccolo, S., and Pinotti, P. (2016). "Organized Crime, Violence, and Politics." Unpublished manuscript. Available at http://scholar.harvard.edu/files/alesina/files/organized_crime_violence_politics_march_2016.pdf?m51456945412.

RESUME

We believe this paper has convincingly demonstrated the added value of applying scientific research to political parties and organized criminal groups, as well as the importance of maintaining constant scrutiny over them, given their potential and existing interrelations and significance in society—past, present, and future.

Although there are difficulties stemming from the importance, gravity, and complexity (or layered nature) of theoretical perspectives on this topic, we argue that it is meaningful to study political parties and organized criminal groups as interest-based organizations in this way. There are clear similarities in their fundamental tasks and the challenges they pose to society regarding their emergence, existence, and actions. Naturally, as emphasized, it remains crucial to preserve the distinctions between the interests of political parties and criminal organizations in the future.

The paper suggests that the foundation for broader scientific, theoretical, research, and professional focus on political parties and organized criminal groups lies in the fact that they share a range of significant features. These features can be presented to society under the guise of democratic principles:

Their position relative to the private and public sectors in the economic-financial and legal spectrums, as well as within the public domain. Their pursuit of advocates or members. The necessity for addressing at least three organizational tasks: Mobilizing support or membership, seeking political influence or reelection, and securing organizational survival. This analysis underscores the importance of continuous and critical examination of these entities to understand their roles and impacts within society.

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA I ZAKONSKA REGULATIVA U CRNOJ GORI

Branka Sekulić

Ministrstvo unutrašnjih poslova Crne Gore

brankasekuliceva@gmail.com

Apstrakt

Rad Prevenција vršnjačkog nasilja i zakonska regulativa u Crnoj Gori bavi se temom vršnjačkog nasilja kroz prizmu zakonskih i podzakonskih akata, i uticaja pravnog regulisanja ovog problema na prevenciju istog. Vršnjačko nasilje je od značaja upravo zbog toga što targetira najosjetljiviju populaciju – djecu, a ostavlja dugotrajne posledice na žrtve, počiniocе i zajednicu u cjelini. Sva istraživanja pokazuju da djeca koja su doživljela vršnjačko nasilje za posledicu imaju negativan uticaj na mentalno zdravlje, lošije rezultate u učenju i narušene društvene odnose. Danas smo svedoci smo čak i tragičnih slučajeva što je glasan alarm da se kao društvo moramo pozabaviti mjerama prevencije nasilja među djecom. Neophodno je osvrnuti se i na nove oblike vršnjačkog nasilja koje danas izlazi iz prostora škola i seli se na internet platforme, tako dolazeći u svaki, do sada bar fizički zaštićeni prostor, gdje su djeca često elektronskim porukama preko društvenih mreža izloženi gotovo cijelog dana. Stvarnost je, u ovom slučaju, gora od statistike ili „istine“ jer do javnosti, nadležnih institucija i medija dolaze samo slučajevi koji eskaliraju, te gomila djela ostane ne prijavljeno. Uočivši neophodnost prevencije govorimo o načinima otkrivanja i sprečavanja vršnjačkog nasilja.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, prevencija, zakon, maloljetnici.

PREVENTION OF PEER VIOLENCE AND LEGAL REGULATIONS IN MONTENEGRO

Abstract

The paper Prevention of Peer Violence and Legislation in Montenegro deals with the topic of peer violence through the prism of laws and bylaws, and the impact of legal regulation of this problem on the prevention of one. Peer violence is important precisely because it targets the most sensitive population - children, and leaves long-term consequences for victims, perpetrators and the community as a whole. All research shows that children who have experienced peer violence have a negative impact on their mental health, worse academic results and damaged social relationships. Today, we are witnessing even tragic cases, which is a red flag that as a society we must deal with measures to prevent violence among children. It is also necessary to look at the new forms of peer violence that today leave the premises of schools and move to internet platforms, thus reaching every, until now at least physically protected space, where children are often exposed to electronic messages via social networks almost all day. In this case, reality is worse than statistics or the "truth" because only escalated cases reach the public, competent institutions and the media, and a lot of crimes remain unreported. Realizing the necessity of prevention, we are talking about ways to detect and prevent peer violence.

Key words: peer violence, prevention, law, juveniles.

UVOD

Vršnjačko nasilje ili nasilje među vršnjacima predstavlja ponašanje koje je učinjeno jedanput ili više puta a koje za cilj ima ugrožavanje razvoja i dostojanstva ličnosti djeteta, kao i narušavanje psihičkog i/ili fizičkog zdravlja vršnjaka. Vršnjačko nasilje uključuje verbalno, psihičko, fizičko, sajber, pa čak u nekim slučajevima i seksualno, zlostavljanje koje jedna ili više osoba čine drugoj osobi iste ili slične starosne dobi.

Upravo su djeca ta koja svjesno ili nesvjesno prenose sve ono što vide kod odraslih. Njihovi obrasci ponašanja su morali već biti negdje naučeni. Ali, to nije samo slučaj u porodici, već danas imamo ogroman broj stimulansa za jedno dijete koje živi u ubzanom vremenu 21. vijeka. Informacije koje danas djeca dobijaju jako je teško, ili gotovo nemoguće ispratiti, a još teže iskontrolisati. Počevši od sadržaja koji se plasira na televiziji, različitim takozvanim „rijaliti programima“ kojima naziv govori da bi trebalo da prikazuju scene iz stvarnog života ljudi, ali u koji se, kao po pravilu, ubacuju osobe lošijeg intelekta, slabih moralnih principa, a da ne govorimo o osnovnoj kulturi i ljepoti ponašanja i vokabulara. Kada se prosječan građanin usprotivio ovakvom emitovanju programa koji djeca gledaju, od televizije je dobio veoma jednostavan odgovor: „Gospodine, ako Vam se ne sviđa promijenite kanal“. I da, gospodin će u ovom slučaju promijeniti kanal, a da li će djeca? Onda se isti ovaj sadržaj, sa akcentom na scene nasilja, od onog verbalnog i psihičkog nasilja, koje uključuje najgnusnije psovke, do fizičkog kontakta, prenosi na društvene mreže, a tu već ne moraš ni da izabereš kanal, takav sadržaj će sam da „iskoči“, kao iskaćući prozor ili na engleskom *pop-up*. Veoma je opasno sve to što se preko interneta i televizija plasira našoj djeci. Sada se postavlja pitanje; kako zaustaviti promociju nekulture, prostakluka, vandalizma? Ili šta mi kao akteri društva možemo uraditi da doprinesemo da se na male i velike ekrane vrata dobra djela, lijepo ponašanje, edukacija, prijateljstvo, poštovanje dostojanstva svake osobe bez obzira na godine i „stalež“ kojem pripada? U daljem tekstu obrazložićemo i primjenjivost usvojenih zakona u praksi.

OBLICI VRŠNJAČKOG NASILJA

Kada kažemo „vršnjačko nasilje“ obično imamo asocijaciju da je to nasilničko ponašanje koje se dešava van kuće, a načešće u školama, te u tom slučaju djeci je kuća ili dom bio apsolutno sigurno mjesto. Danas su se stvari promijenile. Ovaj oblik inkriminišućeg ponašanja, kao i mnogi drugi, ušao je iza „sigurnih“ zidova, u naše domove. „Stvari“ se toliko brzo mijenjaju da zakoni i podzakonski akti ne mogu da isprate i predvide sve pojavne oblike vršnjačkog nasilje, što umnogome doprinosi uvećanju problema.

Teorija razlikuje nekoliko oblika nasilja:

1. **Verbalno nasilje** predstavlja zlostavljanje djetete bez fizičkog kontakta, ali koje ima za cilj da se dijete emotivno povrijedi, ponizi, naruži, osjeti manje vrijednim, osjeti nesigurnim, dovede se u podređeni položaj, navede na

- povlačenje, nagovori da radi stvari koje nisu primjerene kako bi bilo prihvaćeno. Uključuje; vrijeđanje, ruganje, psovanje, omalovažavanje, zastrašivanje, prijetnje, ucjene itd.
2. Kao poseban oblik treba odvojiti **psihičko nasilje**, koje ne mora uvijek biti ispraćeno verbalnim iskazom, kao na primjer: ignorisanje, prevrtanje očiju kada dijete prođe, podsmijevanje iza leđa, ogovaranje, isključivanje iz društva, bježanje od djeteta, razgovori između ostalih vršnjaka u kojima se na posredan način može govoriti o isključenom djetetu, manipulacija, širenje laži i slično.
 3. **Fizičko nasilje** po pravilu uključuje fizički kontakt, i obično slijedi nakon verbalnog nasilja, a manifestuje se kroz udaranje, guranje, šamaranje, tuču, bilo kakav fizički napad, uključujući i korišćenje predmeta i oružja za nanošenje povreda.
 4. **Sajber nasilje ili elektronsko nasilje** se dešava na internetu, najčešće na društvenim mrežama i drugim internet platformama koje koriste maloljetnici, a predstavlja ponašaje koje ugrožava ličnost ili dostojanstvo djeteta. Uključuje različite oblike oglašavanja, razmjene informacija, dijeljenja materijala, slanje poruka koje sadrže diskriminacije i prijetnje sadržaje, slanje virusa, hakovanje profila, slanje nepoželjnog i pornografskog sadržaja, lažno predstavljanje, snimanje kamerom bez dozvole djeteta, fotografisanje bez dozvole djeteta, promjena lozinki na mrežama, predstavljanje u ime djeteta na internetu i slanje poruka u njegovo ime, korišćenje lažnog identiteta itd.
 5. **Seksualno nasilje** je primoravanje ili uključivanje djeteta na bilo kakvu seksualnu aktivnost, koju ne želi i ne shvata u potpunosti. Može biti; navođenje ili primoravanje djeteta da se upusti u bilo kakvu seksualnu aktivnost, sa ili bez fizičkog kontakta, korišćenje djeteta za eksploataciju i pornografske svrhe, snimanje takvih aktivnosti i dijeljenje na društvenim mrežama, i ostalo.

Međutim, praksa pokazuje da su svi ovi oblici jako često međusobno uslovljeni, ukrštaju se, prožimaju i spajaju, a kada već događaj bude procesuiran može se zapaziti da su minimum tri oblika nasilja primijenjena u jednoj situaciji.

Navodimo primjer iz prakse: grupa vršnjaka zlostavlja dijete, i to počinje prije školskih časova, za početak psihičkim nasiljem tako što u negativnom smislu obraćaju pažnju na dijete, prekornim pogledima, pokazivanjem očima na njega i njegov stil oblačenja, zatim u školi počinje vrijeđanje, omalovažavanje i uspostavljanje kontakta uživo i online. Kada se časovi završe i vršnjaci izađu iz dvorišta škole, nasilje se nastavlja putem interneta gdje vršnjaci prijete i zakazuju grupnu tuču poslije nastave i izvan škole, i na kraju kada do zakazane tuče i dođe, sve je ispraćeno snimanjem telefonima i distribucijom snimaka preko interneta.

Može se zaključiti da je ovdje uključeno četiri od pet javnih oblika vršnjačkog nasilja, izostaje seksualno. Takođe, dolazimo do zaključka da vršnjačko nasilje više nije nasilje koje se po pravilu dešava u školama, već na perfidan način kroz školu može proći i nezapaženo, onda se seli na internet platforme, a sami fizički kontakt se dešava na već unaprijed izabranom mjestu, naravno izvan školskog dvorišta. Vidite

koliko je kompleksna ova pojava u sadašnjem vremenu. Ako na ovom primjeru postavimo pitanje: ko je od odgovornih lica propustio radnju koju je trebalo da izvrši da do ovoga napada ne bi došlo? Ne možemo sa sigurnošću podijeliti odgovornosti na sve aktere društva koji (ni)su mogli uočiti sumnjivo ponašanje. Kada već nasilje eskalira i dođe do fizičkog kontakta onda se uključuju sve ustanove koje bave ovim problemom. Najčešće prvo policija, Centar za socijalni rad, škola, roditelji.

„Prema istraživanju Dječjeg fonda Ujedinjenih nacija, Unicefa, više od trećine mladih u 30 zemalja je izloženo digitalnom nasilju, zbog čega svaki peti ne ide u školu. Oko 80 odsto dece u 25 zemalja izjavilo je da osećaju da su u opasnosti od seksualnog zlostavljanja ili eksploatacije na internetu”. (Dnevne novine Vijesti, 2024.)¹

Što se tiče seksualnih prestupnika, nikada im nije bilo lakše da stupe u kontakt sa žrtvama, gledaju fotografije, dijele fotografije, prate potencijalne žrtve, tako da je djeci koja odrastaju uz internet neophodna podrška kako bi se bezbjedno kretali u digitalnom svijetu.

PRIMJENA ZAKONA U SLUČAJEVIMA VRŠNJAČKOG NASILJA U CRNOG GORI

Veoma je važno pravilno i potpuno definisati vršnjačko nasilje kao predmet pravne odgovornosti. Svako ponašanje koje predstavlja vršnjačko nasilje treba i mora biti definisano kao djelo koje je kažnjivo po zakonu i inkriminisano. Kod djece treba uvijek iznova buditi svijest o tome šta je to što je zabranjeno, neprihvatljivo, i nezakonito.

Primjeri iz prakse pokazuju da lica koja su snimala druge osobe bez odobrenja, dugo nisu bila upoznata da to djelo jeste definisano kao krivično djelo. Tek nakon primjene zakona i nekoliko podnijetih prijava za neovlašćeno snimanje, punoljetni građani i maloljetnici saznaju da ono što često svi čak i nesvjesno rade, predstavlja djelo koje je zakonom zabranjeno.

Generalna skupština UN je nasilje nad djecom definisala kao: „Svaki oblik fizičkog ili mentalnog nasilja, povrijeđivanja i zlostavljanja, zanemarivanja ili zanemarjućeg postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje”.²

Ustav Crne Gore članom 74 definiše prava djeteta: „Dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti. Djetetu se jemči posebna zaštita od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe.”³

¹Djeca su na internetu izložena govoru mržnje, nasilnom sadržaju i vrbovanju koje vrše ekstremističke grupe, kao i zbog dezinformacija i teorija zavjere koje se sprovode preko internet platformi. [Kako da djeca budu sigurna u digitalnom svijetu \(vijesti.me\)](https://www.vijesti.me) Dnevne novine Vijesti, 2024.

² Generalna skupština UN, član 19 Konvencije o pravima djeteta. www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx

³ Ustav Crne Gore "Službeni listu CG", br. 1/2007 od 25.10.2007. godine i 38/13 od 2.8.2013. godine

Ustav Crne Gore kao najviši pravni akt definiše samo prava djeteta, dok se oblast vršnjačkog nasilja preciznije definiše zakonima.

Prilikom postupanja nadležnih organa, najčešće policije, u slučajevima vršnjačkog nasilja primjenjuje se Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, i u saradnji sa državnim tužiocem mogu se primijeniti i; Krivični zakonik, Zakon o prekršajima Crne Gore, Zakon o krivičnom postupku, i Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjere bezbjednosti. Prema zakonu maloljetnici se dijele na: mlađi maloljetnik uzrasta do 14 godina, stariji maloljetnik od 14 do 16 godina, ali obuhvata i treću kategoriju - mlađe punoljetno lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 18, a nije navršilo 21 godinu života.

Mlađi maloljetnik ili lice do 14 godina smatra se djetetom koje tek prolazi razvojne faze da bi postalo odrasla osoba, i ne može biti krivično odgovorno, niti se protiv njega može voditi postupak i primijeniti sankcije propisane krivičnim pravom.

Prema maloljetnicima mogu se izreći alternativne mjere, čija je svrha da se postupak obustavi i to opomena i vaspitni nalog. Svrha ovih mjera je da se utiče na maloljetnike na blaži način kako bi se ojačala njihova lična odgovornost. Ove mjere izriče državni tužilac za maloljetnike i uvijek uzimajući u obzir težinu krivičnog djela i odnos maloljetnika prema krivičnom djelu i oštećenom. U praksi se najčešće donosi vaspitna mjera – poravnanje sa oštećenim, a može se izreći i nalog za redovno pohaćanje škole ili posla, obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada i uplaćivanje novčanog iznosa u humanitarne svrhe, uključivanje u tretman liječenja od bolesti zavisnosti i podvrgavanje na ispitivanje od zavisnosti, pohađanje kurseva, uzdržavanje od kontakta sa određenim osobama.

Od vaspitnog naloga koji je alternativna mjera, značajno se razlikuje krivična sankcija a ona se može izreći maloljetniku kao vaspitna mjera (mlađem maloljetniku), kazna maloljetničkog zatvora i mjera bezbjednosti. Kazna zatvorom se određuje starijem maloljetniku za teška krivična djela za koja su predviđene kazne od preko pet godina zatvora, uzimajući u obzir stepen krivice i okolnosti pod kojima je učinjeno krivično djelo.

Uvijek se kazna zatvora određuje kao krajnja mjera, uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, ličnost maloljetnika, podatke o tome da li povratnik, informacije o načinu života i porodici. U procesuiranju maloljetnika važnu ulogu imaju sve službe koje su uključene u predmet, te je njihova međusobna saradnja od suštinske važnosti. To su najčešće socijalne službe, sistemi obrazovanja, zdravstvene ustanove i pravosuđe. U sistemu obrazovanja tj. školama primjenjuje se Zakon o obrazovanju i vaspitanju.

Opštog Zakon o obrazovanju i vaspitanju navodi u članu 9a da „U ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije u smislu zakona.“ Sledećim članom daje se mogućnost zaposlenima, roditeljima i učenicima da se u slučaju konflikta može angažovati medijator. Prava koja škola objezbjeduje

učeniku definišu se članom 97, zapravo zaštitu od svih vrsta nasilja u školi, diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja“.⁴

Ovim zakonom definisano je da je bilo koji oblik nasilja u školi zabranjen, i da škola učeniku objezbjeđuje zaštitu od nasilja, ali ovdje nisu precizirani načini zaštite, i sankcije odgovornih lica koja su mogla i trebala uočiti nasilje u školi i reagovati.

U Crnoj Gori postojao je projekat „Školski policajac“ koji se sprovodio nekoliko godina na način što je u većini osnovnih i srednjih škola u urbanim sredinama bio angažovan po jedan školski policajac u prvoj i drugoj smjeni. Ovaj policajac je radio kao pozornik, a to bi značilo da tokom cijelog dana nadgleda učenike u školi ali i u dvorištu škole, preventivno – operativno pokriva školu, evidentira prestupe i pravovremeno djeluje, saradjuje sa nastavnicima i upravom škole, upoznaje lica koja se kreću u školi i okolo škole, i tako preventivno djelovao na smanjenje vršnjačkog nasilja. Rad policije u školi kao jednoj zajednici od suštinske važnosti za društvo davao je jako dobre rezultate, kako preventivno, tako i u lakšem i bržem pronalaženju počinioca prekršaja i krivičnih djela a koja su mogla biti na neki način povezani sa školom. Međutim, danas ne postoje kadrovski ni materijalni kapaciteti da obezbijede prisustvo policajaca u školama. Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore ne predviđa radno mjesto za školskog policajca, zbog nedostatka značajnog broja policijskih službenika usled odlaska u penziju velikog broja službenika, a velikog broja škola za koje je potrebno obezbijediti policijske službenike.

Nekada su djecu vaspitavani roditelji, i ostali članovi porodice, zatim učitelji i nastavnici. Danas su se stvari značajno promijenile, pa djecu osim porodice i škole „vaspitavaju“ i društvene mreže. Uloga roditelja koja je od najvećeg značaja sada nije ključna, zato što je vrijeme provedeno sa djecom smanjeno. U školama je omogućen produženi boravak za dijete, tako da roditelji koji rade mogu dijete ostaviti na sigurnom. Škole u gradovima moraju nastavu rasporediti na smjenski rad. Roditelji i djeca trebaju se prilagođavati. Javljaju se veliki izazovi roditeljima za vaspitanje i usmjeravanje djece. Ali postoje i porodice koje nisu uobičajene, ili normalne. Kada maloljetnik učestvuje u vršnjačkom nasilju zakon je predvidio i sankciju za roditelje. Policijski službenici, uz konsultacije sa tužiocem roditeljima mogu napisati prijavu za zanemarivanje, prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici. Prijava roditeljima se piše uglavnom kada se jedno maloljetno lice javlja kao povratnik u vršenju nasilja nad vršnjacima, a već je ranije ostvaren kontakt sa roditeljima i prikupljeni su podaci o načinu života i vaspitanju djece.

Član 37 Zakona o zaštiti nasilja u porodici definiše Prekršajnu odgovornost za zanemarivanje gdje je roditeljima ili članu porodice zapriječena kazna od 250 eura ili kazna zatvora od najmanje deset dana ako ne vodi dovoljno brigu:

„1) o ishrani, higijeni, odijevanju, medicinskoj zaštiti ili redovnom pohađanju škole ili ne sprečava dijete u štetnom druženju, skitnji, prosjačenju ili krađi ili na drugi način u većoj mjeri zanemaruje podizanje i vaspitanje djeteta

⁴ Opšti Zakon o obrazovanju i vaspitanju, Službeni list Crne Gore 064/02, 031/05, 049/7, 044/13, 047/17, 059/21, 076/21, 146/21, 003/23, 084/24.

2) o ishrani, higijeni, odijevanju ili medicinskoj zaštiti drugog člana porodice o kome je dužan da se stara, a kome je potrebna posebna pomoć zbog bolesti, invaliditeta, starosti ili drugih ličnih svojstava zbog kojih nije sposoban da se stara o sebi.“⁵

Osim navedenih zakonskih regulativa postoje i Protokoli o postupanju u slučajevima pojave nasilja, akcioni planovi, upustva ali ovo nisu obavezujući akti. Svakako ne možemo zanemariti ni jedan program podrške i primjene mjera u suzbijanju vršnjačkog nasilja. Međutim, sve veći broj slučajeva vršnjačkog nasilja alarm je da se trebaju preduzeti ozbiljniji potezi.

MJERE PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA

Prevenција vršnjačkog nasilja je složen proces koji uključuje angažovanje porodice, škole, centara koji se bave djecom, medija, policije, lokalnih nevladinih organizacija i samih učenika. Sve mjere koje su do sada sprovedene sigurno su od značaja, ali rezultati i dalje izostaju u potpunosti.

Ministarstvo prosvjete donjelo je upustvo školama Podjela odgovornosti i postupanje u cilju prevencije i u slučajevima pojave nasilja i vandalizma, osim toga uključeni su asistenti za sprečavanje nasilja u obrazovnim institucijama, i to je pozitivan primjer rada na prevenciji nasilja.

Uloga porodice je najvažnija u vaspitanju zdravog pojedinca. Ključna je dobra komunikacija između djece i roditelja, na bazi međusobnog povjerenja i uvažavanja. Roditelji takođe trebaju da budu model pozitivnog ponašanja.

Uloga škole zauzima drugo mjesto u vaspitanju djece. Mjesto gdje će učenici naučiti kako se treba ponašati ili šta nije dozvoljeno raditi, ali i jasno biti informisani o sankcijama za nasilničko ponašanje. Ovdje je potrebna stalna obuka nastavnika, osoblja i učenika, posebno u dijelu nasilja putem interneta. Donijeti upustvo i za učenike u kojem bi se u nekoliko poglavlja na dokazima, pokazateljima i primjerima iz prakse objasnilo i predstavilo vršnjačko nasilje, navele procedure procesuiranja i prijavljivanja, učenici ohrabрили da prijave i skrenu pažnju na nepristojno ponašanje učenika.

U prevenciji elektronskog nasilja mogu i trebaju biti uključene vlade država, na način što će donijeti zakone o bezbjednosti na internetu, koji će obavezati tehnološke kompanije da obezbijede mjere za zaštitu podataka o ličnostima, blokiranje svakog sadržaja koji prikazuje nasilje bilo kojeg oblika, i ograniči upotrebu maloljetnicima. Širom svijeta već se radi na usvajanju ovakvih zakona, a Crna Gora i zemlje regiona ne smiju kasniti sa ovim propisima. Druga važna stvar u prevenciji elektronskog nasilja je potreba za stalnom informatičkom edukacijom roditelja. Podaci sa terena pokazuju da roditelji ne koriste sve alate koji već postoje na internetu za kontrolu i nadzor djece, kao i da nisu upoznati sa aplikacijama koje mogu da blokiraju ili ograniče eksplicitni sadržaj. Edukacija učenika u smislu upotrebe aplikacija i tehničkih uređaja nije potrebna, jer to svakako veoma dobro

⁵ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni list Crne Gore, broj 046/10, 040/11.

savladavaju, ali jeste neophodna u dijelu prepoznavanja neprikladnog sadržaja i reakciji na nasilje putem društvenih mreža.

Implementacija postojećih zakona i donošenje novih: Maloljetnici, kao posebna kategorija lica, prema kojima se uvijek mora postupati sa posebnom pažnjom, i uvijek u hitnom postupku, bivaju često oslobođeni od optužbi ili su sankcije sa njihove prestupe blage, pa se mnogi ohrabre da djela ponavljaju. Ovo do par godina unazad nije bilo od značaja, međutim svakodnevno svjedočimo da su maloljetnici često počinioci teških krivičnih djela, što ukazuje na potrebu stalnog mijenjanja zakona.

Prilikom analiziranja ovog problema, i svih zakonskih akata koji regulišu oblast vršnjačkog nasilja, uočili smo potrebu za usvajanjem jednog zakona kojim bi se precizirao svaki slučaj vršnjačkog nasilja. Usvajanjem Zakona o vršnjačkom nasilju, olakšalo bi se postupanje nadležnih organa, a kod vršnjačkog nasilja u vaspitno-obrazovnim ustanovama takođe definisalo na koji način je vaspitno-obrazovna ustanova obavezna da postupa u slučajevima vršnjačkog nasilja. Neophodno je i propisati sankcije u slučaju nepostupanja odgovornih lica koji su upoznati sa slučajevima nasilja. Moramo naglasiti da samo donošenje zakona ne donosi ništa ako iste ne prati usmješna implementacija. Takođe, danas putem javnog informisanja treba što više upoznati javnost sa kaznenim odredbama novog zakona, jer je praksa pokazala da je primjena sankcija najbrži način da društvo stvara nove navike ili prekine sa neprimjerenim ponašanjem.

ZAKLJUČAK

Raditi na prevenciji vršnjačkog nasilja, danas je potrebnije nego ikad. Prvi razlog je stvarni pokazatelj da nikada više i učestalije nije bilo slučajeva nasilja među vršnjacima, a drugi najvažniji razlog je to što ovaj vid ponašanja targetira djecu. Najkraće definisano vršnjačko nasilje je svako ponašanje koje djetetu ne prija, koje se ponavlja i za cilj ima povređivanje djeteta. Međutim, ovaj oblik nasilja je veoma podmukao i jako je teško razlikovati i prepoznati nasilje, jer često počinje sa igrom. Istraživanja pokazuju da će dijete o svojem problemu roditeljima reći tek kada iscrpi pomoć drugara, nastavnika, trenera, kućnih prijatelja, i to ne znači da je odnos roditelja sa djetetom loš. Proaktivni pristup je od ključnog značaja u prevenciji vršnjačkog nasilja, a uključuje edukaciju, podršku i saradnju svih aktera društva, kako bi se stvorilo sigurno i podržavajuće okruženje za svu djecu. Osnaživanje učenika da prepoznaju nasilje i reaguju na njega, zajedno sa stalnim nadzorom i intervencijama, ključni su faktori za dugoročnu prevenciju. Samo zajedničkim naporima može se stvoriti bezbedno okruženje koje podstiče razvoj pozitivnih vrednosti i suzbija nasilničko ponašanje. Ono o čemu govorimo danas, nove mjere koje planiramo, izmjene zakona, podjela odgovornosti, distribucije materijala, edukacije i ostalo, neće dati rezultate danas, već danas moramo raditi za sutra, te da rezultate onog od danas vidimo tek za desetak godina. Najgore što možemo da uradimo kada je vršnjačko nasilje u pitanju jeste da ne radimo ništa.

LITERATURA

1. Coloroso, Barbara, 2005. *The Bully, the Bullied and Bystander*. Piccadilly
2. Generalna skupština UN, Konvencije o pravima djeteta. www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx
3. [Krivični zakonik Crne Gore, "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.](#)
4. Milovanović, Radojko, 1998. *Policajska psihologija*, Beograd, Policijska akademija.
5. Ministarstvo prosvjete, 2015. *Podjela odgovornosti i postupanje u cilju prevencije i u slučajevima pojave nasilja i vandalizma*, Uputstvo školama.
6. Popadić, Dragan 2009. *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, Beograd
7. Opšti Zakon o obrazovanju i vaspitanju, Službeni list Crne Gore 064/02, 031/05, 049/7, 044/13, 047/17, 059/21, 076/21, 146/21, 003/23, 084/24.
8. Ustav Crne Gore "Službeni listu CG", br. 1/2007 od 25.10.2007. godine i 38/13 od 2.8.2013. godine
9. Visoka škola Unutrašnjih poslova Banja Luka, 2015. *Zbornik radova, Vršnjačko nasilje, Laktaši*
10. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni list Crne Gore, broj 046/10, 040/11.
11. Zakon o prekršajima, Službeni list Crne Gore 001/011, 006/11.
12. Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, Službeni list CG", br. 36/2015, 18/2019, 145/2021 i 3/2023.
13. Zakonik o krivičnom postupku, Službeni list Crne Gore", br. 057/09, 049/10, 047/14, 002/15, 035/15, 058/15, 028/18 od 27.04.2018.

RESUME

The simplest definition of peer violence is any behavior that a child finds unpleasant, which is repetitive and aims to harm the child. However, this form of violence is very insidious and often difficult to identify and recognize because it frequently begins as play. Research shows that a child will only confide in their parents about the problem after exhausting help from friends, teachers, coaches, or family friends, and this does not necessarily indicate a poor relationship between the child and their parents. A proactive approach is crucial in preventing peer violence. This includes education, support, and cooperation among all societal stakeholders to create a safe and supportive environment for all children. Empowering students to recognize and respond to violence, combined with constant supervision and timely interventions, are key factors for long-term prevention.

Only through joint efforts can a safe environment be created that fosters the development of positive values and suppresses violent behavior.

НАЧИНИ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ ТЕРОРИЗМА У СВРХУ ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА

Хатица Бериша

Школа националне одбране, Унивезитет одбране у Београду
hatidza.berisa@mod.gov.rs

Драган Стевановић

Унивезитет одбране у Београду
Dragansteva74@gmail.com

Мина Зиројевић

Институт за упоредно право, Београд
mina.zirojevic@gmail.com

Апстракт

Тероризам као сложени облик политичког насиља заузима данас посебно место у савременом друштву и савременом животу уопште. Ова појава је у потпуности непредвидива по месту и времену деловања, по начину и облику у којем се појављује. Иако је тероризам као појава постао стални предмет изучавања, истраживања, исти стално изналази нове начине деловања и нове облике појављивања којима застрашује и запрепашћује савремени свет. Ова појава је узрок доношења многих стратегија, конвенција, резолуција и закона. Без обзира на сву ову нормативно-правну регулативу која је израђена и усаглашена како на нивоу држава тако и регионалном и глобалном нивоу, а све у циљу борбе против ове појаве, постоје одређене „велике силе“ које ову појаву и користе односно „злоупотребљавају“ у циљу остваривања одређених геополитичких интереса. Самим тим како тероризам тако и ова „злоупотреба“ од стране великих сила је проузроковала многе промене на светској политичкој сцени, нове правце деловања најмоћнијих светских економских и војних сила као и убрзан развој снага и средстава за супростављање.

Тероризам као и начини експлоатације тероризма у сврху хибридног ратовања се појављује у различитим турским местима и у различитим облицима са намером да наруши безбедност, дестабилизује и угрози уставни поредак и суверенитет државе. Посебно би требало бити интересантни начини експлоатације ове друштвене појаве у сврху вођења хибридног ратовања

Кључне речи: безбедност, експлоатација, тероризам, претња, рат, ратовање, хибрид.

MANNERS OF EXPLOITATION OF TERRORISM FOR THE PURPOSE OF HYBRID WARFARE

Abstract

Terrorism as a complex form of political violence occupies a special place in contemporary society and modern life in general. This phenomenon is completely unpredictable in the place and time of its action and in the manner and form in which it appears. Although terrorism as a phenomenon has become a constant subject of study and research, it constantly finds new ways of acting and new forms of appearance that frighten and astound the contemporary world. This phenomenon is the reason for the adoption of many strategies, conventions, resolutions and laws. Regardless of all this normative-legal regulation that has been drafted and harmonized both at the state level and at the regional and global level, all with the aim of fighting this phenomenon, there are certain "great powers" that use this phenomenon, that is, "abuse" it in order to achieve certain geopolitical interests. Therefore, both terrorism and this "abuse" by the great powers caused many changes on the world political scene, new directions of action of the world's most powerful economic and military powers, as well as the accelerated development of forces and means of confrontation.

Terrorism, as well as ways of exploiting terrorism for the purpose of hybrid warfare, appears in various hazardous places and in various forms with the intention of undermining security, destabilizing and threatening the constitutional order and sovereignty of the state. The ways of exploiting this social phenomenon for the purpose of waging hybrid warfare should be particularly interesting.

Key words: security, exploitation, terrorism, threat, war, warfare, hybrid.

УВОД

Ако погледамо шта се то дешава на глобалном нивоу са овом друштвеном појавом узимајући хронологију догађаја од напада на светски трговински центар 11.9.2001. године, тероризам чеченских екстремиста, дешавања у Сирију као и најактуелније ситуација на Блиском Истоку, може се доћи до закључка да су терористи људи оспособљени за руковање најсложенијим техничким средствима данашњег доба и да су у стању извести најсложеније акције по месту, времену и начину извођења. Али, све ово указује да терористи не могу ово радити а да у позадини не постоје одређени центри моћи (организације, државе или чак групе држава).

У овим веома сложеним условима неповољне политичке ситуације евидентно је да поједине светске силе различито приступају и различито гледају на овај проблем и да тероризму без обзира на интеграције и колективну безбедност која је актуелна на глобалном нивоу различито приступају. Док се велика већина држава које су чланице ОУН као глобалне

организације и чланице регионалних орханизација као што су АУ и ЕУ, кроз своје националне стратегије залажу за истинску борбу против ове појаве, постоје, како је то већ наведено, и одређене „велике силе“ или хегемони који врло често ову појаву користе односно „злоупотребљавају“ с циљем оставарења својих геополитчких интереса.

Кроз рад ћемо указати како то велике силе користе, тј. два могућа начина експлоатације тероризма у сврху хибридног ратовања и покушати одговорити на питање: да ли се велике силе заиста искрено боре против тероризма или је то за њих само инструмент за остваривање својих интереса? Јасно је да велике силе веома често користе свој стаус у систему колективне безбедности како би оправдали своје поступке током испуњавања својих стратешких интереса. Уједно у раду ће се сагледати и са правног аспекта. Можда ћемо бити сведоци неких нових ситуација где се јасно види приступ великих сила овом феномену

ПРВИ НАЧИН – ТЕРОРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ ДЕЛЕГИТИМИСАЊА НЕПРИЈАТЕЉА

Након напада од 11. септембра 2001. године многе државе¹ као и међународне организације су у циљу сузбијања међународног тероризма почеле да објављују листе организација и лица осумњичених за вршење терористичких аката или за подршку и помоћ извршиоцима. Уједињене Нације као глобална организација има поред листе терористичких организација и листу држава спонзора тероризма. Такође и САД као стална чланица Савета Безбедности је једина држава на свету која има овакве листе, те због ефеката санкција према државама као и због глобалног политичког утицаја који имају у међународним организацијама, САД успевају да остваре велики утицај на политику знатног броја држава да проводе такву праксу према државама са горе поменуте листе.² Према организацијама и лицима са листа примењују се економске и политичке санкције ради стварања притиска на њих да се одрекну тероризма односно да се потенцијални извршиоци и помагачи застраше и одврате од таквог понашања. Практика је како у УН тако и у САД да надлежна тела УН или државни секретар САД једном годишње подносе извештај о тероризму који се односи на претходну годину са освртом на оне државе и групе које важећим регулативама испуњавају предуслове да буду

¹ Види листу терористичких организација Уједињеног Краљевства: Proscribed Terrorist Organisations

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/901434/2020_717_Proscription.pdf, 3.6.2020.; Аустралије Listed Terrorist Organisations

<https://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/default.aspx>

приступљено 3.6.2020. или Канаде Listed Terrorist Entities

<https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrt/cntr-trrrsm/lstd-ntts/crrnt-lstd-nttsen.aspx>
3.11.2023.

² Игор Јанев, Међународне организације и интеграције, Београд, 2008

квалификоване као државе спонзори тероризма односно терористичке организације. Стављање на Листу спонзора формални је аспект Првог начина и у исто време услов за предузимање санкција против такве државе. Санкције које се предузимају према државама са Листе спонзора обухватају: забрану пружања помоћи која се пружа државама у развоју; забрану продаје оружја; одређена ограничења у вези извоза робе двоструке намене (роба која се може користити у цивилне и војне сврхе) и разна финансијска ограничења и санкције. Циљ санкција јесте да се путем политичке изолације оствари политичка, економска и социјална дестабилизација која би погодовала предузимању других оружаних и неоружаних мера против државе са Листе спонзора (политички преврати, војне интервенције и сл.).³ Такође, експлоатацијом страха од тероризма у државама које се налазе у непосредној близини држава спонзора врши се снажан притисак на исте те државе како би прихватиле политичке, безбедносне и друге аранжмане са великим силама, пре свега са САД, по којима по аутоматизму постају зависне од политичке и економске помоћи. У исто време те државе се охрабрују да предузму било које мере против држава са листе спонзора. Овим поступцима и наметањем санкција представља механизам који је усмерен ка изолацији држава које користе тероризам као политичко средство. Тиме се изолују државе спонзори тако да се исте требају одрећи тероризма као политичког средства, обуставе подршку терористима и осуде терористе за почињена кривична дела. Заправо, америчка политика настоји да створи притисак и изолује некооперативне државе у намери да промене политичке приоритете и почну да воде политику која је компатибилна са интересима САД. САД упорно настоје да казне све појединце, организације и државе које се понашају супротно ономе што се од њих очекује. Да би се сво ово боље разумело, потребно је ово видети на неким од примера.

Иран је први пут стављен на Листу држава спонзора тероризма 1984. године, а у периоду од 1996. до 2018. сваке године је идентификован као најактивнија држава спонзор тероризма. Према свим релевантним извештајима⁴, Иран преко Иранске револуционарне гарде организује, обучава, наоружава, финансира и на друге начине помаже терористичке групе које делују против Израела. Ту се пре свих издвајају Хамас (али и друге палестинске групе) и Хезболах у Либану. Иран је доведен у везу и са групама из Алжира које наводно обучава на својој територији. Такође, иранским обавештајцима приписани су покушаји атентата на саудијског амбасадора у САД; прогон опозиције у иностранству (конкретно се помињу покушаји убистава у Чешкој); фатва против писца Салмана Руждиа; док је у једном извештају наведено да су два иранска обавештајца протерана из Босне и

³ Део 620A Prohibition On Assistance To Governments Supporting International Terrorism, говори о укидању помоћи државама са Листе спонзора. The Foreign Assistance Act of 1961, P. L. 87–195, As Amended Through P. L. 115–440, Enacted January 14, 2019

⁴ До 2004. године извештаји су носили назив Patterns of Global Terrorism – Обрасци глобалног тероризма, а од 2004. године Country Reports on Terrorism – Извештаји о тероризму по државама.

Херцеговине. Међутим, постоје и ретке позитивне ствари које се могу приметити када је Иран у питању, а то су саучешће иранског руководства због америчких жртава у Кенији и Танзанији (1999) и осуда терористичких напада у Луксору (Египат) за време месеца Рамазана, мада се то не узима као велика олакшавајућа околност. Кључни догађаји за процену политичке кооперативности према САД били су напади на Њујорк и Вашингтон (2001)⁵ и агресија на Ирак (2003). Наиме, Иран као гест добре воље је понудио помоћ око евакуације америчких пилота са иранске територије и помоћ око стабилизације нове владе у Кабулу (2001), а ту је и декларативна подршка америчким напорима на стабилизацији ситуације у Ираку.

Упркос томе, Иран и даље формално остаје главни спонзор тероризма, а све указује да се америчка политика заоштрава према Ирану. 2007. године Ирану се замерила подршка Талибанима и подршка Ал Каиди, иако је до тада ирански однос према Авганистану оцењиван као позитиван. У исто време САД закључују да Иран преко Хезболаха фаворизује шиитске милиције у Ираку и на тај начин тамо покушава да направи „палестински модел” чиме се онемогућава одржива транзиција власти са коалиционих снага на новоизабране ирачке органе. Са Арапским пролећем, у Сирији започиње грађански рат, где Иран активно учествује на више начина: активним учешћем официра Иранске револуционарне гарде на страни Башара ал Асада; слањем наоружања за сиријску војску; деловањем Хезболаха и регрутовањем шиитских милиција широм муслиманског света да ратују на страни Асада. Почев од 2004. године поседовање или коришћење оружја за масовно уништавање (ОМУ) једна је од основних карактеристика која се приписују свим државама спонзорима тероризма, а посебно Ирану.

Штавише, „ирански нуклеарни програм“ постаје једна од главних преокупација спољне и безбедносне политике већине великих сила, а посебно америчке. Још једна опасност која долази од Ирана јесте развијени програм за сајбер нападе који је се посебно појављују 2016. и 2017. године. Ирану је замерена и недоследна примена мера у области спречавања прања новца и финансирања тероризма. Експлоатација страха од тероризма подржаног и усмераваног од Ирана врши се ради управљања политичким и безбедносним процесима на подручју Блиског истока и Каспијског басена (Кавказа и централне Азије) путем стварања економске и политичке зависности држава које су у суседству Ирана. Улога Ирана у овом делу света је од велике важности због чега је и представљена опасност од Ирана велика. Штавише, једно време Иран је био кључни савезник САД и Велике Британије, а за време Хладног рата Иран је имао изузетну улогу као део политике обуздавања и природни продужетак копнене баријере према СССР ради спречавања СССР да изађе на јужна мора.

Међутим, политички преврат 1979. године означио је велику политичку промену, па је Иран формално постао највећи непријатељ САД у овом делу света. Мора се такође приметити да је иранска револуција произвела

⁵ Види “The 9/11 Commission Report”, <https://www.9-11commission.gov/report/>, приступљено 23.03.2024

и позитивне ефекте. Шитска верска заједница је створила страх међу сунитским, претежно монархистичким режимима што је довело до стварања политичке, економске и одбрамбене зависности у односу на велике силе, а посебно у односу на САД.

Након револуције, Иран активно почиње да делује на ширењу шиитског учења ислама, па се и шиитске заједнице у региону идентификују са Ираном као непријатељским фактором преко кога Иран остварује свој утицај. У том смислу Иран постаје држава спонзор тероризма, а све организације и групе које примају помоћ од Ирана постају терористичке организације. Један од најјачих утицаја Ирана је у Сирији где Иран има интерес да се одржи режим Асада јер тиме спречава сопствену изолацију у веома осетљивом региону, а у исто време спречава да се насиље и политички преврати дешавају на иранској територији. Отуда Иран преко Иранске револуционарне гарде и Хезболаха помаже Асаду да се одржи на власти. Поред шиита, опасност од сецесије Курда чине другу тачку везивања Ирана и Сирије, а у исто време то је тачка везивања и са Турском која је у великој мери незадовољна америчком подршком Курдима у Ираку. Страх од заједничког непријатеља навела је сунитске режиме на Блиском истоку да у Ријаду 1981. године оснују Савет за сарадњу држава Залива⁶ чији је главни циљ „остваривање јединства међу чланицама, заснованом на заједничким циљевима и сличним политичким и културним идентитетом”. С друге стране САД су закључиле билатералне војне и политичке споразуме са заливским државама, а који им омогућавају да контролишу регион.

Због стратешки важне позиције УАЕ и Саудијске Арабије, САД имају интерес да експлоатишу страх ради јачања војног и политичког партнерства као ефикасног начина да се Иран политички и економски изолује. Видљиво је да је интерес САД на Блиском истоку одржавање антагонизма између Ирака и Ирана, који је продубљен је због рата (1980-1988) у коме је Ирак био јавни корисник америчке помоћи, док је Иран снадбеван тајним програмом наоружавања преко Израела.

ДРУГИ НАЧИН – ЗАМЕНСКЕ СНАГЕ КАО БОРЦИ ЗА СЛОБОДУ

Након неуспеха у рату у Вијетнаму, САД су терет спровођења спољнополитичке доктрине задржавања ширења сваког ривалског утицаја пренеле на заменске снаге. То представља деловања по којој хегемон организује, руководи и финансира милитаристичке организације које се боре против легалне власти оне државе са којом хегемон има супротне интересе. У реализацији овог начина кључну улогу имају специјалне снаге чији је основни задатак „развој домицилних герилских група, извођење акција иза непријатељских линија и вршење ових активности у току недефинисаног временског периода“. Овде хегемон као општи циљ има да идентификује групе „које би одговарале интересима хегемона,“ затим да им обезбеди легитимитет

⁶Gulf Cooperation Council – International Organization.
<https://www.britannica.com/topic/Gulf-CooperationCouncil>

и представи их циљној популацији „као прихватљиву алтернативу влади коју треба свргнути или сменити, односно покрету који треба поразити“, због чега се с правом тврди да је коначни циљ „остваривање политичке, а не војне победе над противницима.“

Обезбеђивање статуса „бораца за слободу“и делегитимизација власти као репресивне и диктаторске представља увод у остваривање конкретних циљева које хегемон има према одређеној држави. Посебни циљеви могу бити политички преврат, сецесија дела територије, отпор другом хегемону који политички и војно контролише државу према којој је предузет овај други начин, борба против заменских снага другог хегемона која је представљена као борба против тероризма и сл. Да би хегемон остварио наведене циљеве потребно је обезбедити основ за акцију на унутрашњем и међународном праву. Имајући у виду забране у вези употребе силе које пред чланице ОУН поставља Повеља ОУН, оправдање за мешање у унутрашње ствари других држава и употребу силе против легалне власти, хегемон налази у мисији универзалног заштитника људских права и међународног мира. Хегемон обезбеђује кооперативност заменских снага тако што подржава остваривање њихових политичких и геополитичких циљева.

Ипак, интереси заменских снага никада се не остварују у потпуности како би хегемон увек имао начина да их дисциплинује и управља њиховим деловањем. Независно од чињенице што је активност заменских снага незаконита, рушилачка и субверзивна, исте инсистирају на секуларним, демократским и другим либералним и прогресивним ставовима и идејама које им обезбеђују легитимитет. Управо такво залагање обезбеђује сталну могућност хегемона да преиспитује њихово деловање и тако врши притисак на заменске снаге да делују у складу са интересима хегемона. Хегемон другим начином покреће сложене друштвене процесе који не могу бити окончани вољом хегемона, па се њима управља на начин да се периодично смањује и повећава напетост у зависности од тренутног интереса хегемона због чега је ситуација трајно погоршана. Да би се сво ово боље разумело, потребно је исто сагледати на једном од примера у пракси.

Сиријске демократске снаге (SDF) представљају групу заменских снага и најпоузданијег партнера САД у рату у Сирији што нико из САД и не крије. SDF представљају коалицију која је настала 11. октобра 2015. године и чија је основа Курдска народна заштитна јединица (Kurdish People's Protection Units (YPG)). Поред Курда, под окриље SDF ставиле су се асирске, хришћанске и арапске милиције (око 20% односно 6 000 припадника). Међутим, окосницу коалиције ипак чини YPG која је и највећи корисник америчке војне, финансијске и друге помоћи у Сирији. По неким проценама YPG има између 25 000 – 35 000 припадника.⁷САД су почеле са пружањем војне помоћи YPG још током 2014. године, дакле и пре него што је коалиција

⁷ [The Evolution of the Salafi-Jihadist Threat](https://www.csis.org/analysis/evolution-salafi-jihadist-threat) (Washington, DC: CSIS, 2018) <https://www.csis.org/analysis/evolution-salafi-jihadist-threat>. pristupljeno 21.03.2024

настала. Убрзо након тога председник САД формално је одобрио употребу америчких специјалних снага у северноисточној Сирији октобра 2015. године у намери да управо интегрише YPG и друге некурдске побуњеничке групе у SDF.

Одабиром савезника у Сирији изричито се наводе предности као што су „доступност“ и „корисност“ таквих група, наводећи као пример SDF, које су претходно наступале под именом које је у јавном дискурсу Турске било повезано са тероризмом, па су ту групу турци сматрали филијалом РКК. У том смислу сугерисано је да се промени име и да се изврши дистанцирање и јавно величање свих лица која су раније повезивана са тероризмом. Курдска група коју су турски савезници сматрали терористичком, променом имена и одрицањем од јавног величања својих идеолога, постала је организација на коју су САД рачунале у борби против Асадовог режима. Разлог опредељења за Курде, се може пронаћи у њиховој демографској доминантности у северној Сирији што би могло да се искористи за формирање региона који би био контратежа Асаду и фактор на који се мора рачунати у преговорима. Њихове интересе у дипломатији заступали су амерички саветници. Пример успешне политике ратовања преко заменских снага се може илустровати на примеру Кобанија, града на сиријско-турској граници, где су Курди током седам месеци борбе изгубили 2 000, Исламска држава од 6 000 до 10 000 бораца, док су САД током скоро две и по године сукоба у овој области изгубиле 2 службеника. Поред тога, може се видети да је SDF окупио око 50 000 бораца што је велики број неамериканаца који ратују за амерички интерес. САД су 2016. године упутиле додатних 250 припадника специјалних снага у Сирију, када је дошло је до инцидента где су објављене фотографије на којима се види како припадници америчких специјалних снага носе обилежја сиријских Курда, па је тим поводом Ердгоан изјавио да је сарадња са терористима погрешан корак. Ситуација са YPG посебно је осетљива с обзиром на то да суседна Турска као партнер САД и чланица НАТО-а, заједно са САД сматра РКК терористичком организацијом, док су ставови око YPG подељени. Турска посматра YPG као продужетак РКК у Сирији, док САД виде YPG као кључног и најпоузданијег савезника, баш као што су Курди били у Ираку 1991. и 2003. године. Интересантно је такође видети да YPG представља војно крило РКК, организације коју су Турска и САД означиле као терористичку организацију, а да СИА не третира YPG као терористичку организацију.

Све док САД пружају војну, финансијску и политичку помоћ YPG, профитира и РКК с обзиром на то да је ослобођен велики простор на коме врше провизорну власт, а који је на граници са Турском односно Курдистаном у Турској. Поред тога велики број припадника РКК постао је члан YPG, док су они који су стекли искуство у дугом рату са Турском заузели командне позиције у YPG. Како Турци као једну од две највеће опасности по Турску виде курдски сепаратизам, јасно је зашто су односи САД са Турском постали непредвидиви. Иако САД немају јасну стратегију у вези будућег друштвено-политичког уређења у Сирији, видљиво је да краткорочна стратегија обухвата борбу против Исламске државе и може касније произвести

осећање незадовољства које би опет постало корен будућег насиља на овом простору. На основу турског и курдског приступа видљиво је да и једни и други посматрају РКК и YPG као исту струкутру која се на различитим територијама бори под другим именом за исти циљ. Упркос томе САД инсистирају на садејству са Курдима кроз разне војно-политичке аранжмане, а све с циљем да САД у Сирији порази Исламску државу као и промена политичке власти у Дамаску. Могући начин да се то учини је деловањем „са или преко домицилних група” (неконвенционалним ратовањем). Међутим ова ситуација и подршка доводи до јачања Курда и њихових претензија, због чега у исто време долази до антагонизма и непријатељства са другим етничким и верским групама у Сирији па и у Ираку, немогућности успостављања стабилне политичке ситуације са било којом будућом владом у Дамаску и сталне опасности од турске интервенције у Сирији.

ЗАКЉУЧАК

На крају, може се извући закључак да су САД експлоатисале статус Ирана и Сирије као држава спонзора тероризма да би извршиле политички и војни притисак и на режиме у тим земљама, али и на суседне државе које су и саме оптерећене проблемом тероризма на својој територији (Турска, Либан и Јордан). Сиријски и ирански режими су оцењени као кооперативни кроз различите периоде што упућује на закључак да су и Иран и Сирија непотребне на Листи спонзора тероризма. Међутим, оба режима су била и још увек су, због стављања на Листу, под константним притиском због кога су власти и чиниле бројне уступке у корист америчких интереса. Вештачки направљена веза Сирије са Ал Каидом и Исламском државом која је супротна чињеницама и односима на терену, као и стварна подршка Ирана Хезболаху и Хамасу помогла је да се одржи представа о Ирану и Сирији као спонзору тероризма.

Статус Сирије експлоатисан је и у намери да се одржава страх од курдског сепаратизма у Турској која је добијала подршку за решавање тог проблема у границама Турске само као амерички савезник. Иран заједно са Сиријом као заштитници палестинских организација увек су деловале претеће и по интересе Јордана, Либана, Израела, Саудијске Арабије и УАЕ који су због тога увек зависили од америчке помоћи. У тренутку када Турска и почиње више да сарађује са Русијом и када у државама Блиског истока шиитски утицај постаје доминантан (Иран, Ирак, Либан, Хамас као сунитска организација подржана од Ирана и Сирије и др.) политички интерес САД престаје бити експлоатисање страха од Сирије и постаје промена политичке власти.

Кроз ове начине експлоатације тероризма видимо примену неконвенционалног ратовања којим се преко заменских снага делује против владе одређене државе. На дипломатском плану, хегемон настоји да делегитимише власт државе према којој предузима мере, како би ове заменске снаге у домаћој и међународној јавности имале легитимитет за остваривање прокламованих циљева. Прокламовани циљеви заменских снага су јавни и познати, а огледају се у смени „диктаторске власти“, сецесији или аутономији дела територије у којој постоји диктаторска власт, протеривању стране

окупационе силе и сл. Постављени циљеви одређују и статус заменских снага као бораца за слободу (уместо терориста) и природу њихове активности као ослободилачке (уместо терористичке). Легитимитет који проистиче из статуса заменских снага треба да допринесе масовности чланства како би тероризам прерастао у сложеније и интензивније облике политичког насиља чиме би се убрзало и осигурало остваривање циљева.

Из свега напред наведеног се јасно види да велике силе (хегемони) кроз борбу против тероризма, а имајући у виду њихов статус у систему колективне безбједности, итекако остваривају своје стратешке интересе.

LITERATURA

1. Бајагић М, Исламска држава Ирака и Сирије-настанак, развој, идеолошки темељи и циљеви, Оригинални научни рад, Политика националне безбедности број 2/2014, Београд,
2. Шулеић, Ј., Бериша, Х, Корени тероризма на простору Авганистана, часопис Наука и друштво, Универзитет у Београду, Београд, 2022.
3. Бериша Хатица, и дрЏелетовић Миленко, Томашевић Владимир: Искуства у супротстављању хибридном претњама, International Scientific Conference "The power of Knowledge, -International Journal, Vol.43, Скопље, 2020
4. Вајт Р. Џонатан, Тероризам, Александрија прес, Београд 2004,
5. Гаџиновић Радослав, Тероризам, Драслер, Београд 2005,
6. Јанев Игор, Међународне организације и интеграције, Београд, 2008,
7. Милошевић Милан, Одбрана од тероризма, Београд, 2005,
8. Резолуција Савјета безбједности број:1373,
9. Department of State & USAID Joint Strategy on Countering Violent Extremism (May 2016),
10. The Evolution of the Salafi-Jihadist Threat (Washington, DC: CSIS, 2018) <https://www.csis.org/analysis/evolution-salafi-jihadist-threat>.
11. Ms. Haldun Yaçınkaya and Mr. Elif Merve Dumankaya, Emerging Threats in Terrorism, Centre of Excellence Defence Against Terrorism, Turska, 2022.
12. The Foreign Assistance Act of 1961, P. L. 87–195, As Amended Through P. L. 115–440, Enacted January 14, 2019
13. "The 9/11 Commission Report", <https://www.9-11commission.gov/report/>
14. Gulf Cooperation Council – International Organization. <https://www.britannica.com/topic/Gulf-CooperationCouncil>
15. Proscribed Terrorist Organisations https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/901434/20200
16. Proscription.pdf, 3.6.2020.; Аустралије Listed Terrorist Organisations <https://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/default.aspx> Канаде Listed Terrorist Entities

<https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scr/cntr-trrrsm/lstd-ntts/crrnt-lstd-nttsen.aspx>

RESUME

Through the methods of exploiting terrorism, we observe the application of unconventional warfare, where proxy forces are used to act against the government of a specific state. On the diplomatic front, the hegemon seeks to delegitimize the authority of the targeted state, ensuring that these proxy forces gain legitimacy in both domestic and international public opinion for pursuing their proclaimed objectives. The proclaimed objectives of the proxy forces are public and well-known, often involving the overthrow of a "dictatorial regime," the secession or autonomy of a territory under such a regime, the expulsion of a foreign occupying force, and similar goals. These objectives define the status of proxy forces as freedom fighters (instead of terrorists) and frame their activities as liberation efforts (instead of acts of terrorism). The legitimacy derived from the status of proxy forces is intended to encourage mass participation, enabling terrorism to evolve into more complex and intense forms of political violence, thereby accelerating and securing the achievement of their goals.

КРИПТОВАЛУТЕ – ПРАВНИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТ

Сањин Машовић

Министарство унутрашњих послова, Р. Србија
sanjin.masovic@hotmail.com

Стефан Гајић

Министарство правде Р. Српске, БиХ
stefangajic.rs@outlookl.com

Апстракт

Сведоци смо једног новог светског поретка кога диктира развој информационих технологија и високотехнолошких достигнућа. Тачније они који стварају, користе и управљају таквим системима заправо контролишу и његов развој, али и светске политике. Можемо слободно рећи да се налазимо на прекретници на којој се налазила Европа али и свет у тренутку развоја банкарства и индустрије средином XIX века. Једно од чеда савремене технолошке револуције су и криптовалуте. Криптовалуте или виртуелни новац уједно представља и „хартију од вредности на доносиоца“ чије постојање може да угрози контролисане и традиционалне финансијске системе и токове у друштву. Овај рад покушаће да изложи већ постојеће дефиниције криптовалуте, али и да да свој допринос њеном дефинисању. Такође циљеви овога рада су да применом нормативног, упоредног, аналитичког и синтетичког научног метода укаже на главне проблеме и ризике који прате свет виртуелног новца са правног и безбедносног аспекта, али и да предложи нека конкретна решења у циљу стварања сигурнијег друштва и правног поретка у Републици Србији.

Кључне речи: Криптовалута, сајбер безбедност, криминологија и информационе технологије.

CRYPTOCURRENCIES - LEGAL AND SECURITY ASPECTS

Abstract

We are witnessing a new world order dictated by the development of information technologies and high-tech achievements. More precisely, those who create, use and manage such systems actually control its development, as well as world policies. We can safely say that we are at a turning point where Europe and the world were at the moment of the development of banking and industry in the middle of the 19th century. Cryptocurrencies are one of the children of the modern technological revolution. Cryptocurrencies or virtual money are also "bearer securities" whose existence can threaten controlled and traditional financial systems and flows in society. This paper will try to present the existing definitions of cryptocurrency, but also to contribute to its definition. Also, the goals of this paper are to use the normative, comparative, analytical and synthetic scientific method to point out the main problems and risks accompanying the world of virtual money from the legal and

security aspects, but also to propose some concrete solutions in order to create a safer society and legal order in the Republic Serbia.

Keywords: Cryptocurrency, cyber security, criminology and information technology.

УВОД

Новац је настао у првим људским заједницама, истина не у данашњем облику каквог га ми познајемо, него у примитивном какав је доликовао систему натуралне привреде (трампе). Новац као роба али и као мера вредности свих других роба, а чију вредност гарантују племенити метали као подлога настао је у провинцији Лидији пре 2700. година. Од тада па до појаве криптовалута, новац су углавном издавале државе или њихови владари који су били персонификације тих држава. Данас после више од два и по миленијума, осведочени да ново време диктира и неке нове стандарде, суочавамо се са чињеницом да се појавио виртуелни новац или криптовалута чију вредност не гарантује нити један владар и нити једна држава. Иако делује шаливо, могли би рећи да су наш језик као један од најсликовитијих језика на свету, али и домишљатост нашег народа одавно предвидели ову појаву осмисливши већи број речи за новац, међу којима је и реч „паре“, што одговара изразу „пара“ који осликава невидљиву или слабо оку видљиву појаву у природи и простору која лако исчезава, што апсолутно одговара појави данашњих виртуелних валута.

Масовна појава виртуелних валута као последице експанзије информатике као науке, али и информационих и високотехнолошких достигнућа, праћена појавом одређеног броја мултинационалних компанија, корпорација и конгломерата чији су буџети већи од многих буџета постојећих држава, пробудило је жељу код њих за повећањем моћи коју поседују, а која би своје зените досегла управо „ковањем“ властитог новца по угледу на некадашње античке или средњовековне владаре. Тај бој за светску моћ осликава једна перфидна домишљатост њених креатора да искористе глобализацију и интернет као један од њених симбола и да „хартије од вредности“ какав су криптовалуте не пласира традиционално путем берзе него путем интернета. Пласиравши тако на светско тржиште велику количину неконвенционалног новца, чија вредност се управо исказује традиционалним новцем озбиљно прете не само да наруше постојећи финансијски систем који постоји већ вековима него нас доводе у ситуацију да тај поступак може да угрози безбедност на глобалном нивоу почев од личне безбедности појединца атакујући тако на његову „невидљиву имовину“ за коју је исти уложио одређено време или новац па до националне безбедности неке државе.

У склопу рада биће изложени настанак криптовалута, њихово дефинисање и законско уређивање, али и неки најважнији безбедносни ризици који прате ову појаву.

КРИПТОВАЛУТЕ - ПРАВНИ АСПЕКТ

Појам и настанак криптовалута

Криптовалуте су настале сад већ давне 1998. године када је компјутерски инжењер Веи Даи створио В-Money прву криптовалуту и претечу В-Coin-а. Из угла ИТ стручњака криптовалута је „дигитална имовина конструисана да служи као средство размене засновано на технологији криптографије чија улога је да обезбеди трансакције као и да контролише стварање додатних јединица валуте“.¹ Језички гледано назив „криптовалута“ је кованица две речи *крипто* и *валута*. „Крипто“ потиче од грчке речи *kryptos* што значи скривено и уједно представља корен речи криптографија на чијим принципима је и створена криптовалута. Криптографија представља „науку која се бави чувањем информација у форми која ће бити читљива само онима којима је намењена, док ће за остале бити неупотребљива“². У нашем језику криптографија се још назива и „шифровање“ чиме се означава процес претварања читљивих информација у кодове. Реч валута је добро позната у нашем језику, а потиче о латинске речи *valere* што уначи вредност. Дакле преведено на српски језик појам криптовалута значи тајну вредност. Још један сегмент је важан за постојање и функционисање криптовалута, а реч је о *Blockchain* технологији. *Blockchain* као врста базе података појављује се крајем 70-их година XX века.³ „Идеја о непроменљивом повезивању блокова информација са криптографском хеш функцијом (*hash function*) појављује се у дисертацији Ралфа Меркла из 1979. године на Универзитету Станфорд“.⁴ Дејвид Лее Чаум је поменути концепт усавршио кроз компјутерски програм који је представио у својој докторској дисертацији на Универзитету Беркли 1982. године.⁵ Чаумов програм биће подлога за развијање криптовалута и касније Биткоина као зачетника криптовалутне револуције. *Blockchain* је јавно доступна књига трансакција, у којој су корисници наведени под псеудонимом, а не под именом и презименом. Поменути технологија била је употребљена првобитно од *Bitcoin*-а као прве модерне криптовалуте, а касније су почеле да је користе и друге компаније. *Blockchain* је „део ИТ инфраструктуре која служи као база података која се користи за континуирано одржавање растуће

¹ Usman W. Chohan, *Cryptocurrencies: A Brief Thematic Reviewp* - Discussion Paper, School of Business and Economics University of New South Wales, Canberra 2022, page 6, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3024330> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3024330>. Приступљено 15.09.2024. године.

² Dragan Randelović, Miloš Randelović i Željko Kuzmanović, „Практична примена софтверских алата отвореног кода у криптографији“, *NBP Nauka, bezbednost, policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd 2014, str. 116. str. 115-135

³ Alan T. Sherman, Farid Javani, Haibin Zhang, and Enis Golaszewski, „On the Origins and Variations of Blockchain Technologies“, *IEEE Security & Privacy* (Volume: 17, Issue: 1, Jan.-Feb. 2019), (Editor David M. Nicol), Los Alamitos, California, USA, p.73.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

листе записа тј. трансакција, које се називају блокови⁶, па отуда и потиче назив „ланац блокова“ тј. трансакција. Поред израза криптовалута актуелан је и појам „дигитални новац“ или „виртуелна валута“.

Криптовалута – правни аспект и позитивно правна регулатива

Након што смо донекле расветлили настанак криптовалута и њихово значење са језичког и техничког становишта, ред је да сада то урадимо и са правног гледишта. Све до 29. јуна 2021. године у Републици Србији област која се односи на постојање криптовалута и дигиталну имовину није била правно регулисана иако су скоро пуну деценију постојале фирме које су се бавиле трговином и рударењем криптовалута. Доношењем Закона о дигиталној имовини („Службени гласник Републике Србије“ бр. 153/2020) правно је регулисано издавање и трговање дигиталном имовином у Републици Србији, пружање услуга повезаних са дигиталном имовином, заложно и фидуцијарно право на дигиталној имовини, те надлежности Комисије за хартије од вредности и надлежности Народне банке Србије када је у питању дигитална имовина⁷.

Законом о дигиталној имовини, криптовалута, односно виртуелна валута како је Закон именује (тј. означава) је „врста дигиталне имовине коју није издала и за чију вредност не гарантује централна банка, нити други орган јавне власти, која није нужно везана за законско средство плаћања и нема правни статус новца или валуте, али је физичка или правна лица прихватају као средство размене и може се куповати, продавати, размењивати, преносити и чувати електронски“⁸. Овде смо приморани да размотримо и законску дефиницију дигиталне имовине како би дефиниција криптовалуте из српског законодавства била јаснија. Тако члан 2. став 1. цитираног закона дефинише дигиталну односно виртуелну имовину као „дигитални запис вредности који се може дигитално куповати, продавати, размењивати или преносити и који се може користити као средство размене или у сврху улагања, при чему дигитална имовина не укључује дигиталне записе валута које су законско средство плаћања и другу финансијску имовину која је уређена другим законима, осим када је другачије уређено овим законом“⁹. Овде можемо рећи да је за правнике као лайке када су у питању високетехнологије и ИТ поменути дефиниција јако проблематична. Наиме, дигитални новац се дефинише кроз појам дигиталне имовине, а дигитална имовина кроз појам „дигитални запис вредности“ који нема своје дубље објашњење него би захтевао додатно

⁶ Patrick Schueffel, *The Concise FINTECH COMPENDIUM*, School of Management Fribourg (HEG-FR) University of Applied Sciences and Arts Western Switzerland, Fribourg 2017, p. 5.

⁷ Чл. 1. Закона о дигиталној имовини, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 153/2020.

⁸ Чл. 2. став. 2. Закона о дигиталној имовини, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 153/2020.

⁹ Чл. 2. став 1. Закона о дигиталној имовини.

дефинисање и истраживање оних који се упознају са садржином Закона. Такође из садржине закона и законске дефиниције криптовалуте можемо јасно закључити да виртуелна валута или криптовалута није новац него дигитална хартија од вредности са којом се може трговати и која се може размењивати или у коју се може улагати, али са којом се не може вршити плаћање. Разлоге за то можемо наћи у ставовима Народне банке Србије из 2018. године „Криптовалуте немају основне функције новца – нису општеприхваћена средства плаћања, не могу се ни у ком случају сматрати чуварима вредности и, коначно, оне нису обрачунске јединице. Поред тога, криптовалуте не издаје централна банка и не гарантује за њихову вредност, не постоје начини којима би се ублажиле велике осцилације у понуди и тражњи, а ни правила функционисања платформи за трговање биткоином у многим случајевима нису довољно јасна и уређена, ни под надзором регулаторних тела“¹⁰.

Народна банка Србије и Комисија за хартије од вредности су овлаштени за давање дозвола за пружање услуга повезаних са дигиталном имовином¹¹, надлежне су за питања из Закона о дигиталној имовини која се односе на „одлучивање у управним поступцима, доношење подзаконских аката, надзор над обављањем послова и остваривање других права и обавеза надзорног органа у делу који се односи на виртуелну имовини (виртуелне валуте, виртуелне токене као и друге врсте дигиталне имовине која има елементе финансијских инструмената)“¹². Надзор над пословањем пружалаца услуга повезаних с дигиталном имовином, издавалаца дигиталне имовине, као и лица која јесу или су била имаоци дигиталне имовине уређен је Главом VII Закона о дигиталној имовини¹³. Поменутиим Законом Народна банка Србије овлаштена је и да „изриче мере и казне финансијској институцији под надзором Народне банке Србије у складу са одредбама посебних закона којима се уређује пословање ових институција ако утврди да је та финансијска институција прекршила одредбе Закона о дигиталној имовини“¹⁴, такође Народна банка Србије овлаштена је и да решењем изриче новчане казне правним и физичким лицима¹⁵ повезаним са финансијским институцијама под надзором Народне банке због кршење одредби Закона о дигиталној имовини када је у питању делатност која се њиме регулише.

Најпознатије криптовалуте су Биткоин, Итиријум, Рипле, Биткоин кеш, Лајткоин, ИОТА, НЕМ, ШИБА, ДОЦ итд. Свакако треба напоменути да је Биткоин прва криптовалута која је направила револуцију у свету када су у

¹⁰ Народна банка Србије, *Блиц (портал)* – у вези с криптовалутама, саопштење Кабинета гувернера Народне банке Србије објављено 27.06.2018. године, преузето са линка:

https://www.nbs.rs/sr_RS/scripts/showcontent/index.html?id=12975&konverzija=no, 20.05.2024. године.

¹¹ Чл.57 Закона о дигиталној имовини.

¹² Чл. 10. Закона о дигиталној имовини.

¹³ Глава VII Закона о дигиталној имовини.

¹⁴ Чл. 142. Закона о дигиталној имовини.

¹⁵ Чл. 143. Закона о дигиталној имовини.

питању криптовалуте и дигитална имовина јер је ослобођена физичког постојања и златне подлоге коју морају да имају традиционалне валуте. Иако га стручњаци и ИТ јавност сврстава у „новац“ који се емитује без централне банке и финансијских институција као посредника, он заправо има неке елементе хартије од вредности која не гарантује никаква права. Управо та дилема да ли су криптовалуте новац или својеврсне дигиталне хартије од вредности представља *research gap* за правнике који се баве том ужом научном облашћу, а законодавац у Србији је мудро избегао сваку дилему подводећи криптовалуте у дигиталну имовину, што је широк појам.

Криптовалуте - безбедносни аспект

Безбедносни аспект криптовалута представља кључно питање у контексту савремених информационих технологија, које значајно обликују глобалне политике и економске системе. Криптовалуте, као иновативни облик виртуелног новца, носе са собом потенцијал да поремете традиционалне финансијске системе, чинећи их рањивим на нове облике криминала и сајбер претњи. Овај рад се бави дефинисањем криптовалута, као и анализом њихових правних и безбедносних ризика. Посебна пажња посвећена је проблемима који произилазе из криминалне употребе криптовалута и њиховом утицају на сајбер безбедност. Кроз примену нормативног, упоредног, аналитичког и синтетичког приступа, рад има за циљ да идентификује кључне изазове и предложи решења за унапређење безбедности и правног оквира у Републици Србији, чиме би се осигурао стабилан и сигуран развој овог иновативног финансијског феномена.

Сајбер безбедност и криптовалуте

Технолошка инфраструктура и безбедносни изазови

Технолошка инфраструктура криптовалута базира се на децентрализованој мрежи која користи блокчејн технологију за омогућавање трансакција. Главни безбедносни изазов који произилази из ове инфраструктуре је чињеница да, иако је сама блокчејн технологија изузетно безбедна због свог дистрибуираног карактера, појединачни сегменти ове мреже, као што су новчаници и размене криптовалута, често су мета сајбер напада. Напади на криптовалутне платформе могу довести до значајних губитака средстава корисника, јер се кључеви за приступ новчаницима могу украсти кроз разне методе као што су фишинг, малвер или социјални инжењеринг. Према Narayanan et al., „криптовалутне размене и новчаници су често мета хакера због слабости у њиховим безбедносним протоколима” (Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction*. Princeton University Press.). Одржавање високог нивоа сајбер безбедности захтева стално

ажурирање софтвера, примену снажних енкрипционих метода и образовање корисника о ризицима и најбољим праксама.

Напади на криптовалутне мреже и размене

Криптовалутне мреже и размене су посебно подложне нападима, од којих су најпознатији 51% напад и DDoS напад. Код 51% напада, злоупотребом рачунарске моћи, нападачи могу да преузму контролу над већином мреже, што им омогућава да двоструко троше исте криптовалуте или блокирају трансакције. DDoS напади су усмерени на ометање рада криптовалутних размена тако што преоптерећују њихову мрежу саобраћајем, чиме спречавају кориснике да приступе својим средствима. „Криптовалутне размене су нарочито рањиве на DDoS нападе, који могу да прекину њихов рад и доведу до великих губитака” (Kshetri, N. (2020). *Blockchain and Cryptocurrency: Centralized, Decentralized, and Distributed Applications*. MIT Press.). Ови напади могу довести до привремене или трајне недоступности услуга, што резултира губицима за кориснике и доводи у питање поверење у криптовалуте.

Ризици од криминалне употребе

Криптовалуте, због своје анонимности и децентрализоване природе, представљају значајан ризик у контексту тероризма и организованог криминала. Њихова основна предност, анонимност, омогућава корисницима да обављају трансакције без откривања стварног идентитета, што их чини привлачним средством за праће новца, финансирање терористичких активности и друге незаконите радње. Иако се све трансакције евидентирају на блокчејну, права имена и идентитети учесника често остају скривени. Ово значајно отежава праћење и спречавање незаконитих активности, будући да терористичке организације могу да користе криптовалуте за анонимно прикупљање средстава широм света, избегавајући традиционалне банкарске системе који су подложни регулативи и надзору.

Даље, глобална природа криптовалута додатно усложњава овај проблем. Оне могу бити коришћене на међународном нивоу, без обзира на географске границе, што омогућава организованим криминалним групама и терористима да брзо и безбедно преносе средства између различитих земаља. Ово значајно отежава рад безбедносних агенција, које се суочавају са изазовом недостатка међународне координације и сарадње. Различите земље имају различите законе и приступе регулацији криптовалута, што ствара правни вакуум који криминалци лако могу искористити. На пример, платформе које нуде услуге размене криптовалута често имају слабе механизме за спречавање прања новца, што омогућава криминалцима да без великог ризика оперу новац стечен незаконитим активностима.

У будућности, развој нових технологија које побољшавају приватност, као што су „privacy coins“ попут ЗКеш (ZCash) и Монеро (Monero),

представљаће додатни изазов за безбедносне агенције. Ове технологије омогућавају још већу анонимност корисника, чинећи праћење трансакција готово немогућим, чак и уз напредне аналитичке алате. Са растом децентрализованих финансијских платформи (DeFi), које омогућавају корисницима да обављају финансијске трансакције без посредника, криминалци ће имати нове могућности за праће новца и финансирање тероризма на потпуно новим нивоима. Додатно, ове платформе су нарочито рањиве на хакерске нападе и манипулације, што само усложњава ситуацију. Недостатак међународне сарадње представља посебан изазов. С обзиром на глобални карактер криптовалута, међународна координација у борби против криминала постаје све важнија, али и све тежа. Како различите земље примењују различите приступе регулацији криптовалута, правне празнине постају све очигледније, што криминалцима даје могућност да их искористе у своју корист. Уколико се у будућности не постигне боља међународна координација, ове празнине би могле постати још израженије, стварајући озбиљне безбедносне ризике. С развојем вештачке интелигенције и аутоматизованих трансакција, могуће је да ће криминалне групе користити напредне алгоритме за обављање сложених финансијских операција без потребе за људским надзором. Ово би могло значајно отежати идентификацију и праћење незаконитих активности, додатно усложњавајући напоре безбедносних агенција. Све ово указује на то да криптовалуте представљају озбиљан изазов за глобалну безбедност, а ефикасно сузбијање ових претњи захтева увођење строжих регулатива, побољшање међународне сарадње и развој напредних технологија за праћење и анализу криптовалутних трансакција.

Праће новца и финансирање тероризма и организованог криминала

Криптовалуте, због своје анонимности и глобалне доступности, постале су алат за праће новца и финансирање тероризма и организованог криминала. Иако блокчејн технологија омогућава праћење трансакција, корисници могу да сакрију свој идентитет коришћењем различитих техника као што су миксери и анонимне новчанице. „Криминалне организације све више користе криптовалуте за међународне трансакције, чиме избегавају традиционалне финансијске системе” (Farrell, G., & Tilley, N. (2017). *The Routledge Handbook of Crime Science*. Routledge). Ово отежава праћење незаконитих активности и ствара изазове за регулаторне органе.

Анонимност и тражење трагова у блокчејн технологији

Анонимност коју пружају криптовалуте је двосекли мач: с једне стране, она штити приватност корисника, али са друге, отежава борбу против криминала. Блокчејн технологија је јавна, али корисници остају анонимни све док не открију свој идентитет. Ово чини истраге сложенијим јер је потребно користити напредне аналитичке технике за повезивање трансакција са

стварним лицима. Како Zohar 2015. наводи, „...упркос транспарентности блокчејн технологије, праћење појединачних корисника остаје велики изазов због анонимности коју пружају криптовалуте” (Zohar, A. (2015). Bitcoin: under the hood. Communications of the ACM, 58(9), 104-113).

Утицај на финансијску стабилност

Волатилност криптовалута и њен утицај на економску сигурност

Волатилност је једна од кључних карактеристика криптовалута која значајно утиче на економску сигурност. Цена биткоина и других криптовалута може нагло варирати у кратком временском периоду, што ствара ризик за инвеститоре и економски систем у целини. Према Yermacku (2013), „волатилност криптовалута је главна препрека за њихово прихватање као стабилне валуте, што може угрозити економску сигурност на дужи рок” (Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a Real Currency? An Economic Appraisal. National Bureau of Economic Research). Ова нестабилност може довести до великих губитака за инвеститоре и потенцијално угрозити финансијске институције које укључују криптовалуте у своје портфеље.

Потенцијални системски ризици за глобални финансијски систем

Криптовалуте представљају потенцијални системски ризик за глобални финансијски систем због своје растуће популарности и усвајања. Како се више институција и појединаца укључује у трговину и инвестирање у криптовалуте, нестабилност у криптовалутним тржиштима може да пренесе ризике на традиционалне финансијске системе. „Растућа повезаност криптовалута са традиционалним финансијским системима може довести до системских ризика који угрожавају глобалну финансијску стабилност” (Eichengreen, B. (2019). From Commodity to Fiat and Now to Crypto: What Does History Tell Us? National Bureau of Economic Research).

Безбедносни ризици криптовалута у Србији

Криптовалуте у Србији представљају иновативан, али контроверзан систем плаћања, са значајним безбедносним, правним и друштвеним импликацијама. Мајновање (рударење) криптовалута и њихова употреба доносе како предности, тако и ризике, што намеће потребу за адекватном регулацијом. Криптовалуте, попут Bitcoin, Ethereum, Binance, ZCash, Monero, Ada Cardano, Doge, Shiba и на хиљаде и хиљаде других мање познатих коина, омогућавају анонимне трансакције, што може отежати праћење токова новца. Ова анонимност чини их привлачним за криминалне активности, укључујући финансирање тероризма, трговину наркотицима, оружјем, људима, органима, па чак и фалсификованим документима. Због децентрализоване природе,

криптовалуте су теже за регулисање од традиционалних финансијских система, што отежава контролу над илегалним активностима.

Мајновање је посебан изазов јер захтева високе количине електричне енергије. Постоје случајеви где се електрична енергија краде како би се смањили трошкови рударења, чиме се крши закон. Крађа електричне енергије за потребе рударења може се третирати као кривично дело крађе или тешке крађе, зависно од вредности украдене енергије, те се тиме улази у поље законских регулатива које су специфичне за овакве ситуације из области имовинских деликата.

Предности криптовалута су иновативност, децентрализација, глобални приступ и веће могућности за инвестирање. Криптовалуте доносе нови начин дигиталног плаћања који може унапредити брзину и сигурност трансакција, без потребе за посредницима попут банака. Нису под контролом ниједне централне институције, чиме се смањује ризик од централизованог надзора и манипулације. Олакшавају међународне трансакције, што може бити корисно за људе и компаније које послују глобално. И на крају, криптовалуте се често виде као средство за спекулације и могу донети висок принос.

Недостаци криптовалута огледају се кроз безбедност и анонимност, волатилност, правна нејасноћа и утрошак енергије и лош утицај на екологију. Иако су трансакције сигурне, анонимност може подстаћи криминалне активности, јер их је тешко пратити. Цена криптовалута је веома нестабилна, што отежава њихову употребу као стабилног средства за плаћање. Законодавни оквир у многим земљама, укључујући Србију, није још увек у потпуности прилагођен криптовалутама, што доводи до правних празнина и несигурности и на све то мајновање (рударење) криптовалута троши огромне количине електричне енергије, што може имати негативне еколошке последице, нарочито у земљама које не користе обновљиве изворе енергије.

Рударење криптовалута у Србији

Претходних година, рударење криптовалута у Србији није било уопште регулисано. Како је популарност криптовалута расла, рудари су често користили електричну енергију на илегалне начине, што је довело до проблема са Кривичним законом. Такође се увећао и број кривичних дела из области имовинских деликата услед крађе графичких картица чија је вредност била велика. Један риг за мајновање коштао је негде у просеку од 3,000 па све до 50,000 евра, зависно од опреме коју укључује. Данас, уколико неко користи нелегално утрошену електричну енергију за рударење, ригови или машине за рударење могу се третирати као средства извршења кривичног дела из области имовинских деликата, па се као такве у поступку одузимају од стране органа реда. Тиме се рударење без адекватног плаћања електричне енергије повезује са кривичним делима као што су крађа или тешка крађа, јер укључује неовлашћено коришћење ресурса. С обзиром на ове изазове, Србија мора брзо да прилагоди свој законодавни оквир. Поједине земље на Балкану већ омогућавају плаћање криптовалутама у свакодневним трансакцијама,

укључујући образовање. Србија би могла следити овај тренд, али уз строгу контролу и регулацију како би се смањили ризици од криминалних активности.

Криптовалуте су свакако део глобалне економске будућности, али је кључно успоставити баланс између иновације и безбедности. Србија треба да прилагоди законе како би омогућила сигурно коришћење криптовалута, док истовремено спречава њихов потенцијални криминални утицај.

Неке од држава које су препознале потенцијал и ризике криптовалута и успоставиле пионирске моделе регулације: “Упркос преклапању мишљења међу регулаторним телима, оквир за регулисање криптовалута у САД-у се и даље развија. Комисија за хартије од вредности је најмоћнији регулатор када су у питању крипто регулације, али и друге агенције као што су Комисија за трговину робама и фјучерсима, Одбор Федералних резерви и Министарство финансија САД имају своја тумачења и смернице. Комисија за хартије од вредности криптовалуте посматра као хартије од вредности, Министарство финансија као валуту, док Комисија за трговину робама и фјучерсима криптовалуте третира као робу. Пореска управа криптовалуте сматра дигиталном вредношћу која функционише као јединица обрачуна, средство размене и складиште вредности. Због различитих тумачења, Бела кућа је издала извршну наредбу да координира регулаторне напоре свих агенција. Бајденова администрација предузима активне кораке за сузбијање незаконитих активности повезаних са криптовалутама, планирајући да измени Закон о банкарској тајни (Bank Secrecy act) како би обухватио и дигиталне валуте на берзама и НФТ платформама .

Канада је прва држава која је одобрила Bitcoin фондове којима се тргује на берзи (ETF) за индивидуалне инвеститоре. Инвестициона индустрија и регулаторно тело Канаде (IIROC) и Канадски одбор за хартије од вредности (CSA) издали су смернице према којима су крипто берзе дужне да се региструју код локалних регулатора.

У Великој Британији, Крипто-гасфорц укључује Управу за финансијско понашање (FCA), Банку Енглеске и Министарство финансија. ФЦА покрива регулативе за KYC, AML, и CFT, док су крипто берзе обавезне да се региструју код овог тела. Трговање крипто дериватима је забрањено, а инвеститори су дужни да плаћају порез на капиталну добит у складу са својим активностима. FCA је, такође, 2022. године донела обавезу за све крипто фирме да испуњавају обавезе које налаже Канцеларија за финансијске санкције (OFSI) .

Аустралијска јединица за финансијску интелигенцију (AUSTRAC је 2018. године донела законе којима су крипто берзе обавезне да се региструју, примењују KYC политике, пријављују сумњиве активности и поштују законе о борби против прања новца. Аустралија је 2021. године покренула оквир за лиценцирање крипто берзи, како би обезбедила регулисано окружење за инвеститоре .

Јапан је 2017. године легализовао криптовалуте као имовину према Закону о платним услугама (PSA). Закон је више пута измењиван, а најновије

промене 2019. године уносе појам "крипто-имовина" и регулишу трговину крипто дериватима. Крипто берзе су обавезне да се региструју код Агенције за финансијске услуге (FSA) и поштују AML/CFT регулативе .

Иако је Врховни суд Индије 2020. године укинуо забрану трговине криптовалутама, регулаторни оквир је и даље нејасан. Све инвестиције у криптовалуте су опорезоване стопом од 30%, док се на сваку трансакцију примењује додатна порезна стопа од 1% .

Португал је једна од најпријатељскијих земаља за крипто-трговце, јер не намеће порезе на криптовалуте, осим у случајевима пословних активности. Земља је 2020. године представила Дигитални транзициони акциони план који обухвата флексибилно регулаторно окружење за развој технологије.

Европски савет је 2022. године усвојио регулативу "Тржишта у крипто-имовини" (MiCA), која доноси значајан помак ка регулисању тржишта криптовалута у целој ЕУ. Ова регулатива се бави заштитом потрошача, борбом против прања новца и одговорношћу крипто фирми ."
(<https://zenledger.io/blog/crypto-regulation/>)

„Са градом Зуг познатим као "Crypto Valley," Швајцарска је развила пријатељски регулаторни оквир за криптовалуте, омогућавајући компанијама да послују у сигурном правном окружењу, док истовремено надгледа активности како би се спречио финансијски криминал“.
(<https://complyadvantage.com/insights/cryptocurrency-regulations-around-world/cryptocurrency-regulations-switzerland/>)

„Малта је постала лидер у регулацији криптовалута, успостављањем закона као што су Закон о дигиталним иновацијама и Закон о виртуелним финансијским средствима, чиме су поставили основу за сигуран и иновативан крипто екосистем“.
(<https://cryptocurrency.law/navigating-the-2024-cryptocurrency-regulatory-framework-in-malta/>)

„Естонија је створила један од најнапреднијих законских оквира за криптовалуте и блокчејн технологију, са снажним фокусом на спречавање прања новца и сајбер безбедност, док истовремено привлачи крипто компаније“.
(<https://cryptocurrency.law/estonias-cryptocurrency-legislation-an-in-depth-look-at-the-2024-framework/>)

Ове земље су успеле да препознају предности криптовалута и блокчејн технологије, док истовремено спроводе мере за заштиту финансијског система и смањење ризика од криминалних активности.

Кључни безбедносни ризик криптовалута није само у њиховој анонимности, већ у потенцијалу да поремете традиционалне системе надзора, стварајући глобалну мрежу финансијских токова ван државне контроле, док Србија, као део тог процеса, мора да препозна јединствену прилику за успостављање пионирског модела регулације који ће истовремено подстаћи иновације и заштитити националну безбедност од софистицираних облика сајбер криминала. Увођењем флексибилних, али свеобухватних регулаторних оквира, Србија има потенцијал да постане лидер у региону, не само у области

иновација већ и у одговорном управљању ризицима повезаним са глобалном дистрибуцијом дигиталних актива и борбом против финансирања тероризма и организованог криминала.

ЗАКЉУЧАК

Двадесети век је био век атомске технике, а двадесет први је век дигиталних достигнућа. И једно и друго повезује не само невидљива суштина, него и чињеница да обе врсте технологија могу да се користе како на благодат човечанства, тако и на његову штету. Заправо, реч је у злоупотреби примене поменутих технологија. Док злоупотреба или неправилно коришћење атомске технике прети да уништи човечанство, примена односно злоупотреба дигиталних технологија када су у питању криптовалуте могла би да доведе до нарушавања постојећих финансијских система, низа кривичних дела повезаних са имовином, финансирањем тероризма или организованог криминала. Да би се избегле било какве злоупотребе модерних финансијских система и дигиталних валута потребно је уредити правни оквир у коме ће криптовалуте постојати и примењивати се крајње легално и контролисано. Тај правни оквир осим што би уредио сегмент везан за рударење, продају, трговину, размену и друго, требао би да предвиди и кривична дела везана за злоупотребу истих чиме се у старту одређује генерална мера превенције за све евентуалне учиниоце кривичних дела у вези са криптовалутама. У Србији иако постоји Закон о дигиталној имовини, обзиром на брзину напредовања технологија и глобалних кретања можемо рећи да је још увек „пројекат у повоју“ ако га упоредимо са неким другим земаљама које спадају у покретаче високотехнолошке револуције и савремених финансијских и банкарских система.

LITERATURA

1. Randelović, Dragan, Randelović, Miloš i Kuzmanović, Željko, „Praktična primena softverskih alata otvorenog koda u kriptografiji“, *NBP Nauka, bezbednost, policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd 2014, str. 115-135.
2. Chohan, Usman W., *Cryptocurrencies: A Brief Thematic Review* - Discussion Paper, School of Business and Economics University of New South Wales, Canberra 2022, page 6, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3024330> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3024330>. Приступљено 15.09.2024. године.
3. Eichengreen, B. (2019). From Commodity to Fiat and Now to Crypto: What Does History Tell Us? National Bureau of Economic Research. Приступљено 15.09.2024. године.
4. Farrell, G., & Tilley, N. (2017). *The Routledge Handbook of Crime Science*. Routledge. Приступљено 15.09.2024. године.

5. Kshetri, N. (2020). *Blockchain and Cryptocurrency: Centralized, Decentralized, and Distributed Applications*. MIT Press. Приступљено 15.09.2024. године.
6. Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction*. Princeton University Press. Приступљено 15.09.2024. године.
7. Yermack, D. (2013). *Is Bitcoin a Real Currency? An Economic Appraisal*. National Bureau of Economic Research. Приступљено 15.09.2024. године.
8. Schueffel, Patrick, *The Concise FINTECH COMPENDIUM*, School of Management Fribourg (HEG-FR) University of Applied Sciences and Arts Western Switzerland, Fribourg 2017.
9. Sherman, Alan T., Javani, Farid, Zhang, Haibin and Golaszewski, Enis, „On the Origins and Variations of Blockchain Technologies“, *IEEE Security & Privacy* (Volume: 17, Issue: 1, Jan.-Feb. 2019), (Editor David M. Nicol), Los Alamitos, California, USA, Page(s): 72 – 77.
10. Zohar, A. (2015). *Bitcoin: under the hood*. *Communications of the ACM*, 58(9), 104-113.

Правни извори:

11. Закон о дигиталној имовини, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 153/2020.

Интернет извори:

12. Народна банка Србије, Блиц (портал) – у вези с криптовалутама, саопштење Кабинета гувернера Народне банке Србије објављено 27.06.2018. године, преузето са линка: https://www.nbs.rs/sr_RS/scripts/showcontent/index.html?id=12975&konverzija=no, 20.05.2024. године.
13. Преузето са линка: <https://zenledger.io/blog/crypto-regulation/>
14. Преузето са линка: <https://complyadvantage.com/insights/cryptocurrency-regulations-around-world/cryptocurrency-regulations-switzerland/>
15. Преузето са линка: <https://cryptocurrency.law/navigating-the-2024-cryptocurrency-regulatory-framework-in-malta/>
16. Преузето са линка: <https://cryptocurrency.law/estonias-cryptocurrency-legislation-an-in-depth-look-at-the-2024-framework/>

RESUME

While the misuse or improper application of atomic technology threatens to destroy humanity, the misuse or abuse of digital technologies, particularly in the context of cryptocurrencies, could disrupt existing financial systems, lead to a range

of property-related crimes, and facilitate the financing of terrorism or organized crime.

To prevent any misuse of modern financial systems and digital currencies, it is essential to establish a legal framework that ensures cryptocurrencies operate in a fully legal and regulated manner. This framework should not only govern aspects such as mining, sales, trading, and exchange but also include provisions addressing criminal offenses related to their misuse. By doing so, a general preventive measure would be established from the outset to deter potential offenders involved in cryptocurrency-related crimes

UZROCI, POSLEDICE I PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA

Jasmina Igrački

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

jasminaiigracki@yahoo.com

Apstrakt:

Jedno od najočiglednijih problema sa kojima se suočavaju mladi i društvo, jeste vršnjačko nasilje. Etiologija i fenomenologija problema zahtevaju pre svega blagovremeno prepoznavanje i razumevanje ove izuzetno složene pojave, na svim nivoima. Prevencija vršnjačkog nasilja zahteva podizanje društvene svesti o ozbiljnosti problema, kao i shvatanje značaja borbe protiv istih.

Svedoci smo da, iako su u Posebnom protokolu predstavljene preventivne aktivnosti i definisane uloge svih onih koji su na neki način deo života dece, vršnjačko nasilje (emocionalno, fizičko, digitalno) je u ekspanziji, i postaje vidljivo tek kada incidenti zadobiju medijsku pažnju.

Prema rezultatima istraživanja, 13% do 51% ispitanih učenika, ponaša se tako da sebe i osobe iz svog okruženja izlaže različitim rizicima na društvenim mrežama. Više od 70% ispitanih učenica uzrasta 14-17 godina i 56% učenika videlo je na internet slike krvi i nasilja prema drugim osobama ili životinjama. Skoro četvrtina ispitanih učenika uzrasta 9-17 godina (23%) doživela je vršnjačko nasilje u toku prethodne godine, na internetu tj. preko digitalnih tehnologija ili uživo. Skoro trećina dece i mladih uzrasta 11-17 godina iz ovog istraživanja pristupila je veb-sajtu pornografskog sadržaja u poslednjih godinu dana.

Ključne reči: deca, nasilje, viktimizacija, pravna zaštita, prevencija.

CAUSES, CONSEQUENCES AND PREVENTION OF PEER VIOLENCE

Abstract

One of the most obvious problems facing young people and society is peer violence. The etiology and phenomenology of the problem require above all timely recognition and understanding of this extremely complex phenomenon, at all levels. Prevention of peer violence requires raising social awareness of the seriousness of the problem, as well as understanding the importance of fighting against it.

We are witnesses that, although the Special Protocol presents preventive activities and defined procedures in the protection of children from violence, in which the role of everyone involved in the life and work of children, peer violence (emotional, physical, digital) is expanding, and becomes visible only when incidents gain media attention.

According to the results of the research, 13% to 51% of the surveyed students behave in such a way that they expose themselves and people from their environment to various risks on social networks. More than 70% of female students aged 14-17 and 56% of male students have seen images of blood and violence against other people or animals on the Internet. Almost a quarter of the surveyed students aged 9-17 (23%) experienced peer violence during the previous year, on the Internet, i.e. through digital technologies or live.

Almost a third of children and young people aged 11-17 in this survey have accessed a pornographic website in the last year.

Key words: children, violence, victimization, legal protection, prevention.

UVOD

Mladi se danas nalaze pred mnogim iskušenjima. Postmoderno društvo karakteriše vrednosna dezorijentacija koja se posebno odražava na mlade. Mladi u ovom konfuznom vremenu traže neki smisao života, u asocijalnom, destruktivnom ponašanju, u vandalizmu, sebičnosti, prepuštanju instiktima, zavisnosti od alkohola, droge, seksa, uživanju bez granica, samovolji, nasilju, kriminalu.“ Često su izloženi životnim poteškoćama, a pritom, lišeni su pomoći porodice, zajednice, škole, ali i društva u celini.

Vršnjačko nasilje predstavlja sve češći problem u školama širom sveta, a njegove posledice mogu biti dalekosežne kako za pojedince tako i za društvo u celini. Vršnjačko nasilje, često definisano kao ponavljano, namerno nasilno ponašanje od strane jednog ili više učenika prema vršnjacima, može se manifestovati u različitim oblicima – fizičkom, verbalnom, psihološkom i digitalnom. Ovaj fenomen nije nov, ali sa razvojem tehnologije, posebno društvenih mreža, vršnjačko nasilje poprima nove dimenzije i postaje još teže za kontrolisanje i prevenciju.

Škola ima veliku ulogu u životu učenika. Ona ima svoju obrazovnu i vaspitnu funkciju. Obrazovna funkcija tiče se znanja koje učenik stiče u školi, ocena koje na osnovu znanja dobija i mogućnosti da, na osnovu toga obezbedi posao i materijalni status. Vaspitna uloga se po pravilu, u poslednje vreme, stavlja u drugi plan može se reći da sam obrazovno-vaspitni rad u velikoj meri predstavlja preventivni rad na sprečavanju pojave, ispoljavanja i ponavljanja nasilnog ponašanja. Upravo škola kao mesto najvidljivije interakcije između učenika ima neograničene mogućnosti, ali i odgovornost da deluje u tom pravcu. Ovaj segment školskog procesa, zaokuplja znatno više pažnju javnosti. Javlja se velika bojazan i zabrinutost zbog poremećenog sistema vrednosti, navika koje deca usvajaju u školi, zbog nasilja koje dete doživljava ili gleda u školi. Ukoliko je nasilje u školi svakodnevno, dete će nasilje usvojiti kao način života, a vrednosti povezane sa nasiljem kao lične društvene vrednosti. Škola bi trebalo da kao obrazovna i vaspitna ustanova, predstavlja bezbedno mesto na kome će se vršiti između ostalog, i socijalizacija dece. Međutim, u praksi je situacija potpuno drugačija. Naime, prema sprovedenom istraživanju 2013. godine ((Popadić, Plut, 2007; Popadić, Plut et al, 2014), vršnjačkom nasilju bilo je izloženo čak 44% učenika i to u periodu od tri meseca koja su prethodila istraživanju. Verbaio nasilje doživelo je njih 45,8%, fizičko, ali i socijalno nasilje 33%, a onih koji su se izjasnili kao počinioci čak 21%. Kao počinioci psihičkog nasilja češće se javljaju dečaci nego devojčice, s tim da su oni i češće žrtve nasilja, ne samo svojih vršnjaka već i odraslih (Ćeriman et al., 2015).

Statistike pokazuju da je značajan procenat učenika izložen nekom obliku vršnjačkog nasilja tokom školovanja. Prema istraživanjima, između 20% i 30% dece širom sveta doživljava vršnjačko nasilje na dnevnom nivou, što ukazuje na globalni

karakter ovog problema. U Srbiji, istraživanja pokazuju slične trendove, pri čemu su najčešći oblici nasilja verbalno i digitalno maltretiranje.

Prema Smith-u, faktori koji utiču na nasilje u školama mogu da se podele na: vrstu škole i klimu koja vlada u školi, karakteristike grupe vršnjaka, karakteristike učenika (pol, uzrast, etnička pripadnost, porodične prilike, posebne obrazovne potrebe), kao i na istorijske trendove. (Smith, 2006). Zbog njihovog uzrasta, fizičkog i psihičkog stanja deca su posebno podložna viktimizaciji, različitim oblicima nasilja. Studije o rasprostranjenosti nasilja, koje su obuhvatile 96 zemlje, pokazuju da je jedna milijarda dece širom sveta između 2 i 17 godina, doživela neki oblik nasilja (Hilis, Mersi, Amobi i Kres, 2016). Deca su najranjiviji i najosetljiviji članovi društva, a nasilje izuzetno destruktivno utiče na njihovo zdravlje, psihološko i socijalno blagostanje.

Posledice vršnjačkog nasilja su duboke i višestruke. Žrtve često pate od niskog samopouzdanja, anksioznosti, depresije, pa čak i ozbiljnijih psiholoških poremećaja. Nasilnici, s druge strane, takođe trpe posledice, iako na drugačiji način – kod njih postoji veća verovatnoća za razvoj antisocijalnog ponašanja i delikvencije u kasnijem životu. Društvo kao celina takođe trpi, jer ne samo da se suočava sa povećanim troškovima u vezi sa zdravstvenim i socijalnim sistemom, već i sa generacijama mladih ljudi koji se suočavaju s dugoročnim negativnim posledicama.

Razumevanje uzroka vršnjačkog nasilja i posledica koje ono izaziva od suštinskog je značaja kako bi se razvile efikasne strategije prevencije i intervencije. Ovaj rad ima za cilj da istraži glavne uzroke vršnjačkog nasilja, kako na individualnom, tako i na socijalnom i kulturnom nivou, kao i posledice koje ono izaziva. Takođe, rad će se baviti analizom postojećih strategija prevencije i predložiti moguća unapređenja kako bi se efikasnije suzbila ova vrsta nasilja u školama i zajednicama. Kroz detaljnu analizu faktora koji doprinose nasilju među vršnjacima, biće moguće ponuditi konkretne smernice za smanjenje ovog problema i stvaranje bezbednijeg školskog okruženja. Prepoznavanje ključnih uzroka vršnjačkog nasilja, kao i adekvatno reagovanje i prevencija, od suštinskog su značaja za zaštitu mentalnog i fizičkog zdravlja dece i mladih, te za njihovu uspešnu integraciju u društvo.

KOMPLEKSNOST VRŠNJAČKOG NASILJA

Vršnjačko nasilje predstavlja kompleksan društveni problem koji se javlja u različitim oblicima i situacijama, najčešće među decom i adolescentima u školskom okruženju. Kako bi se ovaj fenomen adekvatno razumeo i istražio, neophodno je analizirati ga iz više perspektiva – psihološki, sociološki i kulturološki. Ovaj teorijski okvir pruža temelj za razumevanje uzroka, oblika i posledica vršnjačkog nasilja, kao i za prepoznavanje ključnih pristupa njegovoj prevenciji.

Nasilje karakteriše, po pravilu, primena sile i ono je najčešće sredstvo za ostvarivanje nekog cilja, ali ono može biti i samo sebi cilj (Igrački, 2014, str. 76).

Vršnjačko nasilje definiše se kao ponavljano agresivno ponašanje između dece i mladih sličnog uzrasta, pri čemu postoji očigledna neravnoteža moći između nasilnika i žrtve (Olweus, 1993). Ono se najčešće dešava u školskom okruženju, ali se može manifestovati i u drugim društvenim sredinama gde su mladi prisutni.

Prema istraživanjima, vršnjačko nasilje može obuhvatati širok spektar agresivnih ponašanja koja imaju za cilj da povrede, ponize ili marginalizuju drugu osobu (Smith, 2014).

Uglavnom se sprovodi s namerom da se drugom licu namerno i bez razloga nanese šteta. To se može dešavati ne samo u školi već i u školskom dvorištu, prilikom dolaska u školu ili povratka kući. Kao najčešći oblici nasilja javljaju se: verbalno (upućivanje pogrđnih reči s ciljem omalovažavanja), socijalna izolacija (prekid komunikacije s određenim detetom), a nažalost česti su i slučajevi fizičkog i seksualnog nasilja (nanošenje lakih i teških telesnih povreda, tuče, deljenje određenih fotografija putem društvenih mreža itd.)

- Fizičko nasilje uključuje direktnu fizičku agresiju, kao što su udaranje, guranje ili povlačenje, i jedan je od najlakše prepoznatljivih oblika vršnjačkog nasilja (Rigby, 2008). Fizičko nasilje često ostavlja vidljive posledice na žrtvi i može biti povezano s ozbiljnim psihološkim posledicama.

- Verbalno nasilje obuhvata uvrede, ponižavanje i zadirkivanje, a iako manje vidljivo od fizičkog nasilja, može biti jednako štetno po mentalno zdravlje žrtve (Wolke & Lereya, 2015). Verbalno nasilje može dugotrajno uticati na samopouzdanje i emocionalnu stabilnost pojedinca.

- Psihološko ili emocionalno nasilje manifestuje se kroz manipulaciju, društvenu izolaciju i širenje glasina. Ovaj oblik nasilja je često prikriven i teže ga je prepoznati, ali može imati duboke posledice na društveni život žrtve (Juvonen & Graham, 2014).

- Digitalno ili sajber nasilje uključuje upotrebu interneta i društvenih mreža za slanje uvredljivih poruka, deljenje neprimerenih slika ili video sadržaja, ili javno sramoćenje žrtve. Ovaj oblik nasilja je postao sve prisutniji s razvojem tehnologije i može se odvijati u bilo koje vreme, čineći ga teže kontrolisanim (Kowalski et al., 2014).

Vršnjačko nasilje se razlikuje od drugih oblika agresije po nekoliko ključnih karakteristika. Pre svega, ono je ponavljajuće, što znači da nije jednokratni događaj, već kontinuirana serija incidenata. Drugo, vršnjačko nasilje karakteriše neravnoteža moći između nasilnika i žrtve, bilo da je reč o fizičkoj snazi, društvenom statusu ili nekoj drugoj vrsti nadmoći (Olweus, 1993). Takođe, vršnjačko nasilje se često odvija u prisustvu posmatrača, koji svojim ponašanjem, bilo da odobravaju ili ne reaguju, mogu dodatno podstaći nasilje (Salmivalli et al., 2011).

Psihološki pristupi nasilju među vršnjacima fokusiraju se na individualne faktore. Na primer, deca koja su nasilna često dolaze iz disfunkcionalnih porodica ili su izložena nasilju u porodici, što ih čini sklonijim agresiji prema drugima (Smith, 2014). Takođe, deca koja pokazuju znake anksioznosti, depresije ili niskog samopouzdanja češće postaju žrtve vršnjačkog nasilja (Juvonen & Graham, 2014).

Sociološki pristupi naglašavaju uticaj okruženja, kao što su školska klima, prijateljski odnosi i društvene norme. U društvima ili školama gde su nasilna ponašanja tolerisana ili ignorisana, vršnjačko nasilje je prisutnije (Salmivalli et al., 2011). Uloga posmatrača je ovde ključna, jer njihova reakcija (ili nereakcija) može podstaći ili obeshrabriti nasilje.

Jedan od najčešće korišćenih modela u proučavanju vršnjačkog nasilja je Model socijalne dominacije, koji objašnjava nasilje kao sredstvo postizanja i održavanja socijalnog statusa unutar grupe vršnjaka. Prema ovom modelu, nasilnici koriste agresiju kako bi potvrdili svoju dominantnu poziciju i potisnuli druge članove grupe, naročito one koji su percipirani kao slabiji (Salmivalli et al., 2011).

Teorija socijalnog učenja, koju je razvio Albert Bandura (1977), sugerise da deca uče nasilno ponašanje posmatrajući druge, bilo u porodičnom okruženju, školi ili putem medija. Deca koja vide nasilno ponašanje i koja ne vide posledice za nasilnike, verovatno će usvojiti slične obrasce ponašanja (Bandura, 1977).

Ovi modeli zajedno pružaju teorijsku osnovu za razumevanje dinamike vršnjačkog nasilja i nude uvide u to kako se može sprečiti, kroz edukaciju, promenu društvenih normi i implementaciju intervencijskih programa.

UZROCI VRŠNJAČKOG NASILJA

Sve društvene promene utiču i na pojavu nasilja u školama. (Gašić-Pavišić, 2004). Razumevanje uzroka vršnjačkog nasilja ključno je za razvoj efikasnih strategija prevencije. Istraživanja pokazuju da na pojavu nasilja među vršnjacima utiče kombinacija individualnih, porodičnih, školskih i šire društvenih faktora. Ovi faktori se međusobno prepliću, stvarajući složen okvir koji objašnjava zašto neka deca postaju nasilnici, a druga žrtve. S obzirom da školsko nasilje zavisi od trenutnog stanja u jednom društvu, ukoliko se nasilnici adekvatno ne sankcionišu neminovno dolazi do povećanja stope nasilja u tom društvu. Osim toga, neki novi oblici agresivnog ponašanja mogu se zbog toga smatrati prihvatljivim, odnosno može doći do usvajanja i primene agresivnog ponašanja kao načina rešavanja određenih situacija.

Individualne karakteristike

Jedan od glavnih uzroka vršnjačkog nasilja leži u individualnim karakteristikama deteta. Deca koja imaju problema s kontrolisanjem besa, pokazuju sklonost ka agresiji ili pate od niskog samopouzdanja često su sklona nasilničkom ponašanju (Olweus, 1993). Istraživanja pokazuju da deca koja su izložena nasilju u porodici ili koja su svedoci nasilnog ponašanja u svom okruženju, razvijaju agresivne tendencije koje potom ispoljavaju prema vršnjacima (Bandura, 1977). Takođe, emocionalne teškoće poput anksioznosti ili depresije mogu povećati verovatnoću da dete postane žrtva vršnjačkog nasilja (Juvonen & Graham, 2014).

Bihevioralni problemi, kao što su impulsivnost i nedostatak empatije, takođe doprinose nasilničkom ponašanju (Kaltiala-Heino et al., 1999). Nasilnici često nemaju sposobnost da prepoznaju osećanja drugih ili da se stave u poziciju žrtve, što im olakšava da nastave sa nasilnim ponašanjem.

Porodični faktori

Porodica igra ključnu ulogu u formiranju socijalnog ponašanja deteta, pa se stoga disfunkcionalna porodična dinamika često povezuje sa nasilničkim ponašanjem. Deca koja potiču iz porodica u kojima su prisutni zanemarivanje, fizičko ili emocionalno zlostavljanje, ili gde roditelji ne postavljaju jasne granice, imaju veću verovatnoću da postanu nasilnici (Lereya et al., 2013). Na primer, autoritarni stil roditeljstva, koji se karakteriše strogim pravilima i fizičkom kaznom, povezan je sa povećanom sklonošću dece ka agresiji (Baumrind, 1991).

Deca koja prisustvuju nasilju u porodici nesumnjivo trpe njegove posledice koje se odražavaju na psihičko zdravlje, (Igrački, Brašovan Delić, 2023: 181) a što može dovesti do anksioznosti, depresije i problema u ponašanju. (World Health Organization, 2002: 103).

Porodični uslovi u kojima dete odrasta utiče na pojavu nasilničkog ponašanja kod dece i to kroz četiri faktora. (Olweus, 1998). Prvi faktor ukazuje na vezu između nedostatka emocionalne podrške od strane roditelja i neposlušnosti i agresivnosti dece. Nedostatak pažnje i topline, posebno u najranijem periodu detinjstva predstavlja faktor rizika za nasilničko ponašanje kasnije. (Baldry, 2003) Drugi faktor ukazuje da nedostatak kontrole i uspostavljanja jasnih granica u ponašanju utiče na povećanje agresivnosti kod dece, a samim tim i nasilničkog ponašanja. Treći važan faktor ukazuje da nasilje među roditeljima, kako i zlostavljanje dece od strane roditelja, predstavlja faktor rizika za agresivno ponašanje dece, ali i vršnjačko nasilje, jer takav obrazac ponašanja biva naučen. Četvrti faktor rizika za vršnjačko nasilje odnosi se na temperament deteta. Naime, sprovedena istraživanja su pokazala da "teže vaspitljiva" deca pokazuju sklonost ka nasilničkom ponašanju, a naročito kada sa roditeljima koji i sami imaju probleme u ponašanju, nisu razvili adekvatan odnos. (Vasta, Haith, & Miller, 1998)

Podaci sudova sa teritorije Republike Srbije pokazuju da nasilju u porodici vrlo često svedoče deca. Naime, prema dobijenim podacima registrovano je 46% učinilaca sa dvoje ili više dece, 28% učinilaca je imalo jedno, 26% je bilo bez dece. Kada su žrtve u pitanju, njih 11, 5 % je bilo bez dece, sa jednim detetom 42,6%, a 39% žrtava imalo je dvoje i više dece. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasiljem u porodici (Istanbulska konvencija) usvojena je upravo zbog potrebe da se zaštite najranjiviji članovi porodice, žene i deca.

Deca žrtve nasilja i zanemarivanja su deca kod koje postoji opasnost da će postati žrtve ili ako jesu žrtve zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja i eksploatacije, odnosno ako su im fizičko, psihičko ili emocionalno blagostanje i razvoj ugroženi delovanjem ili propustima roditelja, staratelja ili druge osobe koja se o njima neposredno stara. Nasilje u porodici nad decom može da se ispoljava u različitim oblicima: fizičko nasilje, emocionalno nasilje, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje/ eksploatacija deteta, zanemarivanje.

S druge strane, deca koja potiču iz porodica sa pozitivnim porodičnim odnosima, gde se podstiče otvorena komunikacija i gde roditelji pružaju emocionalnu podršku, ređe postaju nasilnici ili žrtve vršnjačkog nasilja (Bowes et

al., 2009). Roditelji koji su uključeni u život svoje dece i koji pružaju emocionalnu stabilnost, često igraju preventivnu ulogu u sprečavanju nasilja među vršnjacima.

Školski i društveni faktori

U pokušaju da ostvari organizovano i bezbedno školsko okruženje i održava red i zakon-bezbednost u školi, zajednica i njeni organi kao nosioci i rukovodstvo škole utvrđuju pravila i propise koji će voditi aktivnosti članova obrazovne ustanove i bezbednosti unutar škole. Veština ponašanja u školi i školskom okruženju od strane osoblja škole, roditelja, učenika i odgovornih za bezbednost u društvu u celini, je važan segment ukupnog programa bezbedne škole. (Igrački, et al. 2024).

Školsko okruženje igra značajnu ulogu u oblikovanju ponašanja među vršnjacima. Škole sa niskim nivoom discipline, neefikasnim nadzorom i nedostatkom jasnih politika protiv nasilja često pružaju plodno tlo za vršnjačko nasilje (Salmivalli et al., 2011). Disciplina učenika je preduslov za skoro sve što škola može da ponudi učenicima (McGregori, 2006). Nedostatak podrške od strane nastavnika i neadekvatan odgovor školskog sistema na nasilničko ponašanje mogu povećati verovatnoću da nasilnici nastave sa svojim ponašanjem, dok se žrtve osećaju nezaštićeno. Istraživanje kako nastavnici vide nasilje u školi, (Plut, Pavlović & Popadić, 2012) i (popadić, Pavlović & Plut, 2013), na uzorku od 188 škola, preko dve trećine misli (70%), da je nasilje učenika veći problem nego što je bio ranije, skoro četvrtina njih (23%), smatra da je problem isti, a samo njih 6,2 smatra da je problem manji nego ranije, a 5% zaposlenih izjavljuje da u njihovoj školi nema problema sa nasilnim ponašanjem učenika.

Pored toga, društvene norme koje promovišu takmičarski duh, dominaciju i agresivno ponašanje doprinose nasilju među vršnjacima (Craig et al., 2009). Nasilnici često dobijaju socijalne nagrade kroz povećanje statusa ili popularnosti u grupi, što dalje ohrabruje njihovo ponašanje (Salmivalli, 2010). U ovom kontekstu, uloga posmatrača je ključna jer pasivno prihvatanje ili odobravanje nasilja doprinosi njegovom nastavku.

Preduzimanjem pravovremenih mera prevencije od strane škole ne samo da se smanjuje stepen nasilničkog ponašanja kod dece, već se usvajaju i pozitivni modeli ponašanja koji dovode do zdravijeg ličnog razvoja učenika. (Đurišić, 2015).

Kulturni i društveni uticaji

Šire društvene i kulturne norme takođe utiču na nasilje među vršnjacima. Društva koja vrednuju agresivno ponašanje, kao što je slučaj u nekim okruženjima gde su takmičarski duh i dominacija dominantni modeli ponašanja, često imaju veću stopu vršnjačkog nasilja (Espelage & Swearer, 2010). Mediji, naročito filmovi i video igre, često promovišu nasilje kao prihvatljiv oblik rešavanja sukoba, što može uticati na formiranje nasilničkih stavova kod dece (Anderson et al., 2003).

Internet i društvene mreže dodatno komplikuju ovaj problem, omogućavajući širenje sajber nasilja. Deca i adolescenti danas imaju pristup

platformama gde mogu anonimno ili javno maltretirati svoje vršnjake bez direktnih posledica, što može povećati učestalost nasilja (Kowalski et al., 2014).

Učenici osnovnih i srednjih škola u Srbiji svakodnevno imaju pristup internetu, odnosno aktivni su na društvenim mrežama. (njih oko 90%), (Popadić i Kuzmanović, 2016), s tim da oko 45% dece ima profil na nekoj društvenoj mreži iako su mlađa od 13 godina. (Smahel et al., 2020).

Digitalno nasilje karakteriše:

- zloupotreba interneta i digitalnih uređaja;
- namerno nanošenje štete drugome;
- između izvršioca i žrtve postoji nesrazmera moći.

Digitalno nasilje se može javiti u sledećim oblicima: (Dinić et al. 2021)

- Tkz. – “veselo šamaranje” ili “šaljivo šamaranje” (engl. happy slapping) podrazumeva snimanje udaranja jednog lica, najčešće prolaznika od strane drugog lica ili više njih. Posledica direktnih fizičkih napada na poznate ili nepoznate osobe može biti ne samo nanošenje ozbiljnih telesnih povreda, već i smrt.

- U digitalnom nasilju se uništavanje tuđe imovine odnosi na slanje virusa, promenu ili krađu lozinki odn. hakovanje profila na društvenim mrežama ili imejla itd.

- Objavljivanje uvredljivih sadržaja, slanje poruka određenom licu s ciljem da se ono omalovažava i diskredituje, zlonamerno komentarisanje tuđih objava, predstavlja verbalno digitalno nasilje. Nekrobuling (engl. Necrobulying) kao poseban oblik digitalnog nasilja podrazumeva ostavljanje neprimerenih komentara na profilima osoba koje su izgubile život.

- Javno iznošenje negativnih stavova prema određenoj osobi, grupi ili aktuelnoj temi bez obzira na posledicu predstavlja Onlajn mržnju (engl. online hating) (Dobrowolska, & Sorokowski, 2021). Sa sve učestalijim korišćenjem zloupotrebom društvenih mreža i drugih platformi sve više se ispoljava u onlajn komunikaciji i govor mržnje.

POSLEDICE VRŠNJAČKOG NASILJA

Vršnjačko nasilje ima duboke i dalekosežne posledice koje mogu uticati na žrtve, nasilnike i posmatrača. Ove posledice se manifestuju na različitim nivoima – emocionalnom, psihološkom, socijalnom i akademskom. Dugoročne posledice nasilja među vršnjacima mogu trajati tokom čitavog života, ostavljajući trag na emocionalno i mentalno zdravlje pojedinca. Jedna od najčešćih posledica vršnjačkog nasilja su psihološki problemi koji se razvijaju kod žrtava. Deca i adolescenti koji su izloženi kontinuiranom nasilju često razvijaju anksiozne poremećaje, depresiju, nisko samopouzdanje i osećaj bezvrednosti (Hawker & Boulton, 2000). Istraživanja pokazuju da žrtve vršnjačkog nasilja imaju povećan rizik od razvoja mentalnih poremećaja i suicidalnih misli, što može rezultirati dugoročnim problemima u odrasloj dobi (Copeland et al., 2013).

Emocionalni stres povezan sa vršnjačkim nasiljem može takođe uticati na sposobnost deteta da se nosi sa svakodnevnim situacijama, što vodi do izolacije i povlačenja iz društvenih aktivnosti. Osećaj bespomoćnosti i straha od ponavljanja

nasilja može dovesti do trajnog gubitka poverenja u druge ljude i osećaja nesigurnosti (Juvonen & Graham, 2014).

Deca koja su izložena nasilju mogu pokazivati smanjen interes za školu, pad u akademskim postignućima, povećan broj izostanaka i smanjenu koncentraciju na nastavi (Nakamoto & Schwartz, 2010). Ovo se može objasniti povećanim stresom i emocionalnim opterećenjem koje žrtve doživljavaju, što smanjuje njihovu sposobnost da se fokusiraju na školske zadatke. Dugoročno, deca koja su žrtve nasilja mogu napustiti školu, što dodatno otežava njihovu buduću socijalnu i profesionalnu integraciju (Ladd et al., 2017).

Vršnjačko nasilje ima značajan uticaj i na socijalni život žrtava. Deca koja su izložena nasilju često doživljavaju socijalnu izolaciju i imaju poteškoće u stvaranju i održavanju prijateljstava (Salmivalli, 2010). Ova socijalna izolacija može dodatno pogoršati osećaj usamljenosti i nesigurnosti, čineći žrtve podložnijim daljem zlostavljanju. Žrtve često razvijaju osećaj nepouzdanja prema drugima i izbegavaju socijalne situacije, što može rezultirati trajnim problemima u interpersonalnim odnosima u odrasлом dobu (Hodges & Perry, 1999).

Nasilnici takođe trpe posledice svog ponašanja. Deca koja se upuštaju u nasilničko ponašanje često razvijaju problematične obrasce ponašanja koji mogu dovesti do delikvencije, zloupotrebe supstanci i kriminalnih aktivnosti u kasnijem životu (Ttofi et al., 2011). Takođe, istraživanja pokazuju da nasilnici imaju povećan rizik od razvoja psiholoških problema, kao što su antisocijalni poremećaji ličnosti i problemi sa agresivnim impulsima (Olweus, 1993). Dugoročno, nasilnici često imaju problema sa prilagođavanjem u društvenim i profesionalnim sredinama. Njihovo agresivno ponašanje može otežati razvijanje pozitivnih odnosa sa vršnjacima i autoritetima, što dodatno povećava njihovu socijalnu izolaciju i smanjuje mogućnosti za uspešan društveni i profesionalni život (Salmivalli, 2010).

Deca koja prisustvuju nasilju među vršnjacima, takođe mogu doživeti negativne posledice. Iako nisu direktno uključeni u nasilje, svedočanstvo nasilja može izazvati stres, anksioznost i osećaj krivice kod posmatrača, naročito ako se osećaju bespomoćno da intervišu (Rivers et al., 2009). Posmatrači koji pasivno učestvuju ili podržavaju nasilje, čak i nesvesno, mogu razviti normalizovane stavove prema agresivnom ponašanju, što povećava rizik od njihovog budućeg učešća u nasilju.

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA

Prevencija vršnjačkog nasilja predstavlja ključni aspekt borbe protiv ovog složenog fenomena. Različite strategije prevencije fokusiraju se na individualni, porodični, školski i društveni nivo. Uspostavljanje pozitivne školske klime, jačanje socijalnih veština kod dece, kao i aktivna uloga roditelja i školskih institucija, predstavljaju ključne faktore u sprečavanju nasilničkog ponašanja.

Školski programi prevencije

Školski programi usmereni na prevenciju nasilja među vršnjacima pokazali su se kao jedan od najefikasnijih načina za smanjenje nasilničkog ponašanja. Ovi programi često uključuju edukaciju učenika o vršnjačkom nasilju, razvoj socijalnih veština, kao i intervencije koje uključuju celokupnu školsku zajednicu (Smith et al., 2004). Na primer, „KiVa” program razvijen u Finskoj fokusira se na ulogu posmatrača, podstičući decu da reaguju protiv nasilja, što je dovelo do značajnog smanjenja nasilničkog ponašanja u školama koje su usvojile ovaj program (Salmivalli et al., 2011).

Efikasnost školskih programa prevencije zavisi od njihove dosledne implementacije i uključivanja svih učesnika – učenika, nastavnika i roditelja. Programi koji uključuju obuku nastavnika i osoblja o prepoznavanju i reagovanju na nasilje, kao i proaktivno uključivanje roditelja, pokazuju veće stope uspešnosti (Bradshaw et al., 2013). Takođe, programi koji promovišu empatiju, rešavanje sukoba i pozitivne socijalne interakcije između vršnjaka smanjuju rizik od nasilja (Olweus, 1993).

Za razvoj deteta kao društvenog, socijalnog bića veoma su značajni određeni preventivni programi:

- Za rešavanje socijalnih problema i poboljšanje interakcije između učenika veoma su bitni određeni programi koji su usmereni na razvoj komunikacijskih veština;

- Za adekvatnu analizu socijalnog problema i izbor najadekvatnijeg načina za njegovo rešavanje važni su programi kojima se unapređuju procesi mišljenja;

- Radi razvoja empatije neophodni su programi usmereni na povećanje mogućnosti da se prepoznaju svoja i tuđa osećanja, a sve u cilju adekvatne reakcije u određenim situacijama;

- Kod dece koja imaju problem sa kontrolom besa neophodno je sprovesti programe koji imaju za cilj da ih nauče kako da prepoznaju situacije u kojima ih obuzima bes i koje tehnike mogu preduzeti kako bi ga smanjili.

Da bi škola kao vaspitno – obrazovna ustanova mogla da ispuni svoj zadatak, neophodno je postupanje u skladu sa „Posebnim protokolom za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama“.

Uloga roditelja i porodice

Roditelji imaju ključnu ulogu u prevenciji vršnjačkog nasilja, jer se nasilničko ponašanje često formira kroz interakcije u porodici. Pozitivan roditeljski stil, koji uključuje postavljanje jasnih pravila, emocionalnu podršku i aktivno uključivanje u život deteta, može smanjiti verovatnoću da dete postane nasilnik ili žrtva (Lereya et al., 2013). Autoritativan stil roditeljstva, koji kombinuje toplotu i kontrolu, povezan je sa nižim stopama nasilničkog ponašanja, dok su zanemarujući i

autoritarni stilovi roditeljstva povezani sa većim rizikom od nasilja (Baumrind, 1991).

Obuka roditelja za prepoznavanje znakova vršnjačkog nasilja, kao i uloga podrške u suočavanju sa nasiljem, predstavlja važan aspekt prevencije (Bowes et al., 2009). Roditelji koji su uključeni u školske aktivnosti i koji grade pozitivnu komunikaciju sa svojim detetom mogu značajno doprineti smanjenju nasilničkog ponašanja.

Edukacija i razvijanje socijalnih veština

Jedan od glavnih ciljeva programa prevencije vršnjačkog nasilja je razvoj socijalnih i emocionalnih veština kod dece. Istraživanja pokazuju da deca koja poseduju razvijene socijalne veštine, kao što su empatija, samokontrola i sposobnost rešavanja sukoba, ređe učestvuju u nasilju (Durlak et al., 2011). Programi koji uključuju učenje o emocionalnoj inteligenciji, kao i vežbanje nenasilne komunikacije i rešavanja sukoba, pomažu deci da razviju zdravije odnose sa vršnjacima i izbegnu nasilničko ponašanje.

Takođe, osnaživanje žrtava kroz edukaciju o načinima na koje mogu odgovoriti na nasilje, kao i obuka nastavnika za pružanje emocionalne podrške, igraju ključnu ulogu u prevenciji nasilja. Ovi programi mogu uključivati radionice o samopoštovanju, tehnike suočavanja sa stresom i emocionalnu otpornost, što pomaže deci da se bolje nose sa nasilnim situacijama (Smith et al., 2004).

Promovisanje pozitivne školske klime

Pozitivna školska klima, koja podstiče zajedništvo, poštovanje i saradnju, jedan je od ključnih faktora u sprečavanju vršnjačkog nasilja. Škole koje promovišu inkluzivno okruženje i koje aktivno rade na smanjenju tenzija među učenicima pokazuju niže stope nasilja (Espelage & Swearer, 2010). Uključivanje učenika u donošenje odluka, podsticanje zajedničkih aktivnosti i promocija pozitivnih vrednosti u školi mogu pomoći u smanjenju nasilničkog ponašanja.

Programi poput vršnjačkog medijatorstva, gde učenici pomažu u rešavanju sukoba među vršnjacima, pokazali su se efikasnim u sprečavanju eskalacije nasilja (Gini et al., 2008). Ovi programi podstiču decu da preuzmu odgovornost za svoje postupke i da razviju veštine nenasilnog rešavanja sukoba.

Kultura nulte tolerancije prema nasilju

Kultura nulte tolerancije prema nasilju u školama i društvu predstavlja važnu preventivnu strategiju. Kada škole dosledno primenjuju pravila i politike protiv nasilja, nasilničko ponašanje se značajno smanjuje (Ttofi & Farrington, 2011). Ove politike moraju biti jasne i dobro komunicirane, sa doslednim sankcijama za nasilno ponašanje i pružanjem podrške žrtvama.

Uspeh prevencije vršnjačkog nasilja zahteva zajednički napor svih učesnika – učenika, roditelja, nastavnika i društva. Samo kroz integrisani pristup moguće je stvoriti sigurno i podržavajuće okruženje u kojem se nasilje među vršnjacima može smanjiti.

ZAKLJUČAK

Vršnjačko nasilje je kompleksan i višeslojan problem koji pogađa kako žrtve, tako i nasilnike i posmatrače. Razumevanje uzroka, posledica i efikasnih strategija prevencije ključno je za smanjenje ove pojave u školama i društvu. Istraživanja su pokazala da su faktori poput porodične dinamike, individualnih karakteristika i školske klime presudni u razvoju nasilničkog ponašanja (Lereya et al., 2013; Olweus, 1993). Posledice vršnjačkog nasilja su ozbiljne i dugoročne. Žrtve se suočavaju sa psihološkim problemima poput anksioznosti, depresije i niskog samopoštovanja (Hawker & Boulton, 2000; Juvonen & Graham, 2014), dok nasilnici često razvijaju antisocijalne obrasce ponašanja i povećan rizik od delikventnog ponašanja (Ttofi et al., 2011). Posmatrači, iako nisu direktno uključeni, takođe trpe posledice, suočavajući se sa stresom i osećajem krivice (Rivers et al., 2009). Žena koja je žrtva nasilja u porodici suočava se sa brojnim psihičkim posledicama koje je ometaju da adekvatno reaguje na zahteve dece, što se na kraju odražava i na psihičko zdravlje dece. Rezultati istraživanja pokazuju da deca koja svakodnevno svedoče nasilju odrastaju verujući da je ono prihvatljivo sredstvo za rešavanje problema i kontrolu ljudi, te da zbog toga neće biti sankcionisani. Prevencija vršnjačkog nasilja zahteva integrisan pristup koji uključuje škole, porodice i širu zajednicu. Programi prevencije koji promovišu pozitivnu školsku klimu, razvijaju socijalne veštine kod dece i uključuju roditelje pokazali su se kao najefikasniji (Bradshaw et al., 2013; Salmivalli et al., 2011). Škole koje sprovedu programe nulte tolerancije prema nasilju i aktivno uključuju sve učesnike u proces prevencije ostvaruju značajne rezultate u smanjenju nasilja (Smith et al., 2004).

Iako je borba protiv vršnjačkog nasilja izazovna, kontinuirana edukacija, promocija empatije i saradnje među vršnjacima, kao i podrška roditelja i nastavnika, mogu doprineti stvaranju sigurnog i podržavajućeg okruženja za svu decu. Kako bi se dugoročno smanjilo nasilje među vršnjacima, potrebno je konstantno raditi na unapređenju preventivnih strategija i uključivanju svih relevantnih aktera.

LITERATURA

1. Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., ... & Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological Science in the Public Interest*, 4(3), 81-110. https://doi.org/10.1111/j.1529-1006.2003.pspi_1433.x
2. Baldry, C. A. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse Neglect*, 27, 713-732.
3. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95. <https://doi.org/10.1177/02724316911111004>
4. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
5. Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (2009). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: Evidence of an environmental effect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(7), 809-817. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2009.02197.x>

6. Bradshaw, C. P., Wassdorp, T. E., & O'Brennan, L. M. (2013). Intervention for bullying in schools: A national perspective on school psychologists' practices and perceptions. *Psychology in the Schools, 50*(9), 963-977. <https://doi.org/10.1002/pits.21738>
7. Craig, W. M., Pepler, D. J., & Blais, J. (2009). Responding to bullying: What works? *School Psychology International, 28*(4), 465-477. <https://doi.org/10.1177/0143034307084136>
8. Cohen, J., & Freiberg, A. (2013). School climate and bullying prevention. Retrieved Jun 13, 2015. from <http://www.schoolclimate.org/publications/documents/sc-brief-bullying-prevention>
9. Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L., & Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior, 26*, 1128-1135. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.017>
10. Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry, 70*(4), 419-426. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.504>
11. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405-432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
12. Dinić, B., Petrović, J., Zotović Kostić, M., Milovanović, I. i Mihić, V. (2021). Rizična upotreba društvenih mreža kod adolescenata. Novi Sad, RS: Filozofski fakultet u Novom Sadu. Preuzeto sa <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadržaj/2021/978-86-6065-650-8>
13. Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2010). A social-ecological model for bullying prevention and intervention: Understanding the impact of adults in the social ecology of youngsters. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 61-72). Routledge.
14. Fegenbush, B., & Olivier, D. (2009). Cyberbullying: A Literature Review. Paper presented at the Annual Meeting of the Louisiana Education Research Association Lafayette. Available at http://ullresearch.pbworks.com/f/Fegenbush_Cyberbullying_LERAConferencePaper.pdf
15. Gottfredson, G. D., Gottfredson, D. C., Payne, A. A., & Gottfredson, N. C. (2005). School climate predictors of school disorder: results from National Study of Delinquency Prevention in School. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 42* (4), 412-444.
16. Gašić-Pavišić, S. (2004). Mere i programi za prevenciju nasilja u školi, *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, 36*, 168-188.
17. Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., & Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology, 46*(6), 617-638. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2008.02.001>
18. Huang, Y., & Chou, C. (2010). An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan. *Computers in Human Behavior, 26*(6), 1581-1590. doi:10.1016/j.chb.2010.06.005
19. Hawker, D. S. J., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*(4), 441-455. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00629>
20. Hodges, E. V., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology, 76*(4), 677-685. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.677>

21. Zakona o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta („Službeni list SFRJ” - dodatak: Međunarodni ugovori, broj 15/90 i „Službeni list SRJ” - dodatak: Međunarodni ugovori, broj 4/96 i 2/97)
22. Igrački, J. (2014). Krivičnopravni i kriminološki aspekt nasilja i nasilničkog ponašanja. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Vol. XXXIII / 1 / 137-148.
23. Igrački, J. & Brašovan Delić, M.(2023),Prepoznavanje dece kao žrtve nasilja u porodici i njihova krivičnopravna zaštita u krivičnom postupku, Izazovi i perspective razvoja pravnih sistema u XXI vijeku. Međunarodni naučni skup. Zbornik radova. Godina III. Banja Luka. broj 3. Tom II. str. 179- . DOI 10.7251/NSTT22301179I. UDK 343.4:316.356.2-053.3/6.
24. Igrački, J., Skakavac, Tatjana Z. & Manojlović, Dragan A. (2024). Mass Murder in “Vladislav Ribnikar” Primary School: Victimization of Students, a Consequence of the Non-Existence of the “Safe School” Concept and Crime Prevention. ВИКТИМОЛОГИЯ . Т.11, №1. pp.144-161. UDC 343.13+343.988. DOI: 10.47475/2411-0590-2024-11-1-144-161
25. Igrački, J. (2012). PolICIJA kao subjekt u prevenciji zlostavljanja dece. Zbornik IKSI. Beograd.
26. Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 159-185. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115030>
27. Konvencija o pravima deteta, <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
28. Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasiljem u porodici, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=210>.
29. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>
30. Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P., & Rimpelä, A. (1999). Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 22(5), 705-717. <https://doi.org/10.1006/jado.1999.0341>
31. Lereya, S. T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37(12), 1091-1108. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.001>
32. Ladd, G. W., Ettekal, I., & Kochenderfer-Ladd, B. (2017). Peer victimization trajectories from kindergarten through high school: Differential pathways for children's school engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology*, 109(6), 826-841. <https://doi.org/10.1037/edu0000187>
33. Malecki, W. P, Kowal, M., Dobrowolska, M., & Sorokowski, P. (2021). Defining Online Hating and Online Haters. *Frontiers in Psychology*, 12:744614. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.744614>
34. McGregor, Ian. "Offensive defensiveness: Toward an integrative neuroscience of compensatory zeal after mortality salience, personal uncertainty, and other poignant self-threats." *Psychological Inquiry* 17.4 (2006): 299-308
35. Nedimović T. & Biro M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Primenjena psihologija*. Br 3. str. 229-244.
36. Nakamoto, J., & Schwartz, D. (2010). Is peer victimization associated with academic achievement? A meta-analytic review. *Social Development*, 19(2), 221-242. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00539.x>

37. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell.
38. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi. Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
39. Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Posebni_protokol_-_obrazovanje1.pdf
40. Popadić, D., Plut, D. et al. (2014). *Nasilje u školama u Srbiji: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*, Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF.
41. Popadić, D. (2007). *Nasilje u školama*, Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF Srbija.
42. Plut, D. i Popadić, D. (2007). *U lavirintu nasilja*, Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
43. Pavlović, S. (2020). *Svest, iskustva i strategije srednjoškolke i srednjoškolaca za imenovanje problema digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja – izveštaj za Srbiju*. Beograd: Autonomni ženski centar. Preuzeto sa https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2020/Digitalno_nasilje_i_mladi-izvestaj_za_Srbiju.pdf
44. Popadić, D. & Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu interneta – korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije UNICEF. Preuzeto sa http://www.unicef.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf
45. Popadić, D., Pavlović, Z., Petrović, D., & Kuzmanović, D. (2016) *Global Kids Online Serbia: Balancing between opportunities and risks: Results from the pilot study*. Belgrade, RS: University of Belgrade. Retrieved from http://globalkidsonline.net/wp-content/uploads/2016/05/Countryreport_Serbia-final-26-Oct-2016.pdf
46. Rigby, K. (2008). *Children and bullying: How parents and educators can reduce bullying at school*. Blackwell.
47. Rivers, I., Poterat, V. P., Noret, N., & Ashurst, N. (2009). Observing bullying at school: The mental health implications of witness status. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 211-223. <https://doi.org/10.1037/a0018164>
48. Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*, 35(5), 405–411. <https://doi.org/10.1177/0165025411407457>
49. Smith, P. K. (2014). *Understanding school bullying: Its nature and prevention strategies*. SAGE Publications.
50. Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 28(1), 30–44. <https://doi.org/10.1002/ab.90004>
51. Smith, P. (2006). Справување со насилството: европска перспектива. In C. Gittins (Ed.), *Намалување на насилството во училиштата – како да се сменат нештата* (pp. 10–20). Република Македонија: Совет на Европа.
52. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., & Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. London, UK: London School of Economics and Political Science. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01of0>
53. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007>

54. Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*, 35(5), 405-411. <https://doi.org/10.1177/0165025411407457>
55. Smith, P. K., Pepler, D., & Rigby, K. (2004). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge University Press.
56. Đurišić, M. (2015). Povezanost školske klime i vršnjačkog nasilja. Deveti Međunarodni naučni skup Specijalna edukacija i rehabilitacija danas. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 25–27. septembra, str. 203–209.
57. Čeriman, J., Duhaček, N., Perišić, K., Bogdanović, M. i Duhaček, D. (2015). Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji (Survey on gender based violence in schools in Serbia). Belgrade: UNICEF. Available at http://www.unicef.rs/wp-content/uploads/2016/09/Istrazivanje_rodno_zasnovanog_nasilja_u_skolama_u_Srbiji.pdf
58. UNICEF. (n.d.) Konvencija o pravima deteta. https://www.unicef.org/ceecis/CRC_Serbian_2014.pdf
59. World Health Organization: “World report on violence and health”, 2002.
60. Wolke, D., & Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100(9), 879–885. <https://doi.org/10.1136/archdischild-2014-306667>
61. Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21(2), 80-89. <https://doi.org/10.1002/cbm.808>

UDK: 343.976(049.32)
616-056.83:613.83(049.32)
343.85(049.32)

Pravne teme, godina 12, broj 22, str. 135-137
Datum prijema rada: 17.09.2024.
„Prikaz“ - Datum prihvatanja rada: 13.10.2024.

PRIKAZ KNJIGE
"PROFIL KORISNIKA OPOJNIH DRUGA U NOVOM PAZARU"
AUTORA SANJINA MAŠOVIĆA

Dženis Šaćirović
Univerzitet u Novom Pazaru
dzenis.sacirovic@uninp.edu.rs

Sredinom juna 2024. godine u Novom Pazaru, u okviru izdavačke djelatnosti Narodne biblioteke "Dositaj Obradović", objavljena je i promovirana monografija pod nazivom "Profil korisnika opojnih droga u Novom Pazaru" autora MSc. Sanjina Mašovića, kriminalističkog inspektora OKP Novi Pazar, člana UO Policijskog sindikata Srbije, asistenta na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru i predsjednika Departmana za prevenciju kriminala i korupcije u Asocijaciji pravnika AEPA iz Beograda. Ova knjiga kolege Mašovića predstavlja pravi dar nauci i praksi, kolegama pripadnicima policijskih i obavještajnih službi, sudskim i tužilačkim organima, ekspertima iz oblasti istraživanja droga, studentima ali i općoj javnosti, kako u Republici Srbiji, tako i šire. Knjiga se sastoji od 236 strana i razvrstana je u devet poglavlja koja metodološki i sadržajno ispunjavaju sve tražene standarde, što su potvrdile ozbiljne recenzije priznatih univerzitetskih poslenika koji dolaze kako iz oblasti nauke i obrazovanja iz ove usko stručne oblasti, tako i iz struke.

Monografija kolege Mašovića prikazuje veoma detaljan i širok uvid u složene fenomene zloupotrebe opojnih droga u specifičnom geografskom i socijalnom kontekstu. Autor se koristi vješto služi poznavanjem društvenih nauka i empirijskim istraživanjima, pa samim tim i primarno analizira demografske, psihološke i socijalne karakteristike korisnika droga u Novom Pazaru, što ovu studiju čini originalnom i relevantnom za širi krug istraživača i svih koji se za nju interesiraju, ne samo stručnjake. Kolega Mašović služeći se analitičkim pristupom, otkriva i prikazuje ključne faktore koji utiču na pojavu ovisnosti, uključujući socijalno okruženje, porodičnu dinamiku, obrazovni nivo i ekonomski status. Korišćenjem kvantitativnih i kvalitativnih podataka, autor nudi preciznu sliku o profilu ovisnika, pružajući čitaocu dublje razumijevanje ne samo individualnih izazova s kojima se korisnici suočavaju, već i šireg društvenog okvira koji podržava ili otežava proces liječenja i rehabilitacije. Ova knjiga je, samim tim, neprocjenjiv resurs za sve one koji se bave prevencijom i tretmanom zloupotrebe opojnih supstanci, jer nudi konkretne smjernice za prepoznavanje i prevenciju zloupotrebe droga u zajednici.

PRVO POGLAVLJE - Definicija problema i cilj rada. U ovom poglavlju autor jasno definiše problem zloupotrebe opojnih droga u Novom Pazaru, ukazujući na značajnu i rastuću zabrinutost koju ovaj fenomen izaziva u društvu. Objasnjava se složenost i višedimenzionalnost problema, uzimajući u obzir društvene, ekonomske i kulturološke aspekte. Cilj rada je da se kroz analizu profila korisnika droga i njihovih karakteristika pruži uvid u uzroke i posljedice ove pojave, kao i da

se identificiraju ključni faktori koji doprinose razvoju ovisnosti, što bi moglo pomoći u oblikovanju efektivnih strategija prevencije i intervencije.

DRUGO POGLAVLJE - Demografske karakteristike korisnika droga u Novom Pazaru. Ovo poglavlje je fokusirano na analiziranje demografskih podataka i karakteristika korisnika opojnih droga na posebnom geografskom području, uključujući starosnu strukturu, polnu raspodjelu, obrazovni nivo i ekonomski status. Autor koristi statističke podatke kako bi prikazao profil korisnika, ističući specifične trendove i obrazce koji se pojavljuju unutar zajednice. Ova analiza omogućava bolje razumijevanje koji segmenti populacije su najviše pogođeni problemom i kakve su specifične potrebe i izazovi s kojima se suočavaju.

TREĆE POGLAVLJE - Socijalne i psihološke determinante korisnika opojnih droga u Novom Pazaru. U ovom poglavlju, Mašović istražuje socijalne i psihološke faktore koji utiču na korisnike droga, uključujući uticaj porodice, vršnjačkih grupa i zajednice. Analiziraju se i psihološki aspekti, poput emocionalne stabilnosti, mentalnih poremećaja i faktora stresa. Autor ističe kako ovi elementi igraju ključnu ulogu u oblikovanju obrazaca ponašanja korisnika i njihovu sposobnost da se nose sa zavisnošću. Kroz ovu analizu, čitaoci dobijaju dublje razumevanje složenosti zavisnosti kao socijalnog fenomena.

ČETVRTO POGLAVLJE - Medicinske posledice i biološki uzroci zloupotrebe opojnih droga U ovom poglavlju autor se fokusira na medicinske aspekte zloupotrebe droga, objašnjavajući fiziološke i biološke posledice koje korišćenje opojnih supstanci može imati na organizam. Proučavaju se i efekti droga na mentalno zdravlje, kao i razvoj Oovvisnosti. Osim toga, istražuju se genetski faktori koji mogu predisponirati pojedince ka razvoju zavisnosti, pružajući naučnu podlogu za razumijevanje zašto neki ljudi postaju ovisnici dok drugi ne.

PETO POGLAVLJE - Filozofska i antropološka perspektiva zloupotrebe opojnih droga. U ovom poglavlju, Mašović pristupa problemu zloupotrebe droga iz filozofske i antropološke perspektive, istražujući kako društvene norme, vrijednosti i vjerovanja oblikuju percepciju droga. Analiziraju se različiti kulturni pogledi na upotrebu supstanci i kako ti pogledi utiču na ponašanje i stavove prema korisnicima. Autor diskutuje o etičkim pitanjima vezanim za zloupotrebu droga, uključujući pitanja slobodne volje, odgovornosti i društvene pravde.

ŠESTO POGLAVLJE - Religijski stav i praksa zloupotrebe opojnih droga. Ovo poglavlje istražuje kako religijske vrijednosti i učenja utiču na stavove prema upotrebi droga. Autor analizira ulogu religije u prevenciji zloupotrebe, kao i kako religijske zajednice reaguju na probleme zavisnosti. Kroz intervju e i istraživanja, prikazuje se kako religijski okvir može doprineti rehabilitaciji zavisnika, ali i kako određeni religijski stavovi mogu otežati traženje pomoći. Nadasve, autor ovdje uzima primjer kako religije mogu utjecati na eliminiranje stava o uživanju droga, jer su one strogo zabranjene, pa se religioznost uzima kao značajan faktor prevencije.

SEDMO POGLAVLJE - Foto-robot i intervju na osnovu četiri najzastupljenije vrste droga u Novom Pazaru. Ovo poglavlje prezentira na vizuelne i narativne metode, te foto-robot korisnika koji uživaju zastupčjene i kroz praksu susretane vrste droga. Kroz intervju e sa korisnicima i stručnjacima, Mašović pruža lične priče i iskustva, omogućavajući čitaocima da steknu empatičniji uvid u život

zavisnika. Ovaj pristup osvetljava realnost zavisnosti i pomaže u razbijanju stereotipa o korisnicima. S obzirom da je autor pet godina radio na odjeljenju za narkotike PU Novi Pazar i da se po rezultatima rada i evaluacije vodi kao jedan od najuspješnijih u historiji ove policijske uprave, onda je jasno zašto je vjerodostojnost sadržaja ovog sadržaja, kako sa praktičnog, tako i sa naučnog aspekta nemjerljivo velika i značajna.

OSMO POGLAVLJE - Prevencija i suzbijanje zloupotreba opojnih droga. U ovom poglavlju autor diskutira o mjerama prevencije i intervencije koje se sprovode, ali i o onima koje sam predstavlja da se trebaju sprovoditi. Analiziraju se postojeći programi i strategije, sa naglaskom na važnost edukacije, uključivanja zajednice i interdisciplinarnog pristupa u borbi protiv zloupotrebe droga. Mašović predlaže preporuke za poboljšanje postojećih strategija, naglašavajući potrebu za saradnjom između različitih sektora društva. Na kraju, u *OSMOM POGLAVLJU (U ZAKLJUČKU)*, autor sumira glavne nalaze istraživanja, ističući kompleksnost problema zloupotrebe opojnih droga i važnost holističkog pristupa u rješavanju ovog izazova. Mašović poziva na dalje istraživanje i akcionu saradnju svih relevantnih aktera kako bi se razvile efektivne strategije prevencije i liječenja, naglašavajući da je rješavanje problema ovisnosti ključno za unaprjeđenje zdravlja i blagostanja zajednice.

Na kraju, topla preporuka za čitanje ove knjige i za nastavak istraživanja ove inovativne teme koja predstavlja začetništvo suvremene kriminalistike na ovim prostorima.

SPISAK RECENZENATA ČASOPISA PRAVNE TEME
LIST OF RECONCILIANTS OF THE JOURNAL LEGAL TOPICS

1. Prof. dr Velimir Rakočević, Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore;
2. Prof. dr Hana Korać, Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku;
3. Prof. dr Maida Bećirović Alić, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
4. Prof. dr Qashif Bakiu, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu;
5. Prof. dr Aleksandar R. Ivanović, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
6. Prof. dr Eldar Šaljić, Koledž za bezbednost i globalne studije, Američki univerzitet u Emiratima;
7. Doc. dr Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu;
8. Prof. dr Ljiljana Dapčević Marković, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
9. Prof. dr Dragan Manojlović, Fakultet za pravne i poslovne studije, UNION Univerzitet u Beogradu;
10. Doc. dr Ferid Bulić, Departman za pravne nauke, Univerzitet u Novom Pazaru;
11. Prof. dr Nedžad Korajlić, Univerzitet u Travniku;
12. Prof. dr Naser Etemi, Fakultet za detective i bezbednost, FON Univerzitet u Skoplju;
13. Doc. dr Jasmina Nikšić, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
14. Doc. dr Drinóczi Tímea, Pravni fakultet, Univerziteta u Pečuju;
15. Prof. dr Aleksandar B. Ivanović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
16. Doc. dr Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju;
17. Prof. dr Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte;
18. Doc. dr Samra Dečković, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
19. Prof. dr Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte;
20. Prof. dr Muamer Nicević, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
21. Prof. dr Suad Bećirović, Departman za ekonomske nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
22. Prof. dr Enver Međedović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru.

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

NAZIV RADA

[Times New Roman 13 point, bold, centred, upper case]

Ime Autora [Times New Roman, 10 point, bold, centred and Upper and lower case]

Institucija u kojoj je autor zaposlen [10 point, normal, centred and upper and lower case]

Grad, Zemlja [10 point, normal, centred and upper and lower case]

E-mail [10 point, italic, centred and upper and lower case]

Apstrakt

[Times New Roman 10-point, justified]

Apstrakt treba biti od 100 do 200 riječi.

Ključne riječi: [Times New Roman, 10-point, bold, alignment left]

NASLOVI [Times New Roman, 12- point, bold, upper case and justified]

Rad treba biti u formatu B5 (17,6 x 25.1cm). Margine: top – 2.5 cm; bottom – 2.5 cm; left – 2.5 cm; right – 2.5 cm. Tekst treba biti jediničnog proreda u jednoj koloni pisan fontom Times New Roman veličine 11-point. Rad treba biti obima od 7 do 14 stranica.

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 11-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

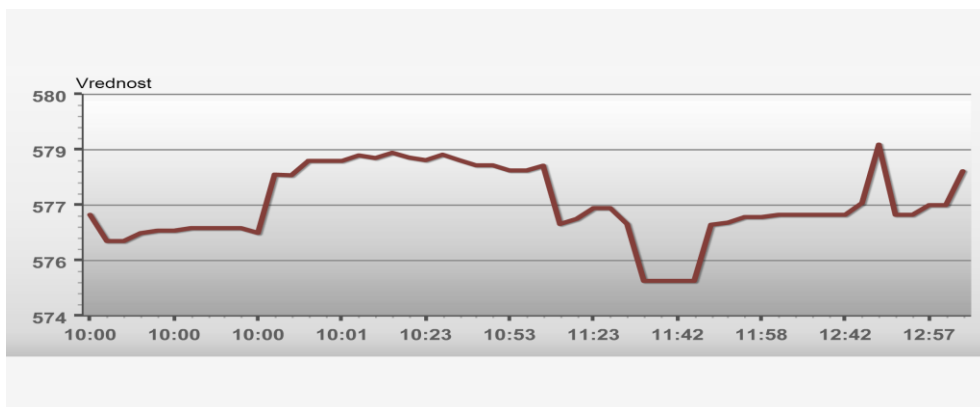
SLIKE I TABELE

Slike, tabele i grafici trebaju biti formatirani prema sljedećim uputstvima:

- Sve tabele i slike treba numerisati arapskim brojevima;
- Tabele i slike treba uvijek navoditi u tekstu numeričkim redoslijedom (tabele i slike zasebno numerisati).
- Broj tabele ili slike treba staviti u Bold, lijevo poravnanje, font „Times New Roman“ veličine 10. (Na primjer: Tabela #, Slika #)
- Za svaku tabelu i sliku navedite naslov koji objašnjava sadržaj.
- Naslove treba staviti u *Italic*, lijevo poravnanje, font „Times New Roman“ veličine 10, gdje se naslov piše VELIKIM SLOVIMA.
- Ispod tabele/slike treba staviti *Izvor* ili *Napomena* (Times New Roman, 10), gdje će staviti izvor tabele/slike uz eventualna dodatna objašnjenja.

Slika 1

BELEX 15

Izvor: <https://www.belex.rs/>

Tabela 1

VRIJEDNOSTI PSEUDOKORELACIJSKIH KOEFICIJENATA DETERMINACIJE U IZOLOVANOM MODELU PREDIKCIJE PERCEPCIJE KVALITETA NOGOMETA

Model	-2 Log likelihood	Coxov & Snellov R ²	Nagelkerkeov R ²
1	37,039	0,071	0,129

Izvor: Redžepagić, B., Plojović, Š., & Ujkanović, E. (2013). Mogućnosti tranzicijskog potencijala BH sporta kao i njegovog uspješnijeg povezivanja sa ukupnom bosanskohercegovačkom turističkom ponudom. *Ekonomski izazovi*, 2(4), 15-36. <https://doi.org/10.5937/EkoIzavov1304015R>

CITIRANJE IZVORA

Citiranje izvora u tekstu je obavezno. Citati u tekstu trebaju biti obilježeni u APA stilu.

Molimo Vas ne koristite fusnote ili endnote za citiranje izvora.

1. Citiranje u tekstu

a) Direktni citat

- Citirani materijal treba reproducirati od riječi do riječi.
- Uvijek navedite prezime autora, godinu izdanja i broj(ove) stranice.
- Ako citirate izvor bez brojeva stranica, citirajte broj pasusa (Primjer: paragraf 4) ili druge informacije za identifikaciju (Primjer: Slajd 7, Tabela 2, odjeljak Rezultati).
- Svoje podatke možete citirati kao dio rečenice (narativni citat) ili na kraju u zagradi (citat u zagradi).
- Ako imate dva ili više autora, koristite riječ 'i' za narativne citate; a '&' za citate u zgradama.

- Ako imate tri ili više autora, koristite 'et al.' iza prezimena prvog autora naznačeno ima dodatnih autora.
- Ako citirate izvore sa ugrađenim citatima, uključite ih u citat, ali ne morate citirati ugrađene citate na vašoj referentnoj stranici (samo izvor koji citirate).
- Ako citirate materijal sa navodnicima, koristite dvostruke navodnike da biste označili citat i promijenite navodnike u navodnicima u jedan navodnik.

Primjer za narativni citat

Generalni citatni stil je:

Autor (godina) "citat" (str. #).

- Jedan autor: Meta (2015) kaže da “svaki od ovih izvora finansiranja ima svoje posebne karakteristike, svoje prednosti i nedostatke koje treba uvažavati pri njihovom alternativnom izboru.” (str. 19)
- Dva autora: Kalač i Jokić (2017) ističu da “izvestan broj najuspješnijih preduzetnika deo ostvarenih novčanih viškova koristi i za razne humanitarne i društveno korisne namene...” (str. 73).
- Tri ili više autora: Plojović et al. (2022) tvrdi: “Resursi (ljudski, materijalni, finansijski) su potrebni za ostvarenje cilja. Npr. ako govorimo o softveru, pa kažemo ljudski resursi, oni su veoma povezani sa kompleksnošću projekta.” (str. 3)

Primjer za citat u zagradama

Generalni citatni stil je:

"Citat" (Autor, godina, str. #)

- Jedan autor: “Svaki od ovih izvora finansiranja ima svoje posebne karakteristike, svoje prednosti i nedostatke koje treba uvažavati pri njihovom alternativnom izboru.” (Meta, 2015, str. 19)
- Dva autora: “Izvestan broj najuspješnijih preduzetnika deo ostvarenih novčanih viškova koristi i za razne humanitarne i društveno korisne namene...” (Kalač & Jokić, 2017, str. 73).
- Tri ili više autora: “Resursi (ljudski, materijalni, finansijski) su potrebni za ostvarenje cilja. Npr. ako govorimo o softveru, pa kažemo ljudski resursi, oni su veoma povezani sa kompleksnošću projekta.” (Plojović et al., 2022, str. 3).

b) Parafraziranje i rezimiranje

- Parafraziranje je kada odlomak ili ideju iz drugog djela unesete u svoje riječi.
- Parafrazirani odlomak je općenito kraći i sažetiji od originala.
- Svoje podatke možete citirati kao dio rečenice (narativni citat) ili na kraju u zagradama (citat u zagradi).

- Sažimanje je vrlo slično parafraziranju po tome što uključuje i prenošenje tuđih ideja u svoje riječi kako biste sažimali materijal.
- Sažetak uključuje samo glavne tačke i/ili ideje u dužem odlomku ili cijelom djelu.
- Ako imate dva ili više autora, koristite riječ 'i' za narativne citate i ampersand '&' za citate u zagradaama.
- Ako imate tri ili više autora, koristite 'et al.' iza prezimena prvog autora naznačeno ima dodatnih autora.
- Uključujete samo autora/godinu iz članka koji sažimate. Ne morate uključiti brojeve stranica ili identifikaciju odjeljka.
- Ako citirate više radova u zagradaama, stavite citate abecednim redom odvojenim tačkom i zarezom.

Primjer za narativno parafraziranje

Generalni citatni stil je:

Autor (godina) rezime.

- Jedan autor: Meta (2015) ističe da investiranje samo ima ekonomskog smisla, ako se na osnovu njega mogu ostvariti efekti.
- Dva autora: Kalač i Jokić (2017) navode da se problem ne pojavljuje ukoliko je period lizinga identičan ili približno identičan ekonomskom i tehnološkom veku trajanja predmeta iznajmljivanja.
- Tri ili više autora: Plojović et al. (2022) ističe da je komunikacija način prenošenja ideja od jednog subjekta do drugog.

Primjer za parafraziranje u zagradaama

Generalni citatni stil je:

Rezime (Autor, godina)

- Jedan autor: Investiranje samo ima ekonomskog smisla, ako se na osnovu njega mogu ostvariti efekti (Meta, 2015).
- Dva autora: Problem se ne pojavljuje ukoliko je period lizinga identičan ili približno identičan ekonomskom i tehnološkom veku trajanja predmeta iznajmljivanja (Kalač & Jokić, 2017).
- Tri ili više autora: Komunikacija je način prenošenja ideja od jednog subjekta do drugog. (Plojović et al., 2022).

2. Citiranje u literaturi

Numerisana lista izvora i literature (formatirana fontom Times New Roman, veličine 10-point, normal, justified, upper and lower case) treba biti data na kraju rada na sljedeći način:

a) Knjiga (monografija)

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). *Naslov knjige* (izdanje). Izdavač.

- Jedan autor: Saračević, M. (2012). *Alati za interaktivnu nastavu matematike i e-učenje : praktikum za nastavnike i profesore matematike, informatike, tehničkog i informatičkog obrazovanja, fizike, hemije i profesore razredne nastave*. Univerzitet u Novom Pazaru.
- Više autora: Plojović, Š., Bušatlić, S., & Bećirović, S. (2022). *Upravljanje projektima: (sa primjerima iz IT industrije)*. Univerzitet u Novom Pazaru.
- Prevod djela: Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Clio.

b) Poglavlje u knjizi (monografiji)

- Jedan urednik: Lamotte, J., & Smith, K. (2019). Play therapy. U: V. Carrion (ured.), *Assessing and treating youth exposed to traumatic stress* (pp. 129-140). American Psychiatric Association.
- Više urednika: Islahi, A. A. (1996). Ekonomska misao Ibn al-Qayyima. U: Sadeq, A. M. & Ghazali, A. (ured.) *Pregled islamske ekonomske misli* (str. 300-321). El Kalem.

c) Naučni rad (članak) u časopisu

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). Naslov rada. *Naslov časopisa, godina* (broj izdanja), stranice. DOI.

- Jedan autor: Bećirović, S. (2014). Švedska J.A.K. Banka - primjer alternativnom pristupu u bankarstvu. *Ekonomski izazovi*, 3(6), 71-91. <https://doi.org/10.5937/EkoIzavov1406071B>
- Više autora: Džemić, K., Bihorac, A., & Fehratović, J. (2022). Totalitarni društveni sistem i misleći čovjek u savremenoj bosanskohercegovačkoj i srpskoj romanesknoj prozi. *Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost, Novi Pazar*, 21, 66-78. <https://doi.org/10.5937/univmis2221066D>

d) Saopštenje u zborniku sa naučne konferencije

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). Naslov rada. U: *Naslov konferencije* (stranice). Izdavač. DOI

- Jedan autor: Cvetković, V. N. (2002). Institucije, država, identitet. U: *(Re)konstrukcija institucija: godinu dana tranzicije u Srbiji* (str. 27-42). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Više autora: Jovetić, S. i Janković, N. (2011). Značaj naučno-tehnološkog razvoja za društveno-ekonomski razvoj zemlje: statističko-ekonometrijski

model. U: *Tehnologija, kultura i razvoj: tematski zbornik radova XVIII naučnog skupa međunarodnog značaja "Tehnologija, kultura i razvoj"* (str. 142-151). Udruženje "Tehnologija i društvo".

e) **Tekst preuzet sa internet**

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (Datum objavljivanja). *Naslov rada*. Ime internet stranice. Internet adresa.

- Internet stranica sa autorom: Modestino, A. S. (26.07.2021.). *Diversifying the Dismal Science*. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/tackling-gender-and-racial-discrimination-within-economics-by-alicia-sasser-modestino-2021-07>
- Internet stranica ustanove: World Health Organization. (24.04.2019.) *To grow up healthy, children need to sit less and play more*. <https://www.who.int/news-room/detail/24-04-2019-to-grow-up-healthy-children-need-to-sit-less-and-play-more>
- Internet stranica sa datumom preuzimanja: Wikipedia (2024). *Naučni časopis*. Preuzeto 14.02.2024. sa https://sr.wikipedia.org/wiki/Nau%C4%8Dni_%C4%8Dasopis

Napomen: Datum preuzimanja generalno nije neophodan, osim kada se radi o enciklopedijskom unosu, gdje se sadržaj stranice može mijenjati.

BROJEVI STRANICA I ZAGLAVLJA

Molimo Vas nemojte koristiti brojeve stranica ili zaglavlja.

RESUME

Na kraju teksta neophodno je dati rezime članka na engleskom jeziku u dužini do jedne stranice, ukoliko rad nije na engleskom jeziku.

Radovi se predaju putem platforme na sajtu univerziteta:

<https://publikacije.uninp.edu.rs/index.php/pt> registracijom na platformu OJS i postavljanje radova prema uputstvu za autore.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

34

PRAVNE teme : časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru / glavni i odgovorni urednik
Samra Dečković. - God. 1, br. 1 (2013)- . - Novi Pazar :
Univerzitet
u Novom Pazaru, 2013- (Kraljevo : GrafiColor). - 25 cm

Godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Pravne
teme (Novi Pazar. Online) = ISSN 2560-4813
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812
